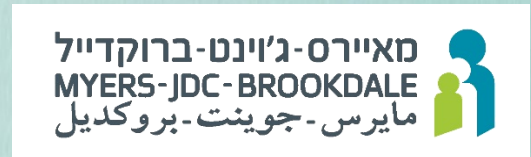




משרד הרווחה והשירותים החברתיים
האגף לשירותים אישיים וחברתיים



מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל
מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

תכנית החומש לשיפור קליטת בני העדה האתיופית, של משרד הרווחה והשירותים החברתיים:

**ממצאים ותובנות ממערכת מעקב
אחר פעילות התכנית בקרב משפחות וצעירים
סמדר סומך ♦ פידא ניג'ם-אכתילאת ♦ דליה בן-רבי**

המעקב אחר פעילות התכנית וכתירת הדוח נערכו ביזמת האגף לשירותים אישיים וחברתיים
במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, ובמימונו

תכנית החומש לשיפור קליטת בני העדה האתיופית, של משרד הרווחה והשירותים החברתיים:

ממצאים ותובנות ממערכת מעקב
אחר פעילות התכנית בקרב משפחות וצעירים

סמדר סומך פידא ניג'ם-אכטילאת דליה בן-רבי

המעקב אחר פעילות התכנית וכתיבת הדוח נערכו ביזמת
האגף לשירותים אישיים וחברתיים במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, ובמימונו

עריכת לשון: רונית בן-נון
תרגום לאנגלית (תמצית מחקר והודעת פרסום): אוולין איבל
הפקה והבאה לדפוס: לסלי קליינמן

מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל

מרכז אנגלברג לילדים ולנוער

ת"ד 3886

ירושלים 9103702

טלפון : 02-6557400

פקס : 02-5612391

כתובת האינטרנט : <http://brookdaleheb.jdc.org.il>



פרסומים נוספים של המכון בנושאים קשורים

חביב, ג.; בן-רבי, ד.; סומך, ס.; קונסטנטינוב, ו.; אנגיל, מ. 2012. הערכת פרויקט PACT ו-PACT+ לקידום ילדים יוצאי אתיופיה בגיל הרך והוריהם: דוח מסכם. דמ-628-12

סומך, ס.; ריבקין, ד.; שחר, א.; שורק, י. 2012. הערכת תכנית "עצמאות" – תכנית מערכתית כוללת לליווי משפחות עולים מאתיופיה במעבר תרבותי. דמ-620-12

ריבקין, ד'; סומך, ס'; שחר, א'. 2012. הערכה של תכנית "ליווי משפחות" למשפחות במצוקה ביקנעם והמועצה האזורית מגידו (דוח מסכם). דמ-578-12.

בן-רבי, ד'; ברוך-קוברסקי, ר'; קונסטנטינוב, ו'. 2011. הפרויקט הלאומי של עולי אתיופיה: התכנית לסיוע לימודי – מחקר הערכה מסכם. דמ-577-11.

ריבקין, ד'; שמעיה-ידגר, ס'. 2010. הערכת תכנית "משפחות". דמ-555-10.

חביב, ג'; הלבן-אילת, ח'; שץ, א'. 2010. פעילות המשרד לקליטת עלייה בעבור האוכלוסייה האתיופית: הדגשים לעומת המגמות בקהילה, בחינת המידע הקיים על אפקטיביות התכניות והתוויית קווים להמשך פיתוחו (דוח מסכם). דמ-536-10.

כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'; לוי, ד'; קונסטנטינוב, ו'. 2010. בני עולים בישראל – תמונת מצב עדכנית. דמ-561-10.

דולב, ט'. 2007. מקבץ נתונים אודות יוצאי אתיופיה בישראל. מסמך פנימי עבור ועדה בין-משרדית ברשות מנכ"ל משרד הרווחה ומנכ"ל משרד הקליטה.

קינג, י'; וולדה-צדיק, א'. 2006. דפוסי השתלבות בתעסוקה של עולים חדשים גילאי 22-64. דמ-486-06.

ג'וינט-מכון ברוקדייל. 2001. שילוב עולים יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית: אתגרים, מדיניות, תכניות וכיווני פעולה.

להזמנת פרסומים נוספים ניתן לפנות למאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, ת"ד 3886, גבעת הג'וינט, ירושלים 9103702, טל': 02-6557400, פקס: 02-5612391, דואר אלקטרוני: brook@jdc.org.il

ניתן לעיין בפרסומים אלו גם באתר המכון: <http://brookdaleheb.jdc.org.il>

1. מבוא

העלייה לישראל הציבה בפני העולים מאתיופיה קשיי הסתגלות מורכבים, בייחוד בשל המעבר מחברה כפרית, טרום-תעשייתית ומסורתית לחברה עירונית, מתועשת ומודרנית. בשנת 2008 החליטה ממשלת ישראל לגבש תכנית כוללת לשיפור קליטת יוצאי אתיופיה, ששותפים לה המשרד לקליטת עלייה, משרד הבינוי והשיכון, משרד התעשייה המסחר והתעסוקה, משרד החינוך ומשרד הרווחה ושירותים חברתיים (להלן – משרד הרווחה)¹. כחלק מן התכנית הכוללת, החל משרד הרווחה בשנת 2010 את הפעלתה של תכנית החומש לטיפול בעולים בני העדה האתיופית המוכרים בשירותי הרווחה, בשבע מחלקות לשירותים חברתיים (להלן – מש"ח) בשש ערים בישראל – רחובות, עפולה, אשקלון, ראשון לציון, קריית מלאכי ונתניה (בשתי מחלקות). מטרת התכנית הייתה להוציא משפחות שאינן סובלות ממצבי סיכון חמורים ממעגל הנזקקות לשירותי הרווחה, לקדם צעירים, בדגש על השכלה והכשרה מקצועית, ולשפר את מצבן של משפחות עם קשיי תפקוד חמורים.

בשנת 2010 התבקש מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל לסייע בפיתוח תשתית מידע ומעקב שתסייע למשרד הרווחה בפיתוח התכנית ובמעקב אחר תפוקותיה. דוח זה מסכם את פעילות התכנית בשנים 2010-2014, ומוצגים בו מאפייני המשתתפים בתכנית, צורכיהם, השינויים שחלו במצבם והפעילויות שנעשו במסגרת התכנית.

תכנית החומש של משרד הרווחה סיימה את פעילותה במרבית המחלקות לשירותים חברתיים בסוף שנת 2014, למעט בראשון לציון, בנתניה וברחובות, שבהן פעילותה עתידה להסתיים במהלך שנת 2016. עקרונות התכנית ודרכי פעולתה עולים בקנה אחד עם עקרונות הרפורמה של משרד הרווחה בנושא עבודה עם משפחות, ואף עם עבודת המשרד עם משפחות עניות בקרב אוכלוסיות מגוונות (למשל, במסגרת תכנית "נושמים לרווחה")².

2. תיאור התכנית

תכנית החומש של משרד הרווחה פותחה במסגרת החלטת ממשלה משנת 2008 לגבש תכנית כוללת לשיפור קליטת עולים בני העדה האתיופית, תוך התמקדות באוכלוסייה צעירה על סף השתלבות בחיים האזרחיים ובשוק העבודה, בשכונות שבהן ריכוזים גבוהים של בני העדה האתיופית. לתכנית שותפים משרד העלייה והקליטה, משרד הבינוי, משרד הכלכלה, משרד החינוך ומשרד הרווחה, ולצורך הפעלתה הוקמה ועדת שרים מיוחדת וחמש תת ועדות בין-משרדיות.

במסגרת זו פיתח משרד הרווחה את תכנית החומש לטיפול בעולים בני העדה האתיופית המוכרים לשירותי הרווחה. התכנית נועדה להוציא משפחות שאינן סובלות ממצבי סיכון חמורים ממעגל הנזקקות לשירותי הרווחה, לקדם צעירים בדגש על השכלה והכשרה מקצועית ולשפר את מצבן של משפחות עם קשיי תפקוד

¹ החלטת ממשלה 3116 מיום 10.2.2008.

² "נושמים לרווחה" היא תכנית ביוזמה ובהובלה של משרד הרווחה, בשיתוף ג'וינט ישראל וקרן רש"י, שמטרתה לסייע לאנשים החיים בעוני ובהדרה להיחלץ מן החיים בעוני.

חמורים. עקרונות התכנית מתבססים על מודל העבודה של תכנית "עצמאות", שפותחה בשנת 2002 על ידי ג'וינט ישראל בשיתוף עם משרד הרווחה (שמר, 2010; סומך ואחרים, 2012).

בעת ההיערכות לבניית תכנית החומש מופתה אוכלוסיית העולים בני העדה האתיופית המוכרת במחלקות לשירותים חברתיים. נעשה ניתוח ראשוני של נתוני היסוד³ ב-22 יישובים שבהם ריכוז גבוה של יוצאי אתיופיה וכן של נתונים משלימים מן המחלקות. בעקבות הניתוח הוגדרו שלוש קבוצות יעד לתכנית:

- ♦ **משפחות ללא מסמני סיכון:** משפחות עם ילדים, בעלות רמת תפקוד תקינה במרבית תחומי החיים, אך בעלות קשיים הנובעים בעיקר מן העלייה לישראל ומרמת השכלה נמוכה.

- ♦ **משפחות עם מסמני סיכון:** משפחות עם ילדים, בעלות צרכים רבים במיוחד היוצרים מצבי סיכון עבור הילדים.

- ♦ **צעירים:** צעירים וצעירות רווקים בני 18-25 מרקע סוציאקונומי קשה או כאלה הנמצאים בבית ללא מעש.

לכל קבוצה נקבעו מטרות על פי צרכיה הייחודיים: מטרות התכנית למשפחות ללא מסמני סיכון הדגישו פיתוח עצמאות תפקודית וכלכלית; במטרות למשפחות עם מסמני סיכון הודגשו שיפור התפקוד ההורי וניהול משק הבית; ובמטרות התכנית לצעירים הושם דגש על שיפור רמת ההשכלה והמצב התעסוקתי.

התכנית יושמה בקרב המשפחות והצעירים בשני מישורים: (1) ליווי אישי של המשפחה או הצעיר על-ידי מלווה או עובד סוציאלי, לרוב מן העדה האתיופית, שנשכרו במיוחד לצורך הפעלת התכנית; (2) השתתפות בקורסים ובסדנאות מגוונים והפניה לשירותים בקהילה על פי הצרכים והמטרות של כל קבוצה. בדרך זו שאפו מתכנני התכנית ליצור מעטפת תמיכה למשפחות ולצעירים, לקדםם לתפקוד עצמאי ולהעמיק את שילובם בחברה ובקהילה.

התכנית החלה לפעול בשנת 2010 בארבע מחלקות לשירותים חברתיים, בקרב משפחות ללא מסמני סיכון ובקרב צעירים בני 18-25. בשנת 2011 התווספה קבוצת המשפחות עם מסמני סיכון, והתכנית הורחבה לשלוש מחלקות נוספות. סך הכול פעלה התכנית בשבע מחלקות לשירותים חברתיים בשש ערים – רחובות, עפולה, אשקלון, ראשון לציון, קריית מלאכי ונתניה (בשתי מחלקות).

3. מערכת המידע ושיטת עיבוד הנתונים

3.1 מטרת מערכת המידע

מערכת המידע נועדה לשמש את המלווים והעו"סים בעבודתם השוטפת עם המשפחות והצעירים, וכן לאפיין את המשתתפים ולבחון את השינויים שחלו במצבם כבסיס לפיתוח מתמשך של התכנית. היעדים המפורטים של מערכת המידע הם:

- ♦ למפות את המאפיינים ואת הצרכים של המשפחות והצעירים משתתפי התכנית
- ♦ לבחון את היקף השימוש של משתתפי התכנית בשירותים ובקורסים
- ♦ לבחון את התקדמות המשתתפים בתחומי ההתערבות.

³ נתוני יסוד הם חלק ממערכת ניהול מידע ממוחשבת אחידה במש"ח. הנתונים במערכת זו מתייחסים לפריטי מידע ראשוניים הנאספים על הלקוח, והם כוללים את פרטיו הדמוגרפיים ואת הצרכים שעל בסיסם הגיע למש"ח.

3.2 שיטת עיבוד הנתונים

בדוח הנוכחי מוצגות תוצאות ההתערבות בקרב משפחות וצעירים משתתפי התכנית שסיימו את ההתערבות או שנמצאים בשלבי סיום מתקדמים. משפחות ללא מסמני סיכון – שנתיים וחצי בממוצע לאחר שהחלו את השתתפותן בתכנית; משפחות עם מסמני סיכון – שנה ושמונה חודשים בממוצע לאחר שהחלו את השתתפותן בתכנית; צעירים בני 18-25 – שנה וחצי בממוצע לאחר שהחלו את השתתפותם בתכנית.

כדי לבחון אם חל שינוי משמעותי בין מצב המשתתפים עם הצטרפותם לתכנית לבין מצבם בתום ההתערבות, נערכה השוואה בין שתי נקודות הזמן, במדדים שונים על פי תחומי ההתערבות. המדדים נקבעו בשיתוף מפעילי התכנית ובהסתמך על מדדים שבהם נעשה שימוש בהערכת תכניות דומות. שינוי משמעותי הוגדר בשתי דרכים, על פי המדד הנבדק:

- ♦ במרבית התחומים שנבדקו בתכנית נקבע יעד להשגה. במקרים אלו השגת המשתתף את היעד היא אינדיקציה לשינוי משמעותי או לתוצאה חיובית. תחום התעסוקה הוא דוגמה לכך: השמה בעבודה – כן או לא; קידום בעבודה – כן או לא; עלייה בהיקף המשרה – כן או לא.
- ♦ בחלק מן התחומים הוגדרו כמה שלבים של התקדמות משמעותית, והתקדמות הוגדרה כשיפור באחד מהם לפחות. דוגמה לכך היא שליטה במיומנות הדיבור בעברית: השלבים הם "יש קושי בדיבור", "מיומנות דיבור בינונית" ו"מיומנות דיבור טובה". אדם שהתקשה בדיבור בעברית בעת כניסתו לתכנית ובסיומה הגיע למיומנות בינונית, התקדם.

בכל אחד מן התחומים מוצגות רק תוצאות ההתערבות של משתתפים שבעת הצטרפותם לתכנית היה להם צורך או קושי בתחום, והוגדר להם יעד להתערבות בתחום זה.

3.3 האוכלוסייה שעליה נאסף המידע

בדוח מוצג מידע על 359 משפחות ללא מסמני סיכון (356 אימהות ו-131 אבות), 125 משפחות עם מסמני סיכון (123 אימהות ו-45 אבות) ו-180 צעירים וצעירות בני 18-25, שהשתתפו בתכנית במהלך השנים 2014-2010 ואשר מידע עליהם התקבל גם בתחילת ההתערבות וגם בסיומה.

3.4 תיאור הכלים לאיסוף המידע

לשם בניית מערכת המידע גובשה מערכת נפרדת של שאלונים לכל אחת מן הקבוצות המשתתפות בתכנית. השאלונים גובשו בשיתוף עם צוות התכנית ובהסתמך על מדדים שנעשה בהם שימוש בהערכת תכניות דומות. השאלונים על אודות המשפחות והצעירים הועברו למלווים ולעו"סים והם נתבקשו למלאם. השאלונים על אודות המשפחות כללו מידע על המשפחה וכן על האם ועל האב בנפרד.

המשתתפים שנבדקו בכל קבוצה הם: מצב תעסוקתי, ידע על זכויות ועל הדרכים למיצוין והרשתות החברתיות של המשפחה או הצעיר. השאלונים על אודות המשפחות כללו גם שאלות על רמת העברית של ההורים, על הרווחה הכלכלית של המשפחה, על מעורבות ההורים בחינוך הילדים, על היחסים במשפחה (בדגש על תפקוד הורי בקרב המשפחות עם מסמני סיכון) ועל ניהול תקציב משפחתי מאוזן; השאלון על אודות הצעירים כלל גם שאלות על רמת השכלתם של הצעירים, על שירותם הצבאי ועל התנהגויות סיכון.

לכל קבוצה הועברו שני שאלונים בשתי נקודות זמן:

- ♦ שאלון צרכים – שאלון למיפוי מאפייניהם וצורכיהם של המשתתפים בעת כניסתם לתכנית
- ♦ שאלון תוצאות – שאלון למיפוי התשומות שניתנו למשתתפים בתכנית ולבחינת מצבם בתום השתתפותם בה.

נוסף לכך, לקבוצת המשפחות ללא מסמני סיכון פותח גם שאלון להערכת המלווים את התקדמות המשפחות באמצע התהליך, כדי לסייע למפעילי התכנית לחדד את דרכי העבודה עמן (המידע שעלה משאלון זה אינו מוצג בדוח הנוכחי).

המידע המוצג בדוח זה כולל גם תובנות שעלו משיחות עם מנהלת התכנית ועם מפעיליה במסגרת ליווי התכנית.

3.5 מועדי איסוף המידע והצגת הממצאים

משפחות וצעירים הצטרפו לתכנית וסיימו את השתתפותם בה בנקודות זמן שונות במהלך שלוש שנות הפעלתה. משמעות הדבר היא שהמלווים והעו"סים מילאו את שאלון הצרכים ולאחר מכן את שאלון התוצאות בנקודות זמן שונות, על פני כל תקופת ההפעלה.

רוב שאלוני הצרכים נאספו בתקופה שבין ינואר 2011 לספטמבר 2012; מרבית שאלוני התוצאות נאספו בתקופה שבין ינואר 2013 לינואר 2014. מועדים אלה מציינים את הזמן שבו המלווים והעו"סים סיימו למלא את השאלונים ולא את מועד ההתחלה או הסיום של העבודה עם המשתתפים.

המידע שעלה מן השאלונים נאסף ועובד בכמה הזדמנויות והוצג בפורומים שונים. לאורך כל תקופת הפעלת התכנית הגיעו החוקרות אל האגף לשירותים חברתיים ואישיים ואל המחלקות לשירותים החברתיים ביישובים הרלוונטיים, לצורך הצגת המידע וקיום דיון בנוגע אליו.

3.6 מגבלות המידע

מאיסוף המידע עולות כמה סוגיות מתודולוגיות:

- ♦ חלק מן המלווים והעו"סים מילאו את השאלונים במועד מאוחר משהתבקשו, וחלקם מילאו אותם בטרם ידעו את כל הפרטים על המשפחה או על הצעיר. במקרים מסוימים הייתה תחלופה של עובדים בטרם הספיק העובד המקורי למלא את השאלון. משמעות הדבר היא שבנוגע לחלק מן השאלות המידע אינו מלא או שהיה צורך להשלימו במועד מאוחר יותר.
- ♦ תכנית החומש היא תכנית ניסיונית ועל כן חלו בה שינויים במהלך הפעלתה. אלה באו לידי ביטוי בתוספת שאלות לשאלוני הצרכים בשלבים מתקדמים של התכנית. משמעות הדבר היא שלגבי חלק מן המשפחות והצעירים הוותיקים יותר בתכנית מולאו שאלונים שלא כללו את השאלות החדשות.
- ♦ מערכת המידע נועדה לסייע לעובדי התכנית בעבודתם עם המשפחות והצעירים, והיא מתבססת על העבודה השוטפת של המלווים והעו"סים עם המשתתפים ועל מומחיותם בהערכת מצבם, על צורכיהם ועל ההתקדמות של משתתפי התכנית. עובדי התכנית הונחו לבסס את הערכותיהם על שיחות עם משתתפי התכנית ולשקף את צורכיהם ואת היעדים שהם מבקשים להשיג. עם זאת, המידע אינו מבוסס ישירות על קולם של המשתתפים.

4. משפחות ללא מסמני סיכון

תכנית החומש פעלה לקידום משפחות ללא מסמני סיכון המוכרות בשבע מחלקות לשירותים חברתיים בשש ערים. סך-הכול 359 משפחות; 356 אימהות ו-131 אבות. מדובר במשפחות עם ילדים שרמת תפקודן תקינה במרבית תחומי החיים, אך בעלות קשיים כלכליים הנובעים בעיקר מן העלייה לישראל ומרמת השכלה נמוכה. המטרה העיקרית של התכנית הייתה הוצאתן ממעגל הנוקדות לשירותי הרווחה אל עצמאות תפקודית וכלכלית.

4.1 מאפייני המשפחות

52% מן המשפחות בתכנית הן משפחות חד-הוריות שבראשן אם, ובקרב 48% מהן יש שני הורים⁴; מדובר במשפחות צעירות שבהן 2.8 ילדים בממוצע, מרביתם מתחת לגיל 18; מרבית ההורים עלו מאתיופיה בשנות ה-20 לחייהם; 39% מן האימהות ו-26% מן האבות סיימו בית ספר תיכון ולרבים אין השכלה כלל (39% מן האימהות ו-47% מן האבות).

4.2 צורכי המשפחות בעת הצטרפותן לתכנית

עם הצטרפות המשפחות לתכנית, המלווים העריכו ש-46% מן האימהות ו-65% מן האבות התקשו לשוחח בעברית; מרבית ההורים היו מועסקים (72% מן האימהות ו-87% מן האבות) במשלח יד בלתי מקצועי, בשכר נמוך וללא אופק תעסוקתי; ההורים ב-63% מן המשפחות לא היו מעורבים במידה מספקת במסגרות החינוך של ילדיהם או בלימודיהם; ב-32% מן המשפחות ההורים לא הכירו את הזכויות המגיעות להם ואת הדרכים למיצוין; ול-44% מן המשפחות לא הייתה תמיכה חברתית מספקת.

4.3 תשומות שניתנו למשפחות במהלך התכנית

בתקופת ההשתתפות בתכנית כל משפחה עבדה עם מלווה משפחה, אקדמאי שאינו עו"ס, בן העדה האתיופית, שריכז את פעילותה בתכנית. המלווה נפגש עם בני המשפחה בקביעות לשיחות פרטניות וליווה אותם לשירותים שונים בעת הצורך. כל מלווה עבד בממוצע עם 21 משפחות בו-זמנית, במהלך שנתיים וחצי בממוצע, ונפגש אתן 1-2 פעמים בחודש (63% מן המשפחות) או 3-4 פעמים בחודש (37% מן המשפחות).

נוסף לכך השתתפו המשפחות בקורסים ובסדנאות במגוון נושאי ההתערבות. 90% מן האימהות ו-62% מן האבות השתתפו בקורס אחד לפחות במסגרת התכנית. בממוצע, האימהות השתתפו בשלושה קורסים והאבות בשני קורסים. שיעור ההשתתפות הגבוה ביותר היה בקורסים ובסדנאות בתחום המשפחה (67% מן האימהות ו-45% מן האבות) ובקורסים בתחום התעסוקה (62% מן האימהות ו-34% מן האבות). 41% מן האימהות ו-25% מן האבות השתתפו גם בקורס לשיפור השפה העברית (זאת למרות השיעורים הגבוהים של האבות שהמלווים העריכו כי הם מתקשים במיומנויות השפה העברית).

⁴ בקרב 40 משפחות ללא מסמני סיכון שבהן שני הורים, האבות לא השתתפו בתכנית ולכן לא מוצג מידע עליהם.

4.4 תוצאות ההתערבות בסיום ההשתתפות בתכנית

לאחר תקופה של שנתיים וחצי בממוצע, שבה זכו המשפחות לליווי צמוד של מלווה, השתתפו בקורסים ובסדנאות וקיבלו סיוע בפנייה לשירותים שונים, שיפרו 86% מהן את תפקודן בתחום אחד לפחות מתוך 6 תחומי ההתערבות. כל משפחה התקדמה בממוצע ב-1.8 מתוך 4.3 תחומים שבהם קבעו יעדים במסגרת התכנית.

התחומים שבהם שיעור המשפחות ששיפרו את תפקודן היה הגבוה ביותר הם: היכולת של המשפחה לנהל תקציב משפחה מאוזן (75% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום), המצב התעסוקתי של ההורים, הכולל השמה, קידום בעבודה או הגדלת היקף משרה (64% מן האימהות ו-53% מן האבות שקבעו יעד בתחום), המיומנויות של ההורים בשפה העברית (49% מן האימהות ו-74% מן האבות שקבעו יעד בתחום), מעורבותם בחינוך הילדים (59% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום) והידע שלהם על זכויותיהם ועל הדרכים למיצוין (51% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום). חשוב לציין כי 22% מכלל המשפחות הגדילו את ההכנסה המשפחתית שלהן ב-10% לפחות.

19% מן המשפחות גם סגרו את התיק במש"ח, שיעור הגבוה פי ארבעה מן השיעור המקביל לשנה ב-2012 בקרב כלל מטופלי המש"חים (5%). ל-27% נוספים מן המשפחות הומלץ לסגור את התיק בקרוב⁵.

עם זאת, למרות המאמצים הרבים שנעשו במסגרת התכנית, היה קושי לערב את האבות בתהליך ההתערבות, ליצור שיתוף פעולה עם מעסיקים, הדרוש להכשרה במקום העבודה, להרחיב את הרשתות החברתיות של המשפחות (19% בלבד מן המשפחות שקבעו יעד בתחום זה הצליחו להשיגו) ולהביא לסגירת התיק במש"ח של חלק מן המשפחות – אם בשל חשש של המשפחות עצמן ואם מכיוון שעו"ס במחלקה זיהה אצל המשפחות קשיים חדשים במהלך העבודה שלו עמן.

5. משפחות עם מסמני סיכון

תכנית החומש הופעלה בקרב משפחות עם מסמני סיכון בשלוש משבע המחלקות שבהן היא פעלה (ברחובות, בראשון לציון ובעפולה), סך-הכול 125 משפחות; 123 אימהות ו-45 אבות. מדובר במשפחות בעלות צרכים רבים במיוחד היוצרים מצבי סיכון עבור הילדים (למשל, קשיים בטיפול ההורי ובחלק מן המשפחות אף התמכרויות ואלימות). המטרה העיקרית של התכנית הייתה שיפור מצבן של המשפחות והילדים, תוך שיפור היחסים בין בני המשפחה וחיזוק הקשר הרגשי עם הילדים, ושילובן בשירותים המוצעים להן בקהילה.

5.1 מאפייני המשפחות

63% מן המשפחות עם מסמני סיכון שהשתתפו בתכנית הן משפחות חד-הוריות שבראשן אם; 57% מן המשפחות הן משפחות גדולות ובהן ארבעה ילדים ויותר, מרביתם בני פחות מ-18; ההורים עלו מאתיופיה בגיל מבוגר יחסית (גיל עלייה ממוצע לאימהות 21 ולאבות 27); ולרובם אין השכלה כלל (65% מן האימהות ו-78% מן האבות).

⁵ עיבוד מיוחד של האגף למחקר, תכנון והכשרה, משרד הרווחה.

5.2 צורכי המשפחות בעת הצטרפותן לתכנית

עם הצטרפות המשפחות לתכנית, העו"סים העריכו כי בקרב 70% מן המשפחות היו קשיים בתפקוד ההורי; בקרב 66% מן המשפחות ההורים לא היו מעורבים בחינוך הילדים במידה מספקת; בקרב 79% מן המשפחות ההורים לא הכירו את הזכויות המגיעות להם ואת הדרכים למיצוין; בקרב 54% מן המשפחות ההורים התקשו לנהל את משק הבית; ובקרב 72% מהן הם התקשו לנהל את תקציב המשפחה. 65% מן האימהות ו-73% מן האבות התקשו לדבר בעברית; 61% מן האימהות ו-62% מן האבות היו מועסקים, אולם בקרב 33% מן המשפחות לא היה מפרנס כלל.

5.3 תשומות שניתנו למשפחות במהלך התכנית

בתקופת ההשתתפות בתכנית עבדה כל משפחה עם עו"ס משפחה (לרוב בן העדה האתיופית), שריכוז את פעילותה בתכנית. העו"ס נפגש עם בני המשפחה בקביעות ובאינטנסיביות לשיחות פרטניות וליווה אותם לשירותים שונים בעת הצורך. כל עו"ס עבד בממוצע עם 18 משפחות, במהלך שנה ושמונה חודשים בממוצע, ונפגש אתן 1-2 פעמים בחודש (51% מן המשפחות) או 3-4 פעמים בחודש (49% מן המשפחות).

נוסף לכך השתתפו המשפחות בקורסים ובסדנאות במגוון נושאי ההתערבות. 80% מן האימהות ו-62% מן האבות השתתפו בקורס אחד לפחות במסגרת התכנית. האימהות השתתפו בממוצע ב-2.3 קורסים והאבות ב-1.8 קורסים. שיעור ההשתתפות הגבוה ביותר היה בקורסים ובסדנאות בתחום המשפחה שבהם השתתפו שיעור דומה של אימהות ואבות (68% ו-57% בהתאמה). 32% מן האימהות ו-20% מן האבות השתתפו גם בקורסים בתחום התעסוקה; 28% מן האימהות ו-7% מן האבות השתתפו בקורסים לשיפור השפה העברית (וזאת למרות שמרבית ההורים התקשו בכל מיומנויות השפה העברית).

5.4 תוצאות ההתערבות בסיום ההשתתפות בתכנית

לאחר תקופה של שנה ושמונה חודשים בממוצע בתכנית, שבה זכו המשפחות לליווי צמוד של עו"ס, השתתפו בקורסים ובסדנאות וקיבלו סיוע בפנייה לשירותים שונים, שיפרו 85% מהן את תפקודן או השיגו את היעדים שקבעו בתחום אחד לפחות מתוך 8 תחומי ההתערבות. כל משפחה התקדמה בממוצע ב-2 מתוך 4.8 תחומים שבהם קבעה יעדים במסגרת התכנית.

התחומים שבהם שיעור המשפחות ששיפרו את תפקודן היה הגבוה ביותר הם: ידע על זכויות ועל הדרכים למיצוין (77% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום), ניהול תקציב משפחה מאוזן (59% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום), הרחבת הרשת החברתית (54% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום), שיפור ניהול משק הבית (51% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום), שיפור מיומנויות בשפה העברית (52% מן האימהות ו-44% מן האבות שקבעו יעד בתחום) ושיפור התפקוד ההורי (45% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום).

נוסף לכך, מנהלת התכנית ומפעיליה סימנו את השיעור הגבוה של השתתפות המשפחות בקורסים ובסדנאות כהישג משמעותי של התכנית עם קבוצה זו של משפחות. לדבריהם, רוב המשפחות המטופלות במש"ח ושלחן מאפיינים וצרכים דומים ממעטות לצרוך את השירותים המוצעים להן בקהילה, בשל היעדר שליטה בעברית ובשל חוסר אמון בממסד. הישג נוסף שאותו סימנו מובילי התכנית הוא שיעור גבוה של אבות שנטלו חלק פעיל בתכנית, במיוחד בקורסים העוסקים בתפקוד המשפחה. נתון זה משקף את המאמץ הרב של העו"סים

לגייס את האבות להשתתף בתכנית ובתשומות שהיא מציעה, ואת ההקפדה על עבודה כוללת עם כל בני המשפחה.

6. צעירים בני 18-25

תכנית החומש הופעלה גם בקרב צעירים וצעירות בני 18-25, רווקים מרקע סוציאקונומי קשה או כאלה הנמצאים בביתם ללא מעש. מטרתה הייתה לקדם את הצעירים, בדגש על השלמת השכלה והכשרה מקצועית, תוך חיזוק זהותם העצמית ושילובם בחברה. בתכנית השתתפו סך-הכול 180 צעירים; 85 צעירות ו-95 צעירים.

6.1 מאפייני הצעירים ומשפחותיהם

רוב הצעירים שהשתתפו בתכנית נולדו באתיופיה (71%) אך עלו לארץ בגיל צעיר (ממוצע גיל עלייה – 5.6). 81% מן הצעירים הגיעו ממשפחות המוכרות לשירותי הרווחה, 35% מן המשפחות מתקשות בתפקוד היום-יומי, לרוב בשל בעיות בריאות קשות של ההורים, ו-27% מן המשפחות נתונות בקשיים כלכליים משמעותיים. 43% מן הצעירים עצמם היו בקשר עם שירותים שונים בעת הצטרפותם לתכנית או בעברם.

6.2 צורכי הצעירים בעת הצטרפותם לתכנית

עם הצטרפותם לתכנית, 80% מן הצעירים היו בעלי 12 שנות לימוד אולם ל-42% בלבד הייתה תעודת בגרות (ל-16% תעודת בגרות מלאה ול-26% תעודת בגרות חלקית); 59% מן הצעירים היו מועסקים בעבודה שאינה יציבה והשתכרו שכר נמוך; אשר לשירות הצבאי, 7% היו לקראת גיוס, 4% שירתו בצבא או בשירות לאומי, 36% לא שירתו מעולם ו-53% מן הצעירים שירתו בעבר בצבא או בשירות לאומי. להערכת המלווים והעו"סים, הצעירים שהיו לקראת גיוס נזקקו לתמיכה כדי להתגייס, ואילו הצעירים ששירתו בצבא התקשו להתמיד בשירות בשל מחויבות לעזור למשפחה.

עם הצטרפותם לתכנית, המלווים והעו"סים העריכו כי 46% מן הצעירים היו חשופים לסביבה עבריינית או שלילית, ו-19% אף השתתפו בפעילות שלילית או עבריינית בעצמם; 25% מן הצעירים היו ללא מעש וחסרי מסגרת; ל-21% מן הצעירים לא היו קשרים נורמטיביים עם בני גילם או שהיו להם קשרים מעטים ורופפים; ל-32% היו קשרים רופפים עם הוריהם או בני משפחה אחרים ול-31% לא הייתה תמיכה משפחתית מספקת; המלווים והעו"סים העריכו כי ל-38% מן הצעירים הערכה עצמית נמוכה ודימוי עצמי שלילי.

6.3 התשומות שניתנו לצעירים במהלך התכנית

העבודה עם הצעירים הותאמה לצורך שלהם בהתערבות קצרת מועד (בניגוד לעבודה עם המשפחות שכללה תהליכים ארוכי טווח). ההתערבות כוונה לסייע להם לפרוץ את "תקרת הזכוכית" שאפיינה את חייהם ולהעלותם על מסלול חיים נורמטיבי. מפעילי התכנית רואים בה תכנית מניעתית לצעירים, מאחר שללא הסיוע יש להניח כי רבים מהם עתידים להיות נטל על שירותי הרווחה.

הפעילות עם הצעירים כללה ליווי אינטנסיבי של מלווה או של עו"ס צעירים, לרוב בן העדה האתיופית, והשתתפות בקורסים ובסדנאות. כל מלווה או עו"ס עבד בממוצע עם 22 צעירים, במשך שנה וחצי בממוצע.

על פי רוב, העו"סים עבדו עם צעירים שהיו בקשר עם קצין שירות מבחן, חשופים לסביבה עבריינית או ללא מסגרת, ואילו המלווים עבדו עם הצעירים בעלי צרכים מורכבים פחות.

נוסף לכך השתתפו הצעירים בקורסים ובסדנאות במגוון נושאי ההתערבות. 89% מהם השתתפו בקורס אחד לפחות במסגרת התכנית. כל צעיר השתתף בשני קורסים בממוצע. 73% מן הצעירים השתתפו בסדנת ההעצמה, שהייתה מרכיב מרכזי בתכנית ונועדה להעצים את הצעיר, לחזק את אמונתו ביכולתו ולסייע לו לעלות על מסלול חיים נורמטיבי.

הצעירים השתתפו גם בקורסים בתחום התעסוקה – 62% מהם השתתפו בסדנאות הכנה לתעסוקה, אבחון תעסוקתי והכנה להשמה, 12% השתתפו בהכשרה מקצועית; ובתחום ההשכלה – 16% בלבד השתתפו בתכניות להשלמת השכלה לעומת 33% מן הצעירים שקבעו יעד לשפר את סטטוס ההשכלה שלהם.

6.4 תוצאות ההתערבות בסיום ההשתתפות בתכנית

לאחר תקופה של שנה וחצי בממוצע, שבה זכו הצעירים לליווי צמוד של מלווה או עו"ס והשתתפו בקורסים ובסדנאות, 84% מהם התקדמו בתחום אחד לפחות מתוך 6 תחומי ההתערבות. כל צעיר התקדם בממוצע ב-2 מתוך 3 תחומים שבהם קבע יעדים עם המלווה או העו"ס במסגרת התכנית.

התחומים שבהם שיעור הצעירים ששיפרו את מצבם היה הגבוה ביותר הם: הרחבת הרשת החברתית הנורמטיבית וחיזוק הקשרים עם בני המשפחה (83% מן הצעירים שקבעו יעד בתחום, בשני התחומים), שיפור סטטוס ההשכלה והמצב התעסוקתי – אחוז ניכר מן הצעירים שיפרו את סטטוס ההשכלה שלהם (47%) ואת מצבם התעסוקתי (44%). בתום התכנית, שבעה צעירים בלבד, מתוך 45 צעירים בתחילת התכנית, נותרו ללא מסגרת (שיפור במצבם של 84% מן הצעירים שהיו ללא מסגרת).

הבדלים בין צעירים לצעירות. בדיקת הנתונים הראתה שיש הבדלים בין הצעירים לצעירות. עם הצטרפות לתכנית, היו נתוני הצעירות חיוביים יותר מנתוני הצעירים; ל-54% מן הצעירות הייתה תעודת בגרות מלאה או חלקית לעומת 27% מן הצעירים, יותר צעירות שירתו בצבא או בשירות לאומי (79% לעומת 54%), פחות צעירות היו חשופות לסביבה שלילית (40% לעומת 53%), פחות מהן הפגינו התנהגות שלילית בעצמן (13% לעומת 25%), ופחות צעירות היו ללא מעש וחסרות מסגרת (22% מן הצעירות לעומת 27% מן הצעירים).

בתום ההתערבות, שיעור הצעירים והצעירות ששיפרו את מצבם בתחום אחד לפחות היה דומה, אולם יותר צעירות השתפרו בתחום התעסוקה (52% מן הצעירות שקבעו יעד בתחום לעומת 37% מן הצעירים), ויותר צעירים צמצמו את ההתנהגות הלא נורמטיבית (86% מן הצעירים שקבעו יעד בתחום לעומת 67% מן הצעירות).

למרות הישגי הצעירים והצעירות, המלווים והעו"סים דיווחו כי הם התקשו לסייע בניית חלק מן הצעירים מן הסביבה השלילית שהיו חשופים אליה. רבים מן הצעירים התקשו להתחייב לתהליכים ארוכי טווח, ולכן חלקם ויתרו על ההזדמנות להשתתף במסלולים להשלמת השכלה או להכשרה מקצועית. במקרים אחרים הצעירים היו מחויבים לתמוך כלכלית במשפחותיהם ולא התפנו לפעילות שהוצעה להם במסגרת התכנית. במקרים אלה הובן כי יש לעבוד גם עם הורי הצעיר ומשפחתו, אולם תובנה זו קיבלה ביטוי מעשי בעבודה עם מעטים מן הצעירים בלבד.

7. תובנות שעלו מן המעקב אחר התכנית

במסגרת הצגת הממצאים בפורומים שונים, ומשיחות עם עובדי המחלקות, עם המלווים ועם העו"סים, עלו כמה תובנות בנוגע לדרכי הפעולה של התכנית. תובנות אלה יכולות לשמש כלי להמשך העבודה עם מטופלי המחלקות יוצאי אתיופיה, ולצד זאת לתרום לפיתוח דרכי עבודה עם אוכלוסיות אחרות.

♦ **עבודה ממוקדת ואינטנסיבית עם משפחות וצעירים המוכרים במחלקות.** בתכנית הייתה הקצאה של

מכסת משפחות וצעירים נמוכה מן הרגיל לעו"סים, והתקיימו מפגשים קבועים ותכופים עם המשתתפים. המלווה או העו"ס היו זמינים למשתתפים וסיפקו להם תמיכה אישית וליווי מקצועי, ובידם סל מענים גמיש שהותאם לצרכים ולמטרות שנקבעו בתכנית העבודה. לדברי מפעילי התכנית, דרך עבודה זו תרמה לשיתוף הפעולה של המשתתפים ולהישגיהם.

♦ **שימוש במידע לתכנון ההתערבות ולמעקב.** בתכנית נעשה שימוש עקבי ולאורך זמן בנתונים. המידע

שנאסף בעת ההיערכות לתכנית השפיע על גיבוש הקבוצות השונות שנכללו בה ועל התוויית דרכי הפעולה עמן. המידע שנאסף על המשתתפים במהלך התכנית סייע בקביעת היעדים הקונקרטיים לכל משתתף ולמעקב אחר התקדמותו.

♦ **כוח האדם בתכנית.** התכנית המחישה את האפשרויות של שימוש באנשים שיש להם רקע מקצועי

מגוון וקרבה תרבותית לקבוצת היעד.

- **תפקיד המלווה.** את עבודת התכנית עם המשפחות ללא מסמני סיכון ועם חלק מן הצעירים ריכזו

מלווים, אקדמאים שאינם עו"סים. תפקיד זה נוצר במיוחד לצורך התכנית, והוא הופעל לראשונה במסגרתה במחלקות לשירותים החברתיים, המעסיקות על פי רוב עובדים סוציאליים. יתרונו של המלווה הוא בסגנון עבודה ממוקד ומשימתי, תוך מציאת פתרונות והבניית כוחות המשתתף כמשאב. לדברי מפעילי התכנית, דרך עבודה זו סייעה למשתתפים למקד את מאמצייהם במשימותיהם ולהתקדם לקראת השגת היעדים.

- **תפקיד עו"ס המשפחה.** ההתערבות בקרב משפחות עם מסמני סיכון נעשתה על ידי עו"ס משפחה

במחלקה. התדירות הגבוהה של המפגשים והאינטנסיביות של ההתערבות היא בבחינת שינוי בעבודת העו"סים במחלקות, אשר בשגרה אינם זמינים דיים בשל עומס עבודה. נוסף לכך, עבודת עו"ס המשפחה המדגישה את כוחות המשפחה ומבטאת הסתכלות כוללת על צורכי בני המשפחה משתלבת במסגרת הרפורמה בשירותי הרווחה המדגישה עבודה בראייה משפחתית.

- **כוח אדם מקרב יוצאי אתיופיה.** 90% מן המלווים והעו"סים בתכנית היו מקרב בני העדה

האתיופית. מפעילי התכנית דיווחו כי הזהות התרבותית בין איש המקצוע ובין המשפחה בתכנית תרמה רבות ליצירת אמון ולהצלחת תהליך ההתערבות בקרב המשפחות. עם זאת, מקצת ממפעילי התכנית ראו במוצאם האתיופי של אנשי המקצוע חיסרון, נוכח ניסיון העבר שלימד על מקרים של הזדהות יתר על המידה עם הקשיים של משתתפי התכנית, ועל מקרים שבהם המשתתפים עצמם לא שיתפו את אנשי המקצוע בכל הקשיים מחשש לחשיפה בפני נציג של הקהילה.

ראוי לציין כי עם סיום עבודתם בתכנית שולבו רבים מן העו"סים יוצאי אתיופיה במערכות הרווחה. כתוצאה מהתנסותם בתכנית, רבים מן המלווים יצאו ללימודי עבודה סוציאלית, ולאחר

שרכשו את המקצוע השתלבו במערכת הרווחה. שילוב כוח אדם מקצועי מקרב יוצא אתיופיה תואם את המלצותיה של הממשלה במסגרת "דרך חדשה"⁶, לייצוג הולם של יוצאי אתיופיה בשירות המדינה ובמגזרים אחרים.

- **מנהלת התכנית ביישוב.** תפקיד מנהלת התכנית ביישוב נבנה לאחר כשנה מתחילת התכנית, כמענה לצורכי הניהול המקומיים ועל בסיס תפקיד המנהל היישובי בתכנית "עצמאות". משיחות עם המנהלת הארצית של התכנית ועם מפעיליה עולה כי התפקיד הוא חיוני לפעילות התכנית ולהקפדה על יישומה. מנהלת התכנית ביישוב החליפה את מנהלי המש"חים, שעד לאותה עת שימשו בתפקיד מנהלי התכנית אף שלא היו פנויים לנהל אותה. בכך היא נתנה מענה חשוב גם לניהול המלווים ולמיצובם כחלק מעובדי המחלקה, מכיוון שלא היו עובדים סוציאליים.

♦ **התאמת העבודה למאפייני קבוצות.** התכנית פעלה מתוך ההנחה שאוכלוסיית יוצאי אתיופיה מורכבת ממגוון קבוצות בעלות מאפיינים וצרכים שונים. בעת ההיערכות לתכנית נעשה מיפוי של האוכלוסייה יוצאת אתיופיה המוכרת במש"חים, לפיו זהו שלוש קבוצות מובחנות שהיוו את שלוש קבוצות היעד של התכנית. לכל אחת הותאמו מודלים שונים של עבודה, והוגדרו יעדים ודפוסי טיפול דיפרנציאליים.

- **הגברת המעורבות של האבות בתכנית.** על אף שתכנית החומש מתבססת על ראייה כוללת שבה המשפחה היא ציר ההתערבות המרכזי, בתחילת הדרך היה קשה לגייס את שיתוף הפעולה של האבות. בעקבות מאמצי המלווים והעו"סים, לקחו חלק בתכנית 77% מכלל האבות במשפחות ללא מסמני סיכון וכל האבות במשפחות עם מסמני סיכון. עם זאת, במשפחות ללא מסמני סיכון היו אלה האימהות שנכחו במרבית המפגשים עם המלווה, ושיעור האימהות שהשתתפו בקורסים ובסדנאות היה גבוה משיעור האבות שהשתתפו בהם.

- **הצורך בעבודה עם הורי הצעירים.** במהלך התכנית ראו המלווים והעו"סים כי חלק מן הצעירים מחויבים לתמוך כלכלית במשפחותיהם ולסייע להם בחיי היום-יום. לפיכך הם הבינו שיש צורך לראות את הצעיר בהקשר המשפחתי, ולבנות קשר עם הוריו כדי לשמור על איזון בין הצרכים הכלכליים של המשפחה והצרכים הרגשיים של הצעיר ורצונו להתקדם. אף שתובנה זו עלתה בשלבים מאוחרים של התכנית וקיבלה ביטוי מעשי בעבודה עם מעטים מן הצעירים בלבד, היא הוצגה לפני ועדת ההיגוי של התכנית ונדונה במחלקות לשירותים חברתיים.

- **עבודה עם המשפחות ללא מסמני סיכון לשיפור מצבן התעסוקתי.** מפעילי התכנית ביקשו לשפר את מצבם התעסוקתי של ההורים במשפחות ללא מסמני סיכון באמצעות הכשרות מקצועיות או באמצעות הכשרה במקום העבודה. סוגיית הקידום התעסוקתי וההכשרה במקום העבודה הם אתגרים שעמם מתמודדים אנשי מקצוע רבים בתחום ובעבודה עם אוכלוסיות מגוונות. המידע שנאסף על המשתתפים מלמד על כך שכשליש מהם כבר רכשו מקצוע בעבר ורק מעטים עבדו בו. מן המידע עולה עוד כי משתתפים ספורים בלבד עברו הכשרה במקום העבודה בשל קושי ליצור שיתוף פעולה עם מעסיקים. בעקבות הצגת מידע זה בפני מטה התכנית, הוחלט כי ההכשרות המקצועיות יוצעו למשתתפים רק לאחר בירור מעמיק שיוודא כי הן ישמשו אותם בשיפור מצבם התעסוקתי.

⁶ בפברואר 2014 החליטה הממשלה להניע תהליך התייעצות לגיבוש מדיניות חדשה לשילוב ישראלים יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית. בהחלטה 324 מיום 31 ביולי 2015, אימצה הממשלה את המלצות התהליך וגיבשה אבני יסוד למדיניות ממשלה חדשה.

מפעילי התכנית לא הצליחו לפתח קשרים עם מעסיקים לצורך הכשרות במקום העבודה גם בשלבים מתקדמים של התכנית.

♦ **סגירת תיק של משפחות ללא מסמני סיכון במחלקות לשירותים חברתיים.** בתום ההתערבות סגרו 19% מן המשפחות ללא מסמני סיכון את התיק במש"ח, פי ארבעה מן השיעור המקביל לשנה בקרב כלל מטופלי משרד הרווחה ב-2012 (5%). עם זאת, רבות מן המשפחות המשיכו להיות רשומות במחלקות גם לאחר שהשיגו את היעדים שביקשו להשיג במסגרת התכנית. חלקן חששו לסיים את הקשר עם המחלקה מכיוון שהן ראו בו רשת ביטחון או שביקשו להמשיך ולהיעזר במחלקה לצורך קבלת הטבות כלכליות. במקרים אחרים מי שביקש להמשיך את הקשר עם המשפחה הוא העו"ס במש"ח, אשר זיהה אצלה קשיים חדשים.

לפיכך, מפעילי התכנית ראו צורך לחזק אצל המשפחות רשתות ביטחון חלופיות, ולנטוע בהן את ההבנה שהמחלקה לשירותים חברתיים היא כתובת שאליה ניתן לחזור בעתות מצוקה, גם ללא הצורך ברישום פורמלי. כמו כן מפעילי התכנית ביקשו להבנות את נושא סיום הקשר עם המשפחה בהדרכת העובדים כחלק משמעותי מן ההדרכה, ולהקפיד על בחינה תקופתית של התיקים במש"חים, כדי לזהות תיקים שאינם פעילים ובמקרה הצורך לסגור אותם.

8. סיכום ואתגרים

תכנית החומש של משרד הרווחה פעלה בליווי מערכת המידע והמעקב בשנים 2010-2014. בתקופה זו נבדק מידע על 359 משפחות ללא מסמני סיכון, 125 משפחות עם מסמני סיכון ו-180 צעירים בני 18-25 שהשתתפו בתכנית. בתום תקופת ההתערבות (בין שנה וחצי לשנתיים וחצי, בממוצע), כ-85% מן המשתתפים מקרב שלוש הקבוצות שיפרו את תפקודם בתחום התערבות אחד לפחות, והתקדמו בממוצע ב-2-3 תחומים מתוך 4-5 תחומים שבהם קבעו יעדים יחד עם המלווה או העו"ס.

מן הנתונים עולה שהתכנית נתנה מענה כוללני למשתתפיה, והוא הותאם לצרכים הייחודיים של כל קבוצה. בקרב המשפחות ללא מסמני סיכון בלטו הישגים בניהול תקציב משפחה מאוזן, בשיפור המצב התעסוקתי של ההורים ובשיפור מיומנויותיהם בעברית; בקרב המשפחות עם מסמני סיכון בלטו הישגים בשיפור הידע שלהם על זכויותיהם ועל הדרכים למיצוין, בשיפור ניהול תקציב המשפחה, בניהול משק הבית ובשיפור התפקוד ההורי; ובקרב הצעירים בלטו הישגים בהרחבת הרשת החברתית הנורמטיבית וגם בשיפור סטטוס ההשכלה והמצב התעסוקתי.

ראוי לציין כי כחמישית מן המשפחות ללא מסמני סיכון סגרו את התיק במש"ח; מרבית ההורים במשפחות עם מסמני סיכון השתתפו בקורסים ובסדנאות; וכעשירית מכלל הצעירים נרשמו למסלולים להשכלה גבוהה.

לתכנית כמה דרכי פעולה שייחדו אותה ותרמו להישגי המשתתפים:

- ♦ שימוש עקבי ולאורך זמן בנתונים, שהשפיע על גיבוש קבוצות היעד השונות בתכנית, על התוויית דרכי הפעולה ועל המעקב אחר ההתקדמות
- ♦ התבססות על ראייה כוללתית רב-תחומית שבה המשפחה היא ציר ההתערבות המרכזי, בדגש על כוחות המשפחה

- ◆ עבודה ממוקדת ואינטנסיבית של מלווה או עו"ס עם משפחות וצעירים במחלקות, לצד הקצאה נמוכה של מכסת משתתפים לאיש מקצוע
- ◆ שימוש בתפקיד המלווה, אקדמאי שאינו עו"ס, שיתורו טמון בסגנון עבודה ממוקד ומשימתי, תוך מציאת פתרונות והבניית כוחות המשתתף כמשאב
- ◆ שימוש בכוח אדם מקרב יוצאי אתיופיה, עובדה שתרמה ליצירת אמון ולהצלחת תהליך ההתערבות בקרב המשפחות. הדבר אף סייע לשלב את עובדי התכנית יוצאי אתיופיה במערכות הרווחה בתום הפעלת התכנית, עובדה העולה בקנה אחד עם ההמלצות שגובשו במסגרת תכנית "דרך חדשה" לשילוב יוצאי אתיופיה בחברה בישראל.

בד בבד עלו כמה אתגרים חשובים לדיון ולהמשך פעילות :

- ◆ על אף גישה ממוקדת משפחה שהנחתה את הפעילות בתכנית, מפעיליה התקשו לערב בתהליך חלק מן האבות במשפחות ללא מסמני סיכון, וכן את הוריהם של מרבית הצעירים. משיחות עם מפעילי התכנית עלה כי מעורבות האבות והורי הצעירים היא חיונית לעבודה עם שתי הקבוצות, אולם נותרה אתגר משמעותי למרות מאמצי המלווים והעו"סים.
- ◆ נוכח שיעור המועסקים הגבוה מקרב ההורים במשפחות ללא מסמני סיכון כבר בתחילת התכנית, האתגר של מפעיליה היה קידום בעבודה, אם באמצעות הכשרה מקצועית ואם באמצעות הכשרה במקום העבודה. במהלך התכנית התברר ששני מסלולים אלה מאתגרים במיוחד. בהינתן שקידום בעבודה הוא חיוני לעצמאות כלכלית ותפקודית בקרב המשפחות ללא מסמני סיכון, יש להעמיק בבחינת הדרכים להשגתו, בין היתר תוך קידום שיתופי פעולה עם מעסיקים.
- ◆ שיעור גבוה של משפחות ללא מסמני סיכון נותרו בקשר עם המש"ח למרות הישגיהן בתכנית ועל אף המלצת המלווה לסגור את התיק. נושא זה מעלה סוגיות חשובות לדיון על המצבים שבהם חשוב לשמר את הקשר עם המחלקה ועל מציאת דרכים נוספות לספק למשפחות רשת ביטחון, גם בלי צורך להיות רשומות במש"ח.

הממצאים נדונו בכל שנה עם מובילי התכנית ברמה המקומית והארצית והיוו בסיס לשיפורה המתמשך לאורך כל הדרך. המעקב אחר פעילות התכנית וכתובת הדוח הנוכחי נעשו ביזמתו של משרד הרווחה ובמימונו.

דברי תודה

חובה נעימה לנו להודות לכל מי שסייעו לבניית מערכת המידע ולכתיבת דוח זה. ליוזמים ולמובילים של התכנית במשרד הרווחה והשירותים החברתיים, למנהלת התכנית, מרכזת מנהלת קליטה וכשירות תרבותית הגב' דפני מושיוב; לרכזת ההדרכה ברשויות המקומית, הגב' עירית אייזיק ולמרכזת תכניות ההכשרה בבית הספר המרכזי, הגב' יעל שטיינפלד; תודה לחברי ועדת ההיגוי על שתרמו מנסיונם ומן הידע המקצועי שלהם; תודה לגב' טלל דולב על תרומתה בשלבים הראשונים של התכנית ולמר מנחם וגשל, לשעבר המשנה למנכ"ל משרד הרווחה והשירותים החברתיים על תמיכתו בתכנית; ותודה מיוחדת למר מוטי וינטר, לשעבר מנהל האגף לשירותים אישיים וחברתיים, על תרומתו הייחודית לתכנית ולהבנת הממצאים, על התובנות ועל ההכוונה לאורך כל הדרך.

תודה מיוחדת למנהלות התכנית ביישובים, מאיה זאודו, אדרת טרכטינגוט, אורית דבש, שלי גטיה, אלכס פודוביץ' ואולי זמיר, ולמנהלות ומנהלי המחלקות לשירותים חברתיים, ולכל המלווים והעובדים הסוציאליים שעבדו עם המשפחות והצעירים, על שהקדישו מזמנם וסייעו באיסוף המידע.

תודה לפרופ' ג'ק חביב, מנהל המכון, על העזרה בליווי הפרויקט לכל אורכו. תודה לכל עמיתינו במכון ברוקדייל שסייעו בבניית מערכת המידע ובכתיבת הדוח, ובמיוחד לאורית שחר שהייתה מעורבת בשלבים הראשונים של הפרויקט ולרויטל אביב-מתוק על העזרה והתמיכה בשלבים השונים ובכתיבת הדוח; תודה לרונית בן-נון על עריכת הלשון של הדוח וללסלי קליינמן על הפקתו והבאתו לדפוס.

תוכן עניינים

1.	מבוא ורקע.	1.
1.	מבוא.	1.
1.	רקע.	1.
3.	רקע לפיתוח התכנית.	3.
5.	תיאור התכנית.	5.
9.	ב. תיאור מערכת המידע ושיטת עיבוד הנתונים.	9.
9.	מטרות מערכת המידע.	9.
9.	כלים לאיסוף המידע.	9.
10.	האוכלוסייה שעליה נאסף המידע.	10.
12.	מועדי איסוף המידע והצגת ממצאים בוועדות.	12.
13.	שיטת עיבוד הנתונים.	13.
14.	מגבלות המידע.	14.
15.	ג. משפחות ללא מסמני סיכון.	15.
15.	בסיס המידע.	15.
16.	מאפיינים וכוחות של המשפחות ללא מסמני סיכון.	16.
17.	צרכים של המשפחות ללא מסמני סיכון.	17.
18.	יעדים שהמשפחות ללא מסמני סיכון ביקשו להשיג במסגרת התכנית.	18.
19.	תשומות עיקריות שניתנו במסגרת התכנית.	19.
22.	תוצאות העבודה עם המשפחות ללא מסמני סיכון.	22.
30.	סיכום.	30.
31.	ד. משפחות עם מסמני סיכון.	31.
31.	בסיס המידע.	31.
32.	מאפיינים וכוחות של המשפחות עם מסמני סיכון.	32.
33.	צרכים של המשפחות עם מסמני סיכון.	33.
34.	יעדים שהמשפחות עם מסמני סיכון ביקשו להשיג במסגרת התכנית.	34.
35.	תשומות עיקריות שניתנו במסגרת התכנית.	35.
38.	תוצאות העבודה עם המשפחות עם מסמני סיכון.	38.
44.	סיכום.	44.
45.	ה. צעירים בני 18-25.	45.
45.	בסיס המידע.	45.
46.	מאפיינים וכוחות של הצעירים ושל משפחותיהם.	46.
47.	צרכים של הצעירים.	47.
48.	יעדים שהצעירים ביקשו להשיג במסגרת התכנית.	48.
48.	תשומות עיקריות שניתנו במסגרת התכנית.	48.
51.	תוצאות העבודה עם הצעירים.	51.
55.	הבדלים בין צעירים לצעירות.	55.
55.	סיכום.	55.
57.	ו. תובנות שעלו מן המעקב אחר תכנית החומש.	57.
57.	עקרונות עבודה בסיסיים בתכנית.	57.
59.	עבודה עם קבוצות שונות באוכלוסייה.	59.
61.	סגירת תיקים של המשפחות ללא מסמני סיכון במחלקות לשירותים חברתיים.	61.
62.	מקורות.	62.
	נספח: מודל לוגי לתכנית החומש לשיפור קליטת בני העדה האתיופית של משרד	
65.	הרווחה והשירותים החברתיים.	65.

רשימת לוחות

ב. תיאור מערכת המידע ושיטת עיבוד הנתונים

לוח 1 : התפלגות השאלונים המלאים, לפי קבוצת היעד 11

לוח 2 : טווח החודשים שבהם מולאו מרבית השאלונים, לפי סוג השאלון וקבוצת היעד 12

ג. משפחות ללא מסמני סיכון

לוח 3 : הנושאים שעליהם שוחחו המשפחות עם המלווים, לפי דיווחי המלווים 20

לוח 4 : קורסים וסדנאות שבהם השתתפו האימהות והאבות, לפי דיווחי המלווים 22

לוח 5 : שיעור המשפחות שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעדים שקבעו לעצמן במסגרת התכנית, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום ומתוך כלל המשפחות, לפי דיווחי המלווים 23

לוח 6 : האימהות והאבות ששיפרו את מיומנותיהם בשפה העברית, מתוך ההורים שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי המלווים 24

לוח 7 : האימהות והאבות שהשיגו את היעד בתחום התעסוקה, מתוך ההורים שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי המלווים 25

לוח 8 : המשפחות ששיפרו את מעורבותן בחינוך הילדים, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי המלווים 28

ד. משפחות עם מסמני סיכון

לוח 9 : הנושאים שעליהם שוחחו המשפחות עם העובדים הסוציאליים, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים 36

לוח 10 : קורסים וסדנאות שבהם השתתפו האימהות והאבות, לפי דיווחי העו"סים 37

לוח 11 : המשפחות שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעדים שקבעו לעצמן במסגרת התכנית, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום ומתוך כלל המשפחות, לפי דיווחי העו"סים 39

לוח 12 : המשפחות ששיפרו את התפקוד ההורי, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים 40

לוח 13 : המשפחות ששיפרו את מעורבותן בחינוך הילדים, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים 41

לוח 14 : המשפחות ששיפרו את ניהול משק הבית, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים 41

לוח 15 : האימהות והאבות שהשיגו את היעד בתחום התעסוקה, מתוך ההורים שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים 43

לוח 16 : האימהות והאבות ששיפרו את מיומנויותיהם בשפה העברית, מתוך ההורים
שקבעו יעד בתחום, לפי דיווח העובדים הסוציאליים

44

ה. צעירים בני 18-25

לוח 17 : צעירים שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעדים שקבעו לעצמם
במסגרת התכנית, מתוך הצעירים שקבעו יעד בתחום ומתוך כלל הצעירים,
לפי דיווחי המלווים והעובדים הסוציאליים

51

לוח 18 : צעירים שהשיגו את היעד בתחום ההשכלה, מתוך הצעירים שקבעו יעד בתחום

52

לוח 19 : צעירים שהשיגו את היעד בתחום התעסוקה, מתוך הצעירים שקבעו יעד בתחום

53

לוח 20 : צעירים שצמצמו את החשיפה שלהם לסביבה עבריינית או שלילית ואת
השתתפותם בפעילות כזו, מתוך הצעירים שקבעו יעד בתחום

54

רשימת תרשימים

ג. משפחות ללא מסמני סיכון

תרשים 1 : הקשר של משפחות ללא מסמני סיכון שסיימו את השתתפותן בתכנית עם
המחלקה לשירותים חברתיים

30

ה. צעירים בני 18-25

תרשים 2 : השתתפות הצעירים בקורסים ובסדנאות במסגרת התכנית,
לפי דיווחי המלווים והעו"סים

50

א. מבוא ורקע

1. מבוא

העלייה לישראל הציבה בפני העולים מאתיופיה קשיי הסתגלות מורכבים, בייחוד בשל המעבר מחברה כפרית, טרום-תעשייתית ומסורתית לחברה עירונית, מתועשת ומודרנית (ג'וינט-מכון ברוקדייל, 2001). בשנת 2008 החליטה הממשלה לגבש תכנית כוללת לשיפור קליטת יוצאי אתיופיה, ששותפים לה חמישה משרדים⁷. במסגרת זו החל משרד הרווחה והשירותים החברתיים (להלן – משרד הרווחה) בשנת 2010 את הפעלתה של תכנית החומש לטיפול בעולים בני העדה האתיופית המוכרים לשירותי הרווחה. מטרת התכנית הייתה להוציא משפחות שאינן סובלות ממצבי סיכון חמורים ממעגל הנזקקות לשירותי הרווחה, לקדם צעירים בדגש על השכלה והכשרה מקצועית ולשפר את מצבן של משפחות עם קשיי תפקוד חמורים. לשם כך ביקש משרד הרווחה לפתח תשתית מידע ומעקב שתסייע לו בפיתוח התכנית ובמעקב אחר תפוקותיה, ובשנת 2010 פנה למכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל בבקשה לסייע בפיתוח תשתית זו. דוח זה מסכם את פעילות התכנית בשנים 2010-2014, ומוציג בו מאפייני המשתתפים בתכנית, הפעילויות שנעשו במסגרתה, והשינויים שחלו במצבם של משתתפי התכנית.

תכנית החומש של משרד הרווחה סיימה את פעילותה במרבית המחלקות לשירותים חברתיים בסוף שנת 2014, למעט בראשון לציון, בנתניה וברחובות, שבהן פעילותה עתידה להסתיים במהלך שנת 2016. עקרונות התכנית ודרכי פעולתה עולים בקנה אחד עם עקרונות הרפורמה של משרד הרווחה בנושא עבודה עם משפחות, ואף עם עבודת המשרד עם משפחות עניות בקרב אוכלוסיות מגוונות (למשל, במסגרת תכנית "נושמים לרווחה")⁸.

2. רקע

עלייה של יהודים מאתיופיה לישראל החלה באמצע שנות ה-70, ושיאה בשני גלי עלייה משמעותיים בשנים 1984 ו-1991. בסוף שנת 2014 מנתה אוכלוסיית יוצאי אתיופיה⁹ 138,200 נפש, שהם 1.6% מכלל האוכלוסייה בישראל ו-2.2% מן האוכלוסייה היהודית בה¹⁰. מאז גל העלייה הראשון, השתלבותם של יוצאי אתיופיה בישראל הייתה ועודנה קשה ומאתגרת מהשתלבותם של עולים ממדינות אחרות.

קשיי ההיקלטות בישראל של עולים מאתיופיה נובעים בחלקם ממחסור במשאבים חברתיים וכלכליים הרלוונטיים להשתלבות בישראל. רבים מיוצאי אתיופיה עלו כאשר הם אינם יודעים קרוא וכתוב בשפת אמם, חסרי השכלה וללא הכשרה מקצועית הרלוונטיות לשוק העבודה בישראל (שבתאי וקסן, 2005; סמיונוב ואחרים, 2007; חביב, הלבן-אילת ושץ, 2010א). עקב כך העולים מתקשים להשתלב בשוק העבודה שנשמך ברובו על השכלה ומיומנויות אורייניות, מצבם הכלכלי ירוד, ילדיהם חווים קשיים בהיבטים החינוכיים והרגשיים-חברתיים והמשפחות מתקשות להשתלב ולהיטמע בחברה הישראלית (למשל, ג'וינט-

⁷ המשרד לקליטת עלייה, משרד הבינוי והשיכון, משרד התעשייה המסחר והתעסוקה, משרד החינוך ומשרד הרווחה.
⁸ "נושמים לרווחה" היא תכנית ביוזמה ובהובלה של משרד הרווחה, בשיתוף ג'וינט ישראל וקרן רש"י, שמטרתה לסייע לאנשים החיים בעוני ובהדרה להיחלץ מן החיים בעוני.

⁹ האוכלוסייה האתיופית בישראל כוללת את אלו שנולדו באתיופיה וגם את ילידי ישראל שאביהם נולדו באתיופיה.
¹⁰ לקט נתונים לרגל חג הסיגד 2015, למ"ס.

מכון ברוקדייל, 2001; חביב ואחרים, 2010ב'). מסיבות אלו ונוספות, שיעור גבוה מקרב העולים מאתיופיה מוכרים לשירותי הרווחה ונתמכים על ידם. בשנת 2006, למשל, היו כ-60% מכלל יוצאי אתיופיה מוכרים במחלקות לשירותים חברתיים (להלן – מש"חים) (חביב ואחרים, 2010ב') ו-52% מן המשפחות יוצאות אתיופיה חיו מתחת לקו העוני (דוח מבקר המדינה, 2013).

במהלך השנים השקיעה מדינת ישראל משאבים רבים בפיתוח מענים לאוכלוסייה יוצאת אתיופיה, חלקם עוצבו במיוחד לצורכיהם ואחרים יועדו לכלל העולים (למשל, חביב והלבן-אילת, 2010). על אף ההשקעה בקידום יוצאי אתיופיה ולמרות ההצלחה היחסית בתחום החינוך, החסמים הייחודיים הקשו על בני העדה להשתלב השתלבות מיטבית בחברה הישראלית. להלן דוגמאות לקשיים המאפיינים את יוצאי אתיופיה בהיבטי חיים מרכזיים:

שליטה בעברית – רבים מיוצאי אתיופיה מתקשים ברכישת השפה העברית במסגרות הרגילות ללימוד עברית בישראל, והם אינם שולטים בעברית באופן שמאפשר להם להשתלב בתעסוקה, לעשות שימוש מושכל בשירותים למיניהם או לקיים דיאלוג עם נציגי מסגרות החינוך שבהן לומדים ילדיהם (סמיונוב ואחרים, 2007; ראו דוחות הערכה של פרויקט PACT משנים שונות, למשל דולב, רוזנברג וקונסטנטינוב, 2006).

השכלה – יוצאי אתיופיה מאופיינים ברמות השכלה נמוכות יחסית לכלל האוכלוסייה היהודית בישראל. בשנת 2009 היו 48% מהם בעלי השכלה של עד שמונה שנות לימוד, לעומת 5.7% בקרב כלל היהודים בגילים 64-22. רק ל-16.6% מכלל יוצאי אתיופיה יש השכלה של יותר מ-12 שנות לימוד, לעומת 58.2% מכלל האוכלוסייה היהודית (סמיונוב ואחרים, 2007; וולדה-צדיק, 2006).

תעסוקה – יוצאי אתיופיה מתקשים להשתלב בשוק העבודה בישראל בשל רמת השכלה נמוכה, היעדר הכשרה מקצועית וקשיים בשפה העברית. חסמים תעסוקתיים אלו מנווטים את יוצאי אתיופיה למשרות זמניות, לא מקצועיות, שהכנסה נמוכה בצדן ושאינן בהן אופק תעסוקתי. מספר הילדים הגבוה יחסית למשפחה וריבוי משפחות חד-הוריות מקשים אף הם על ההשתלבות בתעסוקה, בעיקר בקרב נשים (קניג וולדה-צדיק, 2006).¹¹ בשנת 2011 שיעור האבטלה בקרב יוצאי אתיופיה היה יותר מכפול משיעור האבטלה בקרב כלל היהודים – 13.8% לעומת 6.6%, בהתאמה. משלח היד הלא מקצועי וההשכלה הנמוכה המאפיינים את המועסקים יוצאי אתיופיה גורמים למצוקה כלכלית רבה בקרב אחוז ניכר מקרב יוצאי אתיופיה (עיבוד מיוחד של מכון ברוקדייל לנתוני הלמ"ס).

תפקוד הורי – המעבר לישראל גרם למשבר במבנה המשפחה ולשינוי במעמד בני המשפחה, בדפוסי הקשר ביניהם ובתפקידים בתוך המשפחה (כהן וספקטור, 2003; סלונים-נבו ושרגה, 1999). מעמדו של האב כמפרנס היחיד נפגע בשל קושי של חלק מהגברים למצוא משרה בעלת סטטוס ראוי, וההסתגלות המהירה של הילדים לתרבות החדשה מיצבה אותם כבקיאים בנורמות, בערכים ובשפה, וגם בכך היה כדי לערער את מעמד ההורים ואת התא המשפחתי (גרוזברד, 2007; רואר-סטריאר, 1996; שמר, 2010).

כתוצאה מכך, רבים מן העולים החדשים יוצאי אתיופיה התקשו לתפקד על פי נורמות הטיפול היום-יומי בילדים הנהוגות בישראל, למשל, לשלוח את הילדים לבית הספר עם מזון או לבוש מתאימים לעונה, לוודא

¹¹ עם זאת, בשנים 1995-2007 חלה עלייה חדה בשיעור הנשים העובדות (עיבוד מיוחד לנתוני הלמ"ס, אצל חביב והלבן-אילת, 2010).¹² החלטת ממשלה מספר 3116 מיום 10.2.2008.

שיש להם את ציוד בית הספר המתאים, להיות מעורבים במסגרות החינוך של הילדים או לדרוש טיפול רפואי מתאים ובזמן (למשל, חביב ואחרים, 2012; חביב, מרגולין וקונסטנטינוב, 2008; דולב, רוזנברג וקונסטנטינוב, 2006).

3. רקע לפיתוח התכנית

על רקע קשיי הקליטה של יוצאי אתיופיה, בשנת 2008 החליטה הממשלה לגבש תכנית חומש כוללת לקידום האוכלוסייה יוצאת אתיופיה תוך תכנון המענים הניתנים לה וביצועם על סמך קביעת יעדים ומעקב אחר היישום והתפוקות¹². הממשלה בחרה להתמקד באוכלוסייה צעירה (בני 16-35), המצויה על סף השתלבות בחיים האזרחיים ובשוק העבודה, ובשכונות שבהן יש ריכוזים גבוהים של יוצאי אתיופיה, תוך היערכות למתן טיפול רב-תחומי בחינוך, רווחה, תעסוקה, שיכון וקליטה. לתכנית שותפים משרד העלייה והקליטה, משרד הבינוי, משרד הכלכלה, משרד החינוך ומשרד הרווחה, ולצורך גיבוש הוקמה ועדת שרים מיוחדת וחמש תת ועדות בין-משרדיות.

במסגרת זו פיתח משרד הרווחה את תכנית החומש לטיפול בעולים בני העדה האתיופית המוכרים לשירותי הרווחה. בהמשך להחלטת הממשלה, ובעקבות בחינת נתונים על אוכלוסיית יוצאי אתיופיה במש"חים, גיבש המשרד את מטרותיו לתכנית: להוציא משפחות שאינן סובלות ממצבי סיכון חמורים ממעגל הנזקקות בשירותי הרווחה לעצמאות תפקודית, לקדם צעירים, בדגש על הכשרה מקצועית ומסלולי השכלה ולשפר את מצבן של משפחות עם מסמני סיכון שיש להן קשיי תפקוד חמורים¹³. עקרונות התכנית מתבססים על מודל העבודה בתכנית "עצמאות", שפותחה בשנת 2002 על ידי ג'וינט ישראל בשיתוף משרד הרווחה, ומטרתה לקדם את משפחות העולים מאתיופיה לתפקוד עצמאי ולעזור בשילובן בחברה הישראלית (שמר, 2010; סומך ואחרים, 2012).

ההתערבות בתכנית כוללת ליווי של המשפחה או הצעיר על ידי מלווה יוצא אתיופיה או על ידי עו"ס, השתתפות בני המשפחה והצעירים בקורסים מגוונים והפנייתם לשירותים בקהילה. התכנית החלה לפעול בשנת 2010 בארבע מחלקות, ובקרב שתי קבוצות יעד – משפחות ללא מסמני סיכון וצעירים בני 18-25. בשנת 2011 נוספו לקבוצות היעד של התכנית משפחות עם מסמני סיכון והיא הורחבה לשלוש מחלקות נוספות. בסך-הכול פעלה התכנית בשבע מחלקות לשירותים חברתיים בשש ערים – רחובות, עפולה, אשקלון, ראשון לציון, קריית מלאכי ונתניה (שתי מחלקות).

3.1 מיפוי ראשוני של יוצאי אתיופיה על פי נתוני היסוד והגדרת קבוצות היעד

בעת ההיערכות לבניית תכנית החומש מופתה אוכלוסיית העולים בני העדה האתיופית המוכרת במחלקות לשירותים חברתיים. נעשה ניתוח ראשוני של נתוני היסוד¹⁴ ב-22 יישובים שבהם ריכוז גבוה של יוצאי אתיופיה. הניתוח הראה כי מתוך כ-17,120 משפחות שהיו מוכרות במחלקות, 21% הן משפחות ללא מסמני סיכון ו-43% הן משפחות המאופיינות במסמני סיכון (36% הן משפחות ללא ילדים – קשישים, בעלי

¹² החלטת ממשלה מספר 3116 מיום 10.2.2008.

¹³ משפחות עם מסמני סיכון הוגדרו על ידי מנהלי התכנית כמשפחות בעלות צרכים רבים במיוחד היוצרים מצבי סיכון עבור הילדים (למשל אלימות במשפחה, התמכרויות וקשיים בטיפול הורי).

¹⁴ נתוני יסוד הם חלק ממערכת ניהול מידע ממוחשבת אחידה במש"ח. הנתונים במערכת זו מתייחסים לפריטי מידע ראשוניים הנאספים על הלקוח, והם כוללים את פרטיו הדמוגרפיים ואת הצרכים שעל בסיסם הגיע למש"ח.

מוגבלויות או בודדים, שהתכנית אינה מטפלת בהן). נוסף לכך, העובדים במחלקות זיהו¹⁵ כי צעירים רווקים בני 18-25 חסרי מעש הם קבוצה שאינה זוכה למענה. לאור נתונים אלה הוחלט, בשיתוף אגף תקון, להתמקד בצעירים אלו ולפתח עבורם שירותים ותכניות חדשות. מנקודה זו ואילך הוגדרו שלוש קבוצות יעד לתכנית:

- ♦ **משפחות ללא מסמני סיכון:** משפחות עם ילדים, בעלות רמת תפקוד תקינה במרבית תחומי החיים, אך בעלות קשיים הנובעים בעיקר מן העלייה לישראל ומרמת השכלה נמוכה: קשיי תעסוקה, קשיי שפה, קשיים במימון זכויות ובקבלת עזרה מן השירותים הניתנים.
- ♦ **משפחות עם מסמני סיכון:** משפחות עם ילדים, בעלות צרכים רבים במיוחד, היוצרים מצבי סיכון עבור הילדים (אלימות במשפחה, קשיים בטיפול הורי, מחלות נפש, התמכרויות וכד').
- ♦ **צעירים¹⁶:** רווקים בני 18-25 מרקע סוציאקונומי קשה או כאלה הנמצאים בבית ללא מעש.

3.2 בחירת המשתתפים בתכנית

מתוך כ-3,500 משפחות יוצאות אתיופיה הרשומות בנתוני היסוד של שבע המחלקות לשירותים חברתיים ביישובים המשתתפים בתכנית, זוהו 790 משפחות ללא מסמני סיכון, 411 משפחות עם מסמני סיכון ו-420 צעירים שהם בנים למשפחות המוכרות במחלקות.

- ♦ **משפחות ללא מסמני סיכון.** תחילת העבודה בתכנית הייתה עם משפחות ללא מסמני סיכון. רשימת המשפחות מנתוני היסוד הועברה לכל מחלקה שהשתתפה בתכנית. בחינת הרשימה העלתה שנתוני היסוד לא היו מעודכנים או מדויקים. עובדי המחלקה עדכנו את הנתונים על המשפחות ועל פי העדכון נבחרו המשפחות. בכל אחת משבע המחלקות נבחרו כ-50 משפחות למחזור העבודה הראשון, חלקן מתוך רשימת נתוני היסוד וחלקן מתוך משפחות המטופלות במחלקה שנתוניןן עדיין לא עודכנו בנתוני היסוד. להערכת העובדים המטפלים, המשפחות שנבחרו היו בעלות הפוטנציאל הגבוה ביותר לסיים את התכנית בהצלחה.

- ♦ **משפחות עם מסמני סיכון.** בשלוש מן המחלקות השתתפו בתכנית גם משפחות עם מסמני סיכון¹⁷. כדי לבחור את המשפחות שישתתפו בתכנית נערכו קבוצות מיקוד עם עובדי המחלקות בשלושת היישובים. בקבוצות המיקוד זוהו מאפיינים ייחודיים אשר הבחינו בין משפחות עם מסמני סיכון לבין משפחות ללא מסמני סיכון. על סמך זאת נקבעו קריטריונים לבחירת משפחות שיוכלו להפיק תועלת מן ההשתתפות בתכנית (להרחבה ראו פרק ד).

- ♦ **צעירים.** הצעירים שהוגדרו מתאימים להשתתף בתכנית הם רווקים בני 18-25 מרקע סוציאקונומי קשה או כאלה הנמצאים בבית ללא מעש. חלקם אותרו על סמך היכרות עם משפחותיהם, חלקם מתוך מידע שהתקבל מן השירות לטיפול במתבגרים, צעירות וצעירים, וחלקם אותרו בסיוע שירותי המבחן לנוער ולמתבגרים שאיתרו צעירים שהיו מעורבים בעברות קלות ולא התגייסו לצה"ל. אולם על רבים מן הצעירים לא היה מידע מנהלי מהימן ולכן הם אותרו וגויסו על ידי עו"ס צעירים העובדים במחלקות, באמצעות עבודת יישוג מאומצת.

¹⁵ קבוצה זו זוהתה על פי דיווח מנהלי המחלקות כקבוצה ללא מענה, אך לא היה עליה מידע מנהלי מסודר.

¹⁶ קבוצה זו כללה צעירים וצעירות. מטעמי נוחות, לאורך הדוח תיקרא הקבוצה "צעירים", למעט במקרים שבהם יפורטו הבדלים שנמצאו בין צעירים לצעירות.

¹⁷ במחלקות בעפולה, בראשון לציון וברחובות.

4. תיאור התכנית

4.1 מטרות התכנית

מטרת-העל של תכנית החומש היא לקדם ולחזק השתלבות איכותית של יוצאי אתיופיה במסגרות חינוכיות, תעסוקתיות וחברתיות, תוך מזעור תלותם בשירותי הרווחה, באמצעות (קרניאל, 2011):

- ♦ מתן מענים כוללניים לצרכים של המשפחה ושל הפרטים בה
- ♦ סיוע בהתגברות על החסמים החברתיים והתרבותיים המונעים השתלבות טובה.

לכל קבוצת יעד נקבעו מטרות ייחודיות:

- ♦ משפחות ללא מסמני סיכון – הוצאת משפחות שאינן סובלות ממצבי סיכון חמורים ממעגל הנוזקות בשירותי הרווחה לעצמאות תפקודית וכלכלית
- ♦ משפחות עם מסמני סיכון – שיפור מצבן של משפחות וילדים עם קשיי תפקוד חמורים, תוך שיפור היחסים בין בני המשפחה והקשר הרגשי עם הילדים ושילובן בשירותים המוצעים להן בקהילה.
- ♦ צעירים בני 18-25 – קידום צעירים במצוקה, בדגש על השלמת השכלה, הכשרה מקצועית, חיזוק הזהות האישית ושילוב בחברה.

4.2 עקרונות העבודה של התכנית

עקרונות העבודה של התכנית נשענים על שלושה מקורות עיקריים:

1. מודל העבודה בתכנית "עצמאות" של ג'וינט-ישראל (שמר, 2010; סומך ואחרים, 2012).
2. בדיקה שערך מכון ברוקדייל בשנת 2006, על מאפייני יוצאי אתיופיה המטופלים ב-22 מש"חים ביישובים שבהם ריכוזים גבוהים של יוצאי אתיופיה.
3. דין וחשבון הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה (2006).

עקרונות העבודה מבטאים את הניסיון שנצבר במהלך השנים מעבודה עם יוצאי אתיופיה:

1. **התערבות לאורך זמן** – הניסיון שנצבר עם משפחות יוצאות אתיופיה הראה שכדי להגיע לתוצאות הרצויות, יש צורך בהתערבות ממושכת, של כמה שנים. מסגרת הזמן שנקבעה לעבודה עם משפחות בתכנית היא של שלוש שנים לערך. מחצית השנה הראשונה נדרשת לבניית האמון של המשפחה במלווה או בעו"ס, כשנה וחצי עד שנתיים נדרשות למתן מענים, להשתתפות בקורסים ובסדנאות ולהטמעת השינוי, ועוד חצי שנה – למעקב, בקרה וסיום (קרניאל, 2011).
2. **התמקדות במשפחה** – בתהליך ההגירה של משפחות יוצאות אתיופיה נפגע במיוחד התא המשפחתי, ולכן התכנית מתבססת על ראייה כוללתית רב-ממדית שבה המשפחה היא ציר ההתערבות המרכזי. הגישה שבה בחרו יוזמי התכנית מדגישה את כוחות המשפחה והיא עולה בקנה אחד עם הרפורמה בשירותי הרווחה השמה דגש על עבודה עם מטופלי הרווחה בראייה משפחתית (דוח ביניים לרפורמה בשירותי הרווחה המקומיים, 2009).
3. **גישה מערכתית הוליסטית** – קהילת יוצאי אתיופיה מתאפיינת בקשיים בכמה תחומי חיים הקשורים אלה באלה ומשפיעים על ההיקלטות בישראל. לפיכך התכנית מתבססת על ראייה כוללתית רב-ממדית

בתחומי התפקוד ההורי, המעורבות בחינוך והיחסים במשפחה, טיפול בילדים ונוער בסיכון, שיפור יכולת ההשתתפות של ההורים בכוח העבודה והשתלבות בחברה הישראלית. הגישה הכוללת מדגישה את כוחות המשפחה ואת השותפות שלהם בתהליך, והם אלה המגדירים את יעדי ההתערבות בעצמם, בשיתוף המלווה או העו"ס.

4. **עבודה על פי תוצאות** – עיקרון מנחה של התכנית הוא עבודה על פי תוצאות. תכנון של מטרות ויעדים תוך שימוש באמצעים, משאבים ותהליכים החותרים להשגת תוצאות רצויות. שני תהליכים משמעותיים נעשו במסגרת זו:

- **בניית מודל לוגי** – בתחילת שנת 2012, במסגרת מיזם תוצאות של אגף תכנון ומחקר במשרד הרווחה, נבנה לתכנית מודל לוגי (ראו נספח). המודל אפשר למובילי התכנית להגדיר את הצרכים של הקבוצות שבהן מטפלת התכנית ושל המערכת הארגונית שלה, את המשאבים המושקעים בה, את התוצאות הרצויות ואת הפעולות שיש לנקוט במסגרת התכנית כדי להשיגן. המודל אף שימש כלי בידי מובילי התכנית והעובדים לצורך ניהולה והפעלתה, בניית תכנית עבודה ומעקב אחר ההתקדמות.

- **בניית כלים לליווי התכנית ולמעקב אחר התקדמות המשפחות והצעירים** – כדי לעקוב אחר התקדמות המשפחות והצעירים ולמדוד את תוצאות ההתערבות, פותחו שאלונים לכל אחת מקבוצות היעד של התכנית. השאלונים פותחו במקביל לפיתוח המודל הלוגי של התכנית והם משקפים אותו. ההתערבות עם כל קבוצת יעד נבדקה בשני שאלונים, האחד מתמקד באפיון המשתתפים ובצורכיהם בראשית הדרך והאחר בתשומות שניתנו להם ובתוצאות בתום ההתערבות. למשפחות ללא מסמני סיכון פותח שאלון נוסף שהועבר באמצע תהליך ההתערבות, המודד תשומות שניתנו למשפחה במסגרת התכנית ובוחן את התקדמות המשתתפים עד לאותה עת (לפירוט ראו פרק ב).

4.3 מבנה התכנית

את התכנית ברמה הארצית ניהל המטה במשרד הרווחה. התכנית הופעלה ברמת המחלקה לשירותים חברתיים והיא פעלה בשישה יישובים בשבע מחלקות (באחד היישובים התכנית פעלה בשתי מחלקות). התכנית נוהלה ברמה המקומית על ידי מנהלת התכנית ביישוב¹⁸.

♦ **ועדת ההיגוי הארצית** – הוקמה ועדת היגוי משרדית ברמה הארצית ובה שותפים כל נציגי אגפי המשרד והשירותים הרלוונטיים, נציגי המחוזות, נציגי בית הספר המרכזי להכשרת עובדים לשירותי הרווחה, מנהל הכספים באגף ונציגי מכון מאיר-סג'ווינט-ברוקדייל. הוועדה התכנסה פעם בחודשיים ודנה בסוגיות שעלו מהפעלת התכנית, מעקב, תיאום וקבלת החלטות הנוגעות להמשך פעילות התכנית ולהכוונתה.

♦ **ועדות היגוי יישוביות** – הוקמו ועדות היגוי יישוביות שמטרתן לבחון ולאשר את תכניות העבודה המקומיות, לעקוב אחר התפתחות התכנית ואחר העבודה עם המשפחות והצעירים ולדון בסוגיות העולות מהן. הוועדה התכנסה פעם בשלושה חודשים ושותפים בה מנהל/ת המ"ח, מנהלת תכנית

¹⁸ למעט באשקלון שם מנהלת את התכנית מנהלת המ"ח.

החומש ביישוב, עובדי התכנית (מלווים ועו"סים), נציגי משרד הרווחה, שותפים ממוקד הקליטה ומאגפי החינוך, עובדי שיקום שכונות ונציגים של משרד התמ"ת.

♦ **מנהלת התכנית ביישוב** – בכל מחלקה מונתה מנהלת תכנית שאחראית להובלת התכנית ביישוב. המנהלת אחראית למיפוי האוכלוסייה המשתתפת בתכנית, לגיוס עובדי התכנית (מלווים ועו"סים) ולהנחייתם, למיפוי השירותים ברשות, לכתיבת תכנית העבודה השנתית ולתיאום ועדות ההיגוי היישוביות. המנהלת אחראית גם לשיתוף הפעולה עם הארגונים הרלוונטיים ביישוב הפועלים לקידום המשפחות והצעירים.

♦ **מלווים ועו"סים** – לצורך הפעלת התכנית, נשכרו בכל מחלקה עובדים (מלווים ועו"סים, ראו פירוט להלן) שתפקידם לרכז את הפעילות עם המשפחות והצעירים. לכל עובד כ-20-25 משפחות או צעירים שאתם הוא נפגש בקביעות, ויחד הם מגדירים את יעדי המשפחה או הצעיר ובונים את תכנית העבודה. העובד מלווה את המשפחה לשירותים ומפנה אותה לפרויקטים ולסדנאות לפי התכנית שנבנתה.

♦ **הכשרה והדרכה** – כל העובדים בתכנית – מנהלים יישוביים, מלווים ועו"סים, עברו סדרה של הדרכות והכשרות במסגרת בית הספר המרכזי להכשרת עובדי רווחה. בהכשרה הושם דגש על הנחלת הידע וכלי ההתערבות המקצועיים. במסגרת זו נלמדו מיומנויות האימון האישי רגיש התרבות, ונערכו הכשרות למנהלות התכנית ביישוב. נוסף לכך, חלק מן ההדרכה ניתנה בשטח, תוך התאמה לצורכי המקום – **מדריכה חיצונית** הדריכה באופן שוטף את מנהלות התכנית ביישובים ואת מלווי המשפחות, בדגש על פתרון בעיות, הקניית כלים ייעודיים וחיזוק מיומנויות בעבודה עם המשפחות ועם שותפים בין-ארגוניים.

4.4 דרכי הפעולה של התכנית

ככלל, התכנית הופעלה בקרב המשפחות והצעירים בשני מישורים: (1) ליווי אישי של המשפחה או הצעיר על ידי מלווה או עו"ס; (2) השתתפות בקורסים ובסדנאות. בדרך זו התכנית שואפת ליצור מעטפת תמיכה למשפחות ולצעירים ולקדםם לתפקוד עצמאי ולהעמקת שילובם בחברה ובקהילה. יודגש כי בשל המאפיינים והצרכים המובחנים של כל קבוצה, דרכי הפעולה של התכנית שונות עבור כל קבוצת יעד.

1. משפחות ללא מסמני סיכון

♦ **ליווי אישי של המשפחה** – לכל משפחה בתכנית ממונה מלווה משפחה, אקדמאי שאינו עו"ס, בן העדה האתיופית. תפקיד המלווה נבנה במיוחד לעבודה עם משפחות ללא מסמני סיכון והוא התבסס על תפקיד הרכז בתכנית "עצמאות"¹⁹. תפקיד המלווה הוא חידוש במש"חים, המעסיקים על פי רוב עובדים סוציאליים. כל מלווה עובד עם כ-25 משפחות במשך שנתיים עד שלוש שנים. הוא נפגש עם המשפחה פעם בשבוע עד פעם בחודש, לפי הצורך ולפי קצב התקדמותה בתהליך ההתערבות. המלווה עובד עם המשפחה על פי גישת האימון האישי, ויחד הם מגדירים את יעדי המשפחה ואת תכנית העבודה. הוא מלווה את המשפחה לשירותים ומפנה אותה לפרויקטים ולסדנאות לפי התכנית שנבנתה.

¹⁹ נזכיר כי תכנית "עצמאות" פותחה בשנת 2002 על ידי ג'וינט ישראל בשיתוף משרד הרווחה במטרה לסייע בתהליך הקליטה המורכב של אוכלוסיית יוצאי אתיופיה. דרכי העבודה בתכנית החומש מתבססות על המודל של "עצמאות", והן מהוות ניסיון להטמיע את עקרונות העבודה של "עצמאות" במש"חים.

♦ **השתתפות בקורסים ובסדנאות** – התכנית מציעה לבני המשפחה מגוון קורסים וסדנאות בתחומי הליבה של התכנית והיא מעודדת את השתתפותם בהם. הקורסים והסדנאות נועדו לסייע לבני המשפחה להגיע לתוצאות בתחומים שנקבעו בתכנית העבודה. מוצעים קורסים בתחומים האלה: תעסוקה, מיומנויות השפה העברית, השלמת השכלה והורות ויחסים במשפחה. למעט בתחום התעסוקה והעברית, הקורסים והסדנאות ניתנים במסגרת המחלקה. דגש רב מושם על תעסוקה, וההורים מופנים לקרן למפעלי שיקום לאבחון תעסוקתי, ייעוץ, השמה ושיפור המצב התעסוקתי.

2. משפחות עם מסמני סיכון

♦ **עבודה אינטנסיבית עם עו"ס משפחה במחלקה** – דרך העבודה העיקרית עם משפחות עם מסמני סיכון בתכנית היא עבודה טיפולית שוטפת ואינטנסיבית של עו"ס משפחה במחלקה (מרביתם בני העדה האתיופית). העו"ס נפגש עם בני המשפחה כפעם בשבוע לשיחות פרטניות, מעודד אותם להשתתף בקורסים ובסדנאות על פי תחומי ההתערבות שהם קבעו ומלווה אותם לשירותים.

♦ **השתתפות בקורסים ובסדנאות** – התכנית מציעה גם למשפחות עם מסמני סיכון קורסים וסדנאות בתחומי ההתערבות של המשפחה. העו"ס מעודד את בני המשפחה לצרוך את המענים האוניברסליים המהווים אמצעי חשוב להשגת היעדים שנקבעו.

3. צעירים בני 18-25

דרך העבודה עם הצעירים בתכנית נשענת על מודל שפותח במש"ח באשקלון, ובו מושם דגש על חיזוק הזהות האישית של הצעיר, על פיתוח רשתות חברתיות ותעסוקתיות ועל בניית קשר עם הורי הצעיר לשמירת האיזון בין צרכיו לבין צורכי המשפחה. בעבודה עם הצעיר שני מסלולים עיקריים לפי בחירתו; השכלה (כולל השלמת השכלה והשתלבות במסלולי השכלה גבוהה) ותעסוקה (כולל הפניה להכשרות תעסוקתיות ומציאת מקומות עבודה).

♦ **ליווי אישי** – לכל צעיר ממונה מלווה (אקדמאי שאינו עו"ס) או עו"ס נוער וצעירים, שנפגש עמו לשיחות פרטניות, מפנה ומלווה אותו לייעוץ, לשירותים ולקורסים ומלווה אותו לאורך התהליך.

♦ **השתתפות בקורסים ובסדנאות** – התכנית מציעה לצעירים להשתתף בקורסים שונים כדי להגשים את רצונותיהם בתחום ההשכלה והתעסוקה. למשל, השלמת השכלה (להשלמת 12 שנות לימוד או להשלמת בחינות הבגרות), אבחון תעסוקתי, סדנאות הכנה בתחום התעסוקה והשתלבות בהכשרה מקצועית.

♦ **סדנה להעצמה** – הצעירים נפגשים אחת לשבוע בסדנה להעצמה. בשלב הראשון הסדנה מתקיימת במהלך שלושה ימים ולילות אינטנסיביים, ולאחר מכן פוחתת התדירות לפעם בשבוע. במהלך הסדנה הצעירים מעלים את חלומותיהם ושאפויותיהם ויחד עם המנחים בונים תכנית עבודה.

ב. תיאור מערכת המידע ושיטת עיבוד הנתונים

1. מטרת מערכת המידע

לבקשת משרד הרווחה פיתח מכון ברוקדייל מערכת מידע ומעקב שמטרתה לסייע בפיתוח ובשיפור מתמשך של התכנית, על בסיס מידע שנאסף על משתתפי התכנית ועל העבודה עמם. המערכת נועדה הן לשמש את המלווים והעו"סים בעבודתם השוטפת עם המשפחות והצעירים, והן לאפיין את המשתתפים ולבחון את השינויים שחלו במצבם.

היעדים המפורטים של מערכת המידע הם:

- ♦ למפות את המאפיינים ואת הצרכים של המשפחות והצעירים משתתפי התכנית
- ♦ לבחון את היקף השימוש של משתתפי התכנית בשירותים ובקורסים
- ♦ לבחון את התקדמות המשתתפים בתחומי ההתערבות.

2. כלים לאיסוף המידע

2.1 פיתוח הכלים

לשם פיתוח מערכת המידע נערכו מפגשים עם הצוות המוביל של התכנית ובו חברים מנהלת תכנית החומש במשרד הרווחה, האחראית על ההכשרה וההדרכה בבית הספר המרכזי להכשרת עובדי רווחה, והמדריכה החיצונית של עובדי התכנית. המפגשים הניבו סדרה של שאלונים שגובשו בתהליך מורכב של שותפות בין הגורמים. השאלונים משקפים מידע שהצטבר מתכנים וממדדים שנעשה בהם שימוש בתכניות דומות וכן את דיוני הצוות. נוסף לכך, שותפו בתהליך המלווים והעו"סים העובדים עם המשפחות והצעירים, והם הודרכו בקפידה לקראת מילוי השאלונים.

2.2 תיאור הכלים

בעבור כל אחת מן הקבוצות המשתתפות בתכנית גובשה מערכת נפרדת של שאלונים. השאלונים הועברו למלווים ולעו"סים והם התבקשו למלאם, על אודות המשפחות והצעירים שעמם הם עובדים. השאלונים על אודות המשפחות כללו מידע הן על המשפחה והן על האם ועל האב בנפרד²⁰. האחריות למעקב אחר מילוי מסודר ומלא של השאלונים הייתה בידי מפעילי התכנית במחלקות לשירותים חברתיים וברמה הארצית.

1. **שאלון על אודות המשפחה והצעיר למיפוי הצרכים בעת הכניסה לתכנית (שאלון צרכים)** – שאלון לאיסוף מידע מפורט על אודות המשתתפים בתחומי ההתערבות של התכנית, על מאפייניהם ועל צורכיהם. המלווים והעו"סים התבקשו למלא שאלון זה במהלך שלושה עד שישה החודשים הראשונים לעבודתם עם המשפחה או הצעיר, ולאחר שרכשו את אמונם.

2. **שאלון על אודות המשפחה והצעיר לבחינת המצב בסיום ההשתתפות בתכנית (שאלון תוצאות)** – שאלון לאיסוף מידע מפורט בתום תהליך ההתערבות על מצבם של המשתתפים בתחומי ההתערבות,

²⁰ במשפחות שבהן שני הורים אך האב לא השתתף בתכנית, לא התקבל עליו מידע בשאלונים.

לצורך בחינת השינויים שחלו במהלך ההשתתפות בתכנית. המלווים והעו"סים נשאלו גם על התשומות שניתנו במהלך ההתערבות. הם התבקשו למלא שאלון זה בתום העבודה עם המשפחה או הצעיר.

נוסף לכך, לאוכלוסיית המשפחות ללא מסמני סיכון פותח **שאלון לבחינת תהליך העבודה עם המשתתפים במהלך התכנית** – השאלון כלל מידע על התשומות הניתנות למשתתפים ואת הערכת המלווים את התקדמותם בתחומי ההתערבות שהוזכרו לעיל. השאלון נועד לבדוק את מצב המשתתפים באמצע תהליך ההתערבות כדי לבחון את סיכוייהם להשיג את מטרותיהם ולסייע למפעילי התכנית לחדד את דרכי העבודה עמם. המלווים התבקשו למלא שאלון זה כשישה חודשים לאחר שמילאו את שאלון הצרכים (כלומר, כתשעה חודשים עד שנה ממועד הצטרפות המשפחה לתכנית).

2.3 התכנים שבהם עסקו הכלים

בכל אחד מן השאלונים נבדקו מאפייני המשתתפים וצורכיהם בהתאם לתחומי ההתערבות שהתכנית מקדמת; נבדקו מצבן התעסוקתי של שלוש הקבוצות, הידע שלהן על זכויות ומיצוין ומצב הרשתות החברתיות שלהן.

השאלונים על אודות המשפחות כללו גם שאלות על רמת העברית של ההורים, על הרווחה הכלכלית של המשפחה, על מעורבות ההורים בחינוך הילדים, על היחסים במשפחה (בדגש על תפקוד הורי בקרב המשפחות עם מסמני סיכון) ועל ניהול תקציב משפחתי מאוזן; השאלון על אודות הצעירים כלל גם שאלות על השכלת ההורים, על השירות הצבאי ועל התנהגויות סיכון. נוסף לכך, בקרב שלוש הקבוצות נשאלו המלווים והעו"סים על הכוחות שבהם יכולים המשתתפים להיעזר כדי להתקדם ועל החסמים המונעים מהם התקדמות.

2.4 תיעוד שיחות עם מנהלת התכנית ומפעיליה

במסגרת תהליך ליווי התכנית, נערכו שיחות בין החוקרות ובין מנהלת התכנית ומפעיליה. השיחות עסקו בממצאים ובפרשנותם, בתובנות שעלו מהתבוננות בתהליך העבודה בתכנית ומאיסוף המידע לאורך תקופת הליווי. השיחות תועדו והתובנות שעלו מהן מובאות לאורך דוח זה.

3. האוכלוסייה שעליה נאסף המידע

כפי שצוין, בשנים 2010-2014 השתתפו בתכנית כ-450 משפחות ללא מסמני סיכון (64 משפחות בממוצע במחלקה), 165 משפחות עם מאפייני סיכון (55 משפחות בממוצע במחלקה²¹) ו-270 צעירים (39 צעירים בממוצע במחלקה).

האוכלוסייה שעליה מוצג מידע בדוח: בדוח מובא מידע על אודות 359 משפחות ללא מסמני סיכון (356 אימהות ו-131 אבות²²), 125 משפחות עם מסמני סיכון (123 אימהות ו-45 אבות) ו-180 צעירים בני 18-25, שהשתתפו בתכנית במהלך השנים 2010-2014 ואשר התקבלו על-אודותיהם שאלון צרכים וגם שאלון תוצאות.

²¹ נזכיר כי תכנית החומש למשפחות עם מסמני סיכון פעלה בשלוש מחלקות בלבד, ביישובים רחובות, ראשון לציון ועפולה.

²² בקרב 40 משפחות ללא מסמני סיכון שבהן שני הורים, האבות לא השתתפו בתכנית ולכן לא מוצג עליהם מידע.

המידע מוצג על משתתפים שסיימו את ההתערבות או שנמצאים בשלבי סיום מתקדמים. משפחות ללא מסמני סיכון – לאחר שנתיים וחצי בממוצע של השתתפות בתכנית; משפחות עם מסמני סיכון – לאחר שנה ו-8 חודשים בממוצע; צעירים בני 18-25 – לאחר שנה וחצי בממוצע.

האוכלוסייה שעליה לא מוצג מידע בדוח:

◆ משפחות וצעירים שנשרו מן התכנית – 75 משפחות ללא מסמני סיכון, 27 משפחות עם מסמני סיכון ו-58 צעירים בני 18-25

◆ משפחות וצעירים שלא התקבל על אודותיהם שאלון התוצאות מכיוון שעבר זמן קצר מדי מאז החלו את השתתפותם בתכנית, ולכן לא ניתן היה למדוד את תוצאות ההתערבות – 13 משפחות ללא מסמני סיכון, 11 משפחות עם מסמני סיכון ו-31 צעירים בני 18-25.

הסיבות לנשירתם של מרבית המשפחות והצעירים מן התכנית הן מגוונות ולא ידועות במלואן. מפעילי התכנית ציינו כי חלק מן המשפחות נשרו בשל חוסר פניות של ההורים להשתתף בתכנית; חלקן נשרו בשל תסכול של ההורים מן הזמן שייאלצו להקדיש כדי להגיע לתנאי הסף הנדרשים להכשרות המקצועיות של משרד הכלכלה; וחלקן נשרו מן התכנית מכיוון שלהערכת המלווים והעו"סים הן לא היו מחויבות לתהליך ולכן לא הצליחו לקיים אתן קשר שוטף. מדיווח המלווים והעו"סים עולה כי הצעירים שנשרו הסבירו זאת בכך שהתכנית לא הועילה להם או לא התאימה להם.

המאפיינים והצרכים של המשפחות והצעירים שנשרו מן התכנית נבחנו בהשוואה למשפחות ולצעירים משתתפי התכנית. מן ההשוואה עלו הבדלים בין שתי הקבוצות, במיוחד בקרב המשפחות עם מסמני הסיכון והצעירים, ולפיהם נתוני הנושאים חיוביים יותר מנתוני המשתתפים (ראו הרחבה בפרקים ג-ה).

בלוח 1 מוצגים מספרי המשפחות והצעירים שעליהם התקבלו שאלונים, ומספרי המשתתפים שנשרו מן התכנית או שלא התקבל על אודותיהם שאלון תוצאות.

לוח 1: התפלגות השאלונים המלאים, לפי קבוצת היעד (במספרים)

משפחות ללא מסמני סיכון	משפחות עם מסמני סיכון	צעירים בני 18-25	
454	163	269	משפחות/צעירים שעליהם התקבל שאלון צרכים
75	27	58	משפחות/צעירים שנשרו מן התכנית
13	11	31	משפחות/צעירים שלא התקבל עליהם שאלון תוצאות
7			משפחות ללא מסמני סיכון שעברו לקבוצת המשפחות עם מסמני סיכון***
*359	**125	180	משפחות/צעירים שעליהם התקבל שאלון צרכים וגם שאלון תוצאות

* המידע שהתקבל על 359 המשפחות ללא מסמני סיכון נאסף על 356 אימהות ו-131 אבות.

** המידע שהתקבל על 125 המשפחות עם מסמני סיכון נאסף על 123 אימהות ו-45 אבות.

*** אצל חלק מן המשפחות ללא מסמני סיכון התגלו במהלך ההתערבות בעיות מורכבות ומאפייני סיכון. שבע מהן עברו לקבוצת המשפחות עם מסמני סיכון.

4. מועדי איסוף המידע והצגת ממצאים בוועדות

4.1 מועדי איסוף המידע ועיבוד השאלונים

במסגרת התכנית, כל מלווה או עו"ס עובד עם מכסה של עד 25 משפחות או צעירים בו-זמנית. כאשר משפחה או צעיר מסיימים את השתתפותם בתכנית, נכנסים במקומם משפחה או צעיר אחרים. לפיכך, משפחות וצעירים הצטרפו לתכנית וסיימו את השתתפותם בה בנקודות זמן שונות במהלך שלוש שנות ההפעלה. משמעות הדבר היא שהמלווים והעו"סים מילאו את שאלון הצרכים ולאחר מכן את שאלון התוצאות בנקודות זמן שונות לאורך תקופת הפעלת התכנית.

בלוח 2 מוצגות התקופות שבהן נאספו מרבית שאלוני הצרכים ושאלוני התוצאות, לפי קבוצת היעד. נזכיר כי המשפחות עם מאפייני הסיכון הצטרפו לתכנית כשנה לאחר שהחלה. עוד נדגיש כי המועדים בטבלה מציינים את הזמן שבו המלווים והעו"סים סיימו למלא את השאלונים ולא את מועד תחילת העבודה עם המשתתפים או את סיומה.

לוח 2: טווח החודשים שבהם מולאו מרבית השאלונים, לפי סוג השאלון וקבוצת היעד

משפחות ללא מסמני סיכון	משפחות עם מסמני סיכון	צעירים וצעירות בני 18-25
שאלון צרכים	ינואר-יוני 2011	אפריל-ספטמבר 2012
שאלון תוצאות	ינואר-פברואר 2014	יוני-דצמבר 2013
	ינואר-דצמבר 2013	יוני-דצמבר 2012

4.2 הצגת ממצאים בוועדת ההיגוי הארצית ובמחלקות לשירותים חברתיים

כאמור, מערכת המידע נועדה לסייע למשרד הרווחה ולמש"חים לפתח ולשפר את התכנית, על בסיס מידע שנאסף על משתתפי התכנית ועל העבודה עמם. לפיכך, המידע שעלה מן השאלונים השונים נאסף ועובד בכמה הזדמנויות והוצג בפורומים שונים. לאורך כל תקופת הפעלת התכנית הגיעו החוקרות אל האגף לשירותים חברתיים ואישיים ואל המחלקות ביישובים הרלוונטיים, לצורך הצגת המידע וקיום דיון בנוגע אליו.

♦ **הצגת ממצאים בוועדת ההיגוי הארצית** נעשתה על בסיס שוטף, בין אחת לחודשיים לאחת לשישה חודשים. הממצאים נותחו בזמנים שונים, על פי התקדמות התכנית ובהתאם לתוכני ההתערבות, והיו בסיס לחידוד דרכי העבודה עם הקבוצות השונות.

♦ **הצגת ממצאים במחלקות המשתתפות בתכנית** נערכה פעמיים במהלך תקופת הפעלת התכנית. הממצאים הוצגו לכל מחלקה בנפרד ועל כל אחת מקבוצות היעד. בפעם הראשונה הוצגו המאפיינים של כל אחת מקבוצות היעד ובפעם השנייה הוצגו התשומות שניתנו למשתתפים והתקדמותם עד לאותה עת. בעקבות הצגת הממצאים נערך דיון בנוגע למשתתפים ולדרכי העבודה עמם.

♦ **הצגת תוצאות ההתערבות** בנוגע לשלוש הקבוצות נערכה ביום עיון מסכם ביולי 2014. ביום זה נכחו מנהלי התכנית ומפעיליה בכל שבע המחלקות, חברי ועדות ההיגוי הארצית והמקומיות ונציגים נוספים של משרד הרווחה ושל גוינט ישראל. הדיון בממצאים תועד וסייע בחידוד המידע המובא בדוח זה.

במסגרת הצגת הממצאים בוועדות הוגשו כמה מסמכים. אלה הבולטים שבהם:

- ♦ **בחינת הנתונים בנושא תעסוקה של משפחות ללא מצבי סיכון המשתתפות בתכנית החומש** – מסמך שבו נותחו מאפייני התעסוקה והרווחה הכלכלית של המשפחות ללא מאפייני סיכון, והוצעו תובנות בנוגע להמשך העבודה עמן בתחום התעסוקה.
- ♦ **זיהוי תת-קבוצות בתוך קבוצות היעד של תכנית החומש** – מסמך שבו הוצע ניתוח מחודש של הנתונים שאפשר לזהות בקבוצות היעד של התכנית תת-קבוצות שלמאפייניהן השלכה על דרכי העבודה עמן. המידע נדון בפגישות עם מנהלי התכנית אולם לא הבשיל לכדי שינוי משמעותי בדרכי פעילותה.
- ♦ **סיכום תכנית החומש של משרד הרווחה לטיפול בעולים יוצאי אתיופיה לקראת דיון תקציבי, 2013** – מסמך המסכם את פעילות התכנית והתקדמות המשתתפים בתום שנת 2012, לקראת דיון על תקציב התכנית לשנת 2013 והמשך פעילות התכנית²³.
- ♦ נוסף לכך, לאורך התכנית הוגשו דוחות שוטפים על מאפייני המשפחות והצעירים ועל התקדמותם.

5. שיטת עיבוד הנתונים

כאמור, בדוח הנוכחי מוצגות תוצאות ההתערבות של משפחות וצעירים משתתפי התכנית שסיימו את ההתערבות או שנמצאים בשלבי סיום ושהתקבלו על-אודותיהם גם שאלון צרכים וגם שאלון תוצאות. המידע מוצג על כלל המחלקות יחד, אלא אם כן נמצאו הבדלים משמעותיים בין המחלקות. במקרים אלה ההבדלים מתוארים במלל.

כדי לבחון אם חל שינוי משמעותי בין מצב המשתתפים עם הצטרפותם לתכנית לבין מצבם בתום ההתערבות, נערכה השוואה בין שתי נקודות הזמן במדדים שונים, על פי תחומי ההתערבות. המדדים נקבעו בשיתוף עם מפעילי התכנית ובהסתמך על מדדים שנעשה בהם שימוש בהערכת תכניות דומות²⁴. שינוי משמעותי הוגדר בשתי דרכים, על פי הממד הנבדק:

- ♦ במרבית התחומים שנבדקו בתכנית נקבע יעד להשגה בתחום המדובר. במקרים אלו שינוי משמעותי או תוצאה חיובית היא בחינה האם המשתתף השיג את היעד או לא. דוגמה לכך היא תחום התעסוקה: השמה בעבודה – כן או לא; קידום בעבודה – כן או לא; עלייה בהיקף המשרה – כן או לא.
- ♦ בחלק מן התחומים הוגדרו כמה שלבים של התקדמות משמעותית, והתקדמות הוגדרה כשיפור באחד מהם לפחות. דוגמה לכך היא שליטה במיומנות הדיבור בעברית: השלבים הם "יש קושי בדיבור", "מיומנות דיבור בינונית" ו"מיומנות דיבור טובה". אדם שהתקשה בדיבור בעברית בעת כניסתו לתכנית, ובסיומה הגיע למיומנות בינונית, התקדם.

תוצאות ההתערבות בכל תחום מוצגות רק עבור אותם משתתפים שבתחילת התכנית היה להם צורך או קושי בתחום וגם הוגדר להם יעד להתערבות בתחום זה.

²³המסמך נכתב בשיתוף מנהלת תכנית החומש במשרד הרווחה.

²⁴למשל, בהערכת תכנית "עצמאות" לליווי משפחות עולים מאתיופיה ובהערכת תכנית "ליווי משפחות" למשפחות במצוקה ביוקנעם והמועצה האזורית מגידו.

6. מגבלות המידע

1. קושי בקבלת מידע מן המלווים ומן העו"סים –

א. **מילוי השאלון במועד מאוחר מדי או מוקדם מדי** – המלווים והעו"סים התבקשו למלא את שאלון הצרכים במהלך שלושה עד שישה החודשים הראשונים לעבודתם עם המשפחה או הצעיר ולאחר שרכשו את אמונם. עם זאת, איסוף הנתונים הראשון על מצב המשפחות התרחש כארבעה חודשים במוצע לאחר המועד המבוקש²⁵. המלווים והעו"סים הסבירו זאת בעומס עבודה, בעבודה עם מספר גדול של משתתפים ובכך שטרם רכשו את אמונם כדי לקבל מהם את מלוא המידע. כתוצאה מן העיכוב, העובדים לא זכרו חלק מן הפרטים שנשאלו עליהם. משמעות הדבר היא שבחלק מן השאלות המידע אינו מלא. לעומת זאת, לעתים המלווים והעו"סים היו להוטים למלא את השאלונים עוד לפני שהשיגו את מלוא המידע על המשתתפים. במקרים אלה, את רוב המידע החסר היה צריך להשלים מאוחר יותר.

ב. **מידע חסר בשל תחלופת עובדים** – במקרים מסוימים הייתה תחלופה של עובדים בטרם הספיק העובד המקורי למלא שאלון על המשפחה או הצעיר. במקרים אלה התקשו העובדים החדשים לקבל מידע מרוכז על המשפחה או הצעיר ולא השלימו חלק מן השאלות.

2. **תוספת של שאלות בשלבים מתקדמים של התכנית** – התכנית הוגדרה תכנית פיילוט ולכן חלו בה שינויים במהלך הפעלתה. השינויים השתקפו בשאלונים במובן זה שנוספו שאלות לשאלוני הצרכים בשלבים מתקדמים של התכנית. משמעות הדבר היא שבמקרים שבהם מולאו השאלונים על המשתתפים בשלבים מוקדמים של התכנית, הם מולאו ללא השאלות החדשות. מספר המשיבים לשאלות אלה נמוך ממספר המשיבים ליתר השאלות, במיוחד במחלקות שהצטרפו ראשונות לתכנית.

3. **שאלונים על אודות המשפחות והצעירים** – המידע על משתתפי התכנית נאסף מן המלווים ומן העו"סים שעבדו עם המשפחות והצעירים, ולא ישירות מן המשתתפים. לפיכך, המידע אינו משקף את קולם של המשתתפים עצמם. בחרנו לאסוף את המידע בשיטה זו משני טעמים:

א. מטרת העבודה הנוכחית היא פיתוח מערכת מידע שתסייע למנהלי התכנית ולמפעיליה בעבודתם השוטפת עם המשפחות והצעירים. לפיכך, הכרחי היה שעובדי התכנית הם אלה שימלאו את השאלונים וישתמשו במידע לצורך עבודתם.

ב. מאחר שהמלווים והעו"סים מילאו את השאלונים על בסיס עבודתם השוטפת עם המשפחות והצעירים, המידע מייצג את הערכותיהם בנוגע למצבם ולהגדרת היעדים כפי שגובשו יחד אתם, ולכן משקף את מומחיותם של המלווים והעו"סים בתחומי העבודה השונים עם המשפחות והצעירים.

דוח זה מוגש בתום איסוף המידע השני, והוא בוחן את השינוי שחל בקרב המשתתפים בתכנית, באמצעות השוואה של נתונים מקבילים שנאספו עם כניסת המשתתפים לתכנית ובתום ההתערבות. בדוח מתוארים מאפייני המשתתפים, התשומות שניתנו להם והיקפי ההשתתפות ותוצאות ההתערבות. לבסוף מוצגות תובנות שעלו במהלך ליווי התכנית מתוך התבוננות בתהליך העבודה ובנתונים. המידע מובא על כל אחת מקבוצות היעד בנפרד – משפחות ללא מסמני סיכון, משפחות עם מסמני סיכון וצעירים בני 18-25.

²⁵ אשר לצעירים, המלווים מילאו את שאלוני הצרכים כחודשיים וחצי במוצע לאחר שהצטרפו לתכנית, על פי ההנחיה.

ג. משפחות ללא מסמני סיכון

במסגרת תכנית החומש נעשתה עבודה עם משפחות ללא מסמני סיכון בשבע מחלקות לשירותים חברתיים בשש ערים. מובילי התכנית הגדירו משפחה ללא מסמני סיכון כמשפחה עם ילדים, בעלת רמת תפקוד תקינה במרבית תחומי החיים, אך בעלת קשיים הנובעים בעיקר מן העלייה לישראל ומרמת השכלה נמוכה: קשיי תעסוקה, קשיי שפה, קשיים במיצוי זכויות ובקבלת סיוע משירותים שונים.

במסגרת התכנית ביקשו מוביליה לאתר משפחות הרשומות בשירותי הרווחה במשך שנים רבות. מנהלת התכנית הסבירה כי תופעה זו נוצרה הן בשל רישום כמעט אוטומטי של עולים יוצאי אתיופיה בשירותי הרווחה, ללא תהליך של מיון ואבחון, והן עקב העובדה שלא בכל הרשויות המקומיות קיים מוקד קליטה ולכן חלק מן העולים נעזרו בשירותי הרווחה בכל תחומי הקליטה.

המטרה העיקרית של תכנית החומש עבור המשפחות ללא מסמני סיכון היא הוצאתן ממעגל הניזקקות לשירותי הרווחה לעצמאות תפקודית וכלכלית (מושיב, 2011).

מכיוון שלמשפחות אין מאפייני סיכון, נבחר מודל עבודה הכולל ליווי אישי על ידי אקדמאי שאינו עו"ס, בן העדה האתיופית, על פי גישת האימון האישי השמה דגש על הכוחות של המשפחה ועל התמודדות עם חסמים לשוניים ותרבותיים. המלווה עבד עם המשפחה במשך שנתיים עד שלוש שנים, במהלכן הוא נפגש אתה פעם בשבוע עד פעם בחודש, לפי צורכי המשפחה ולפי התקדמותה בתהליך ההתערבות. המלווה והמשפחה מגדירים יחד את יעדי המשפחה ואת תכנית העבודה. המלווה מלווה את המשפחה לשירותים ומפנה אותה לפרויקטים ולסדנאות, לפי התכנית שנבנתה.

1. בסיס המידע

הנתונים שיוצגו להלן מתבססים על מידע שנאסף מן השאלונים שמילאו המלווים על אודות המשפחות ללא מסמני סיכון, בשתי נקודות זמן²⁶.

- ♦ **שאלון צרכים למיפוי צורכי המשפחה בעת הכניסה לתכנית** – סך-הכול התקבלו 454 שאלונים.
- ♦ **שאלון תפוקות ותוצאות לבחינת מצב המשפחה בסיום השתתפות בתכנית** – סך-הכול התקבלו 359 שאלונים.

- הפער בין מספר שאלוני הצרכים למספר שאלוני התוצאות נובע משלוש סיבות:
- ♦ 7 משפחות שבמהלך ההתערבות התגלו אצלן מאפייני סיכון ולכן עברו לקבוצת המשפחות עם מסמני סיכון
 - ♦ 13 משפחות שעבר זמן קצר מדי מאז החלו את השתתפותן בתכנית ולכן לא ניתן היה למדוד את תוצאות ההתערבות
 - ♦ 75 משפחות שנשרו מן התכנית במהלך ההתערבות.

²⁶ נזכיר כי במסגרת העבודה עם המשפחות ללא מסמני סיכון נאספו הערכות המלווים על התקדמות המשפחות באמצע התהליך. המידע נאסף כדי לסייע למפעילי התכנית לכוון את פעילות התכנית במהלכה, והוא הוצג למחלקות כחלק מתהליך למידה ועיצוב התכנית. מידע שעלה משאלונים אלה אינו מוצג בדוח הנוכחי.

המאפיינים והצרכים של המשפחות שנשרו מן התכנית נבחנו בהשוואה למאפייניהן ולצורכיהן של משפחות המשתתפות בתכנית. מן ההשוואה עלה שהמשפחות הנושרות היו דומות למשפחות המשתתפות, למעט בשיעור ההורים המתקשים לשוחח בעברית שהיה גבוה יותר בקרב המשפחות המשתתפות – 33% מן האימהות ו-39% מן האבות מקרב המשפחות הנושרות לעומת 46% מן האימהות ו-65% מן האבות מקרב המשפחות המשתתפות.

מתוך 359 המשפחות שעליהן מוצג מידע בדוח זה, 171 הן משפחות שבהן שני הורים. בקרב 131 מהן גם האב השתתף בתכנית (77% מן המשפחות שבהן שני הורים). לפיכך, בדוח מוצג מידע על 359 משפחות; 356 אימהות²⁷ ו-131 אבות.

כדי לבחון את השינוי שהתרחש בקרב המשתתפים בתכנית, נערכה השוואה של נתונים מקבילים שנאספו משני השאלונים בשתי נקודות הזמן על משפחות שסיימו את ההתערבות או שנמצאות בשלבי סיום (לאחר שנתיים וחצי במוצק של השתתפות בתכנית). בדוח הנוכחי מוצג מידע רק על משפחות שעל אודותיהן התקבלו שני השאלונים – שאלון הצרכים ושאלון התוצאות.

2. מאפיינים וכוחות של המשפחות ללא מסמני סיכון

כאמור, המשפחות ללא מסמני סיכון הן משפחות עולות מאתיופיה המתמודדות עם בעיות כלכליות ושאינן נתונות במצוקה עמוקה או במצבי סיכון חמורים. המלווים התבקשו לתאר את המאפיינים והכוחות של המשפחות, ועל סמך תיאורם ניתן לבחון את התאמת המשפחות לאוכלוסיית היעד של התכנית.

2.1 מאפייני המשפחות

כמחצית מן המשפחות בתכנית הן משפחות חד-הוריות שבראשן אם. מדובר במשפחות צעירות שבהן 2.8 ילדים במוצק, מרביתם בני פחות מ-18. מרבית ההורים עלו מאתיופיה בשנות ה-20 לחייהם, מיעוטם סיימו תיכון ולרבים מהם אין השכלה כלל. מחצית מן האימהות ושני שלישים מן האבות מתקשים לשוחח בעברית. מרבית ההורים מועסקים, אך במקצועות בעלי שכר נמוך וללא אופק תעסוקתי.

♦ **הרכב המשפחה:** 52% מן המשפחות הן משפחות חד-הוריות. מספר המשפחות החד-הוריות גבוה מן הנתון המקביל בקרב כלל יוצאי אתיופיה בישראל (27%, מתוך נתוני הלמ"ס, 2009).

♦ **מספר ילדים וממוצע ילדים במשפחה:** בקרב 359 המשפחות יש 624 ילדים, מתוכם 504 בני פחות מ-18. לכל משפחה 2.8 ילדים בממוצע. 41% מן המשפחות הן בנות 1-2 ילדים, ל-39% משפחות 3-4 ילדים ול-20% משפחות 5 ילדים ויותר.

♦ **התפלגות וממוצע גיל ההורים:** ממוצע גיל האבות הוא 38, וטווח הגילים נע מ-20 ועד 54; ממוצע גיל האימהות הוא 34, וטווח הגילים נע מ-19 ועד 58.

♦ **שנת עלייה מאתיופיה של ההורים וותק בישראל:** עם הצטרפותם לתכנית חיו האבות בישראל 15 שנים בממוצע, והאימהות – 17 שנים. 12% מן האבות ו-15% מן האימהות עלו לישראל בשנים 1989-

²⁷ בשתיים מן המשפחות שבהן שני הורים לא התקבל מידע על האימהות מכיוון שהן לא השתתפו בתכנית; בראש אחת מן המשפחות החד-הוריות עמד אב.

1980, 42% מן האבות ו-57% מן האימהות עלו בשנים 1990-1999, ו-46% מן האבות ו-27% מן האימהות עלו לישראל בשנים 2000-2009.

♦ **התפלגות וממוצע גיל עלייה מאתיופיה של ההורים:** ממוצע גיל העלייה של האבות הוא 24, וטווח גיל העלייה נע מ-3 ועד 43; ממוצע גיל העלייה של האימהות הוא 17, וטווח גיל העלייה שלהן נע מ-3 ועד 38.

♦ **השכלה:** 39% מן האימהות ו-26% מן האבות סיימו את לימודי התיכון, ו-22% מן האימהות ו-27% מן האבות הם בעלי 10 שנות לימוד ומטה. 39% מן האימהות ו-47% מן האבות לא למדו כלל.

2.2 כוחות המשפחות

עם הצטרפות המשפחות לתכנית, סימנו המלווים את הכוחות הבולטים שלהן כדי לרתום אותן למהליך ההתערבות. במיוחד הם ציינו את התמיכה של קרובי המשפחה (50% מן האימהות ו-46% מן האבות), המוטיבציה הגבוהה של ההורים (65% מן האימהות ו-44% מן האבות) ופתיחותם לנסות דברים חדשים (63% מן האימהות ו-44% מן האבות).

3. צרכים של המשפחות ללא מסמני סיכון

עם הצטרפותן של המשפחות לתכנית נבחנו צורכיהן בתחומי ההתערבות (המדדים שבאמצעותם נבדקו הצרכים מפורטים בסעיף 6). המלווים העריכו כי מרבית ההורים מתקשים בעברית, רובם מועסקים אך במשלח יד בלתי מקצועי, בשכר נמוך וללא אופק תעסוקתי, במרבית המשפחות ההורים אינם מעורבים בחינוך הילדים במידה מספקת, בקרב שליש מהמשפחות ההורים לא מכירים את הזכויות המגיעות להם ואת הדרכים למיצוין ולחלקן לא הייתה תמיכה חברתית מספקת.

♦ **ידיעת השפה העברית:** עם הצטרפותם לתכנית, 56% מן האימהות ו-81% מן האבות התקשו בלפחות אחת ממיומנויות השפה העברית (דיבור, קריאה וכתובה).

♦ תעסוקה:

- **היקף משרה:** עם הצטרפות המשפחות לתכנית, 72% מן האימהות היו מועסקות – 41% במשרה מלאה ו-31% במשרה חלקית. בקרב האבות, 87% היו מועסקים, 84% במשרה מלאה ו-3% במשרה חלקית. שיעור המועסקים בקרב משתתפי התכנית הוא גבוה מן הנתון המקביל בקרב כלל האוכלוסייה יוצאת אתיופיה בישראל בגילי 22-64 בשנת 2011 (64% מן הנשים ו-70% מן הגברים), אך שיעור המועסקים במשרה מלאה דומה (50% מן המועסקות ו-81% מן המועסקים בקרב כלל יוצאי אתיופיה²⁸).

- **משלח יד:** עם הצטרפותם לתכנית, מרבית המשתתפים העובדים הועסקו כעובדים בלתי מקצועיים; 68% מן האימהות ו-86% מן האבות המועסקים. לשם השוואה, בשנת 2012, מקרב כלל יוצאי אתיופיה בישראל המועסקים, בגילי 22-64, 40% מן הנשים ו-28% מן הגברים הועסקו כעובדים בלתי מקצועיים²⁹.

²⁸ עיבוד מיוחד של מכון ברוקדייל לנתוני סקר כוח אדם, 2012.

²⁹ שם.

שכר: עם הצטרפותם לתכנית, השכר הממוצע מעבודה של האימהות היה 3,265 ש"ח, בטווח הנע מ-800 ש"ח ועד 8,000 ש"ח; השכר הממוצע של האבות היה 5,118 ש"ח, בטווח הנע מ-3,500 ועד 11,000 ש"ח³⁰.

- ♦ **מעורבות ההורים בחינוך:** ההורים ב-63% מן המשפחות לא היו מעורבים במסגרות החינוך של ילדיהם או בלימודיהם, או שהיו מעורבים בהן במידה מועטה בלבד.
- ♦ **ידע על זכויות ועל הדרכים למיצוין:** ההורים ב-32% מן המשפחות כלל לא הכירו את הזכויות המגיעות להם ואת הדרכים למיצוין או שהכירו אותן במידה מועטה בלבד.
- ♦ **רשת חברתית תומכת:** ל-44% מן המשפחות לא הייתה תמיכה חברתית מספקת.

נוסף לכך, המלווים העריכו כי לכחמישית מן ההורים בלבד יש ביטחון עצמי גבוה ודימוי עצמי חיובי (23% מן האימהות ו-19% מן האבות) והם סימנו זאת כאחד הנושאים הדחופים לעבודה במהלך הפגישות הפרטניות עם המשפחה.

כדי להוציא את המשפחות ממעגל הנזקקות בשירותי הרווחה לעצמאות תפקודית וכלכלית, האתגר שניצב בפני מפעילי התכנית היה שיפור המצב התעסוקתי של ההורים במשפחה, שיפור מיומנותיהם בשפה העברית, חיזוק המעורבות של ההורים בחינוך הילדים, העמקת הידע של המשפחות על הזכויות המגיעות להן ועל הדרכים מיצוין והרחבת הרשת החברתית התומכת של המשפחות.

4. יעדים שהמשפחות ללא מסמני סיכון ביקשו להשיג במסגרת התכנית

במסגרת התכנית הכינה כל משפחה עם מלווה המשפחה תכנית עבודה הכוללת יעדים שלצורך השגתם היא תעבוד עמו. ככלל, נקבעו יעדים ב-6 תחומים עיקריים המשקפים את מטרות התכנית ואת צורכי המשפחות.

בחינת היעדים מעלה כי הושם דגש על הרווחה הכלכלית של המשפחה – שיפור המצב התעסוקתי של ההורים (86% מן האימהות ו-55% מן האבות), ניהול מאוזן של תקציב המשפחה (45% מן המשפחות) ושיפור הידע של המשפחה על הזכויות המגיעות לה ועל הדרכים למיצוין (32% מן המשפחות). כן הושם דגש על שיפור מיומנות השפה העברית (59% מן האימהות ו-47% מן האבות), לצד ראייה של המשפחה כמכלול, המדגישה את הרחבת הרשת החברתית התומכת שלה (54% מן המשפחות) ואת שיפור המעורבות בחינוך הילדים (50% מן המשפחות).

בממוצע, כל משפחה קבעה יחד עם המלווה יעדים ב-4.3 תחומים שהיא ביקשה להשיג מתוך 6 תחומים שבהם הושקעו מאמצים במסגרת התכנית³².

³⁰ נזכיר כי רק כמחצית מן הנשים המועסקות עבדו במשרה מלאה בעוד שמרבית האבות המועסקים עבדו במשרה מלאה.

³¹ שיעור ההיענות לשאלה על שכר מעבודה היה 81% בקרב האבות המועסקים ו-80% בקרב האימהות המועסקות.

³² ממוצע התחומים שבהם נקבעו יעדים למשפחה חושב כמספר התחומים שבהם נקבעו יעדים למשפחה כיחידה אחת ועוד מספר התחומים שבהם נקבעו יעדים לאחד ההורים לפחות.

5. תשומות עיקריות שניתנו במסגרת התכנית

5.1 תהליך ההתערבות ומלווה המשפחה

לכל משפחה בתכנית מונה מלווה משפחה, אקדמאי שאינו עו"ס, בן העדה האתיופית. תפקיד המלווה נבנה במיוחד לעבודה עם המשפחות ללא מסמני סיכון ועם הצעירים, בהתבסס על תפקיד הרכז בתכנית "עצמאות"³³, והוא תפקיד חדש במחלקות לשירותים החברתיים, המעסיקות על פי רוב עו"סים.

המלווה נפגש עם בני המשפחה בקביעות לשיחות פרטניות ומלווה אותם לשיחות שונים בעת הצורך. המלווה עבד עם המשפחה על פי גישת האימון האישי, עזר לה לבנות תכנית התערבות ולממש אותה, ועודד את בני המשפחה להשתתף בקורסים ובסדנאות הניתנים במסגרת התכנית. כל מלווה עבד בממוצע עם 21 משפחות בו-זמנית (טווח של 11 עד 30 משפחות) במהלך שנתיים וחצי בממוצע (טווח של חצי שנה עד שלוש שנים וחצי).

1. מאפייני הקשר של המלווה עם המשפחה

♦ **תדירות המפגשים והקשר:** המלווים התבקשו לציין כמה פעמים בחודש בממוצע הם נפגשו עם המשפחה. עם 63% מן המשפחות המלווה נפגש בממוצע 1-2 פעמים בחודש, ועם 37% מן המשפחות הוא נפגש בממוצע 3-4 פעמים בחודש. לדברי מפעילי התכנית, תדירות המפגשים השתנתה במהלך ההתערבות, על פי צורכי המשפחות. נוסף לכך, המלווים קיימו קשר שוטף באמצעות שיחות טלפון עם 96% מן המשפחות.

♦ **מיקום המפגשים ודרך יצירת הקשר:** המלווים נשאלו על הדרכים השכיחות שבהן הם נפגשו עם המשפחה. הם דיווחו על שלוש דרכים עיקריות:

- פגישה לשיחה במשרד המלווה במחלקה – 83% מן המשפחות
- פגישה לשיחה לפני או אחרי השתתפות אחד מבני המשפחה בקורס או בסדנה – 68% מן המשפחות
- תיווך הקשר עם נציגי שירותים בקהילה – 40% מן המשפחות. יצוין כי המשפחות נתקלות בקשיים בהבנת זכויותיהן ובקיום קשר עם נציגי שירותים שונים, ועל כן המלווה תיווך את מפגשיהן עם נציגי השירותים בקהילה (למשל, המוסד לביטוח הלאומי, העירייה וההוצאה לפועל).

♦ **בני המשפחה שעמם נפגש המלווה:** המלווים נשאלו עם מי מבני המשפחה הם נפגשו בדרך כלל. דיווחיהם מראים כי הם הקפידו להיפגש עם כל בני המשפחה בו-זמנית וכן עם כל הורה בנפרד.

- **משפחות שבהן שני הורים:** ב-131 מתוך 171 המשפחות שבהן שני הורים, שניהם השתתפו בתכנית. בכל המפגשים עם המשפחות האלה נכח אחד ההורים לפחות, ועם זאת המלווים דיווחו על יותר מפגשים עם אימהות בלבד מאשר עם אבות בלבד: עם 85% מן המשפחות היו מפגשים שבהם רק האם השתתפה, עם 47% מן המשפחות נערכו מפגשים שבהם רק האב השתתף, עם

³³ נזכיר כי דרכי העבודה בתכנית החומש מתבססות על המודל של תכנית "עצמאות", ומהוות ניסיון להטמיע את עקרונות העבודה של תכנית "עצמאות" במש"חים.

47% התקיימו גם מפגשים שבהם השתתפו שני ההורים והילדים ועם 38% מן המשפחות נערכו מפגשים שבהם שני ההורים השתתפו.

בדיקה מעמיקה יותר של הנתונים העלתה כי בכל המשפחות שבהן שני הורים ושהאב השתתף בתכנית³⁴, האבות נכחו בלפחות אחד מן המפגשים. למרות זאת, מפעילי התכנית דיווחו כי במשפחות אלה, מרבית העבודה נעשתה עם האימהות, ושיעורים גבוהים יותר מהן השתתפו בקורסים ובסדנאות שהוצעו במסגרת התכנית.

- **משפחות שבהן הורה אחד:** במשפחות כאלה, מרבית המפגשים נערכו רק עם האם (97%) ולעיתים עם האם והילדים יחד (30%).

בשיחות שנערכו עם מפעילי התכנית הם סיפרו כי עבודת המלווה היא החוליה המרכזית בתכנית והאמצעי העיקרי לסייע למשפחות להשיג את יעדיהן. המלווה מעורב בכל התהליכים המתחוללים במשפחה במסגרת התכנית. הקשר הרציף שלו עם המשפחה, המעורבות שלו בחייה והיותו עולה מאתיופיה מאפשרים לו לרכוש בהדרגה את אמון בני המשפחה, ליצור עמם קשר משמעותי ולשמש מתווך תרבותי בעבורם בתהליך ההתערבות (להרחבה ראו פרק ו).

2. נושאי השיחה של המשפחות בפגישותיהן עם המלווים

עבודת המלווה עם המשפחות כללה שיחות עם בני המשפחה, ובמסגרתן הם שיתפו אותו בנושאים שמעסיקים אותם. המלווים נשאלו על הנושאים העיקריים שעליהם שוחחו עם המשפחות. לוח 3 מציג את תשובותיהם.

לוח 3: הנושאים שעליהם שוחחו המשפחות עם המלווים, לפי דיווחי המלווים (באחוזים)

מספר המשפחות	359
תעסוקה	91
דרכים לשיפור המצב התעסוקתי	86
החסמים המונעים מהם להתקדם בתעסוקה	77
מיצוי זכויות במקום עבודה	53
הכרת המשתתף את כוחותיו, חיזוק כוחות, אמונה עצמית, שיפור הדימוי העצמי והביטחון העצמי	82
מעורבות בחינוך	63
מעורבות הורים בחינוך (הקפדה על הכנת שיעורי בית, הכנת מערכת וכד')	55
קשר עם בית הספר/הגן (מעורבות ההורים במסגרת החינוכית)	54
שיפור התקשורת בין בני המשפחה	61
תפקוד כהורים (הצבת גבולות לילדים ומתן חיזוקים)	54
תקשורת בין ההורים	25
ידע על זכויות ועל הדרכים למיצוין	57
הכרת זכויות אזרחיות (זכויות למענקים, להטבות, הקלות וכד')	50
הכרת מוסדות שונים (בנק, קופת חולים וכד')	31
ניהול מאוזן של הוצאות המשפחה	53
הרחבת הרשת החברתית של המשפחה	53

³⁴ נזכיר כי לא בכל המשפחות שבהן שני הורים האבות השתתפו בתכנית. ב-131 מתוך 171 משפחות שבהן שני הורים, גם האבות השתתפו בתכנית.

מלוח 3 עולה כי את מרבית המשפחות מעסיקים מגוון נושאים, שכן המלווים דיווחו ששוחחו על כל אחד מן הנושאים עם 53%-91% מן המשפחות. הנושאים שהמלווים שוחחו עליהם עם שיעורים גבוהים יותר של משפחות תואמים את היעדים שנקבעו, וקשורים לתחום התעסוקה (91%), הכרת כוחות המשפחה וחיזוקם (82%), מעורבות בחינוך הילדים (63%) ושיפור התקשורת בין בני המשפחה (61%).

העבודה על סימון הכוחות של המשפחה וחיזוקם ועל שיפור התקשורת בין בני המשפחה היוותה נדבך חשוב בעבודתו הפרטנית של המלווה. לדברי מפעלי התכנית, בקרב חלק מן המשפחות היה צורך לחולל שינוי בתחומי חיים אלה תחילה, כדי שהמשפחה תתפנה לעבוד לקראת השגת היעדים שנקבעו.

תקשורת טובה בין בני המשפחה נתפסה כתורמת ליכולת של המשפחה להשיג יעדים שונים, ובהם מעורבות בחינוך הילדים, ניהול מאוזן של הוצאות המשפחה ויציאה לעבודה של אם המשפחה. המלווים עבדו עם המשפחות על התקשורת בין ההורים, על קבלה משותפת של החלטות וכן על הקשר של אימהות חד-הוריות עם האבות החיים בנפרד. המלווים עבדו עם המשפחות גם על שיפור היחסים בין ההורים לבין ילדיהם, במובן של הצבת גבולות וחיזוק הסמכות ההורית, במיוחד בקרב משפחות שבהן ילדים מתבגרים.

5.2 השתתפות בקורסים ובסדנאות

במסגרת התכנית מוצע למשפחות להשתתף בקורסים ובסדנאות במגוון נושאי ההתערבות. אלה נועדו לסייע להן לשפר את מצבן בתחומים שנקבעו בתכנית העבודה. נזכיר כי בעבודה עם המשפחות ללא מסמני סיכון הושם דגש על תחום התעסוקה. בנושא זה ההורים הופנו לרשת מרכזי אבחון ושיקום מקצועי³⁵ לשם אבחון תעסוקתי, ייעוץ, השמה וקידום במקום העבודה. נוסף לכך השתתפו ההורים בקורסים בתחום המשפחה, בקורסים לשיפור מיומנויות השפה העברית ובקורס להשלמת השכלה.

בלוח 4 מוצג פירוט הקורסים והסדנאות שבהם השתתפו ההורים, כפי שעלה מדיווחי המלווים. מן הלוח עולה ש-90% מן האימהות ו-62% מן האבות השתתפו בקורס אחד לפחות במסגרת התכנית. האימהות השתתפו בממוצע בשלושה קורסים והאבות – בשניים.

מן הלוח עולה עוד ששיעור ההשתתפות הגבוה ביותר הוא בקורסים ובסדנאות בתחום המשפחה (67% מן האימהות ו-45% מן האבות) ובקורסים בתחום התעסוקה (62% מן האימהות ו-34% מן האבות). 41% מן האימהות ו-25% מן האבות השתתפו גם בקורס לשיפור השפה העברית (זאת למרות השיעורים הגבוהים של האבות שהמלווים העריכו כי הם מתקשים במיומנויות השפה העברית – 81%).

³⁵ רשת מרכזי אבחון ושיקום מקצועי (בשמה הקודם "קרן למפעלי שיקום"), היא עמותה ציבורית ישראלית המספקת שירותים לאבחון ולשיקום תעסוקתי. העמותה פועלת כהקדש ציבורי שנוסד בשנת 1964 על ידי אגף השיקום במשרד הרווחה.

לוח 4: קורסים וסדנאות שבהם השתתפו האימהות והאבות, לפי דיווחי המלווים (באחוזים)

אימהות	אבות	
356	131	מספר האימהות והאבות
67	45	סדנאות בתחום המשפחה
54	30	פעילות משותפת להורים וילדים
45	29	סדנאות הורות
30	18	סדנת הורים-ילדים
62	34	קורסים בתחום התעסוקה
42	19	אבחון תעסוקתי רגיש תרבות
29	17	הכשרה מקצועית
21	16	קורסים לפיתוח מיומנויות רכות בתעסוקה
16	4	לימוד זכויות במקום העבודה
3	1	הכשרה במקום העבודה
41	25	קורס לשיפור מיומנויות השפה העברית
30	19	סדנה לניהול תקציב המשפחה
12	7	קורס להשלמת השכלה

נזכיר כי לאור השיעור הגבוה של המועסקים בקרב משתתפי התכנית (87% מן האבות ו-72% מן האימהות), האתגר בתכנית היה קידום במקום העבודה, במיוחד בקרב האבות. מניתוח ראשוני של נתוני התעסוקה של משתתפי התכנית עלתה התובנה בדבר הצורך בהכשרה במקום העבודה, במיוחד לאבות המשתתפים בתכנית. עם זאת, רק 3% מן האימהות ו-1% מן האבות עברו הכשרה במקום העבודה. בשיחות שנערכו עם הסבירו מפעילי התכנית שהכשרה כזו מצריכה שיתוף הפעולה של המעסיקים, והשגתו היא אתגר של ממש בתהליך.

דוח משנת 2012 שהוכן בעבור משרד הכלכלה במסגרת פרויקט של ה-OECD מראה שהכשרה במקום העבודה היא נתח קטן מאוד ממגוון ההכשרות של המשרד. הסיבה העיקרית לכך היא חוסר הנכונות של המעסיקים להשקיע בהכשרת העובד מחשש שיעזוב במהרה והם לא יזכו להחזר הולם להשקעתם (King & Eyal, 2012).

5.3 סיוע חומרי שניתן במסגרת התכנית

התכנית סיפקה סיוע חומרי ל-51% מן המשפחות (חלקן קיבלו סיוע ביותר מתחום אחד). התכנית סייעה לרבע מן המשפחות במימון מענים לצרכים לא מסופקים של הילדים – מימון חוגים או מסגרות פנאי (23%) ומימון תגבור לימודי (3%). במקרים (17%) שבהם המשפחה לא הייתה זכאית לסיוע מן המדינה, התכנית סייעה במימון מסגרות לילדים (למשל, משפחותון, מעון או צהרון), כדי שהאימהות תוכלנה להשתתף בקורסים שהתכנית מציעה.

6. תוצאות העבודה עם המשפחות ללא מסמני סיכון

בחלק זה מוצגים השינויים שחלו בקרב המשפחות בתקופה שבין איסוף הנתונים הראשון (שאלון הצרכים) לאיסוף הנתונים השלישי והאחרון (שאלון התוצאות) – תקופה של שנתיים וחצי בממוצע. התוצאות מוצגות

בכל תחום התערבות בנפרד, בנוגע למשתתפים שקבעו יחד עם המלווה יעד לשפר את תפקודם בתחום. כדי לעמוד על השינויים שחלו בקרב המשפחות, השווינו בין דיווחי המלווים על מדדים המשקפים את המטרות הכלליות של התכנית והיעדים הספציפיים של המשפחות במדידה הראשונה לבין דיווחיהם על אותם מדדים במדידה השנייה.

נזכיר כי שינוי משמעותי הוגדר בשתי דרכים, על פי המשתנה הנבדק (להרחבה ראו פרק ב). במרבית התחומים שנבדקו בתכנית נקבע יעד להשגה. במקרים אלו השגת המשתתף את היעד היא אינדיקציה לשינוי משמעותי או לתוצאה חיובית. בחלק מן התחומים הוגדרו כמה שלבים של התקדמות משמעותית, והתקדמות הוגדרה כשיפור באחד מהם לפחות. המדדים לבחינת תחומי ההתערבות נקבעו בשיתוף מפעילי התכנית ובהסתמך על מדדים שבהם נעשה שימוש בהערכת תכניות דומות.

באופן כללי, 86% מן המשפחות שיפרו את תפקודן או השיגו את היעדים שקבעו בתחום התערבות אחד לפחות. בממוצע, כל משפחה התקדמה ב-1.8 מתוך 4.3 התחומים שבהם קבעה יעדים במסגרת התכנית.

לוח 5 מסכם את שיעור המשפחות שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעד שהן קבעו יחד עם המלווה במסגרת התכנית, בתחומי ההתערבות השונים. שיעורן מוצג מתוך מספר המשפחות שקבעו יעד בתחום (עמודה 3) וכן מתוך כלל המשפחות שהשתתפו בתכנית (עמודה 4).

לוח 5: שיעור המשפחות שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעדים שקבעו לעצמן במסגרת התכנית, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום ומתוך כלל המשפחות, לפי דיווחי המלווים (במספרים ובאחוזים)

מספר המשפחות או ההורים שקבעו יעד בתחום	אחוז המשפחות או ההורים שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעד, מתוך המשפחות או ההורים שקבעו יעד בתחום	אחוז המשפחות או ההורים שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעד, מתוך כלל המשפחות או ההורים בתכנית (N=359)
מיומנויות השפה העברית – לפחות אחד במשפחה	219	57
מיומנויות השפה העברית – אימהות	209	49
מיומנויות השפה העברית – אבות	61	74
מצב תעסוקתי – לפחות אחד במשפחה	296	69
מצב תעסוקתי – אימהות	284	64
מצב תעסוקתי – אבות	57	53
ניהול תקציב משפחה מאוזן	149	75
ידע על זכויות ועל דרכים למיצוין	154	51
מעורבות בחינוך	178	59
הרחבת רשתות חברתיות	193	19

* מתוך כלל האימהות בתכנית
** מתוך כלל האבות בתכנית

6.1 שיפור מיומנויות השפה העברית

שיפור מיומנויות השפה העברית וחיזוק היכולות האורייניות הן דרכים מרכזיות שבהן נקטה התכנית כדי לסייע להורים לשפר את מצבם התעסוקתי, לשפר את יכולותיהם למצות את הזכויות המגיעות להם ולהרחיב את הרשתות החברתיות.

עם הצטרפותם לתכנית, 200 אימהות (56% מכלל האימהות) ו-106 אבות (81% מכלל האבות) התקשו, להערכת המלווה, לפחות באחת ממיומנויות השפה העברית (דיבור, קריאה וכתובה). 65% מן האבות ו-46% מן האימהות התקשו לשוחח בעברית, 70% מן האבות ו-57% מן האימהות התקשו לקרוא עברית ו-71% מן האבות 58% מן האימהות התקשו לכתוב בעברית.

209 אימהות ו-61 אבות ביקשו לשפר את מיומנויותיהם בעברית במסגרת התכנית. לשם כך, חלק מן ההורים (70% מן האימהות ו-54% מן האבות שקבעו יעד בתחום) השתתפו בקורס של מכון פורשטיין לקידום כושר הלמידה³⁶, לשיפור מיומנויות השפה ולפיתוח אסטרטגיות למידה, אשר לפי מפעילי התכנית אפשר פריצת דרך בלימוד השפה; 102 אימהות ו-45 אבות (שהם 49% מן האימהות ו-74% מן האבות שקבעו יעד בתחום, ו-29% ו-34% מכלל האימהות והאבות) השתתפו לפחות באחת ממיומנויות השפה – דיבור, קריאה וכתובה (ראו לוח 6).

משיחות עם מפעילי התכנית עלה כי במקרים מסוימים המשתתפים שיפרו את מיומנויותיהם בעברית גם מבלי שהשתתפו בקורס. להבנתם השיפור נבע מהשתתפות בקורסים ובסדנאות בתחומים אחרים שבהם התנהלו דיונים בעברית.

לוח 6: האימהות והאבות ששיפרו את מיומנויותיהם בשפה העברית, מתוך ההורים שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי המלווים (באחוזים)

אימהות	אבות	
209	61	מספר האימהות והאבות שקבעו יעד בתחום
32	52	דיבור
30	33	קריאה
31	39	כתיבה
49	74	מדד מסכם: שיפור בלפחות אחת ממיומנויות השפה

6.2 תעסוקה ורווחה כלכלית

כדי לשפר את הרווחה הכלכלית של המשפחה, עבדו המלווים עם המשפחות בשני תחומים במקביל – המצב התעסוקתי של ההורים וניהול מאוזן של תקציב המשפחה.

א. שיפור המצב התעסוקתי

עם הצטרפותם לתכנית מרבית ההורים היו מועסקים, 72% מן האימהות (31% במשרה חלקית) ו-87% מן האבות (3% בלבד במשרה חלקית). מרבית המשתתפים העובדים הועסקו כעובדים בלתי מקצועיים, 68% מן האימהות ו-86% מן האבות, והשכר הממוצע היה 3,265 ש"ח לאימהות ו-5,118 ש"ח לאבות.

³⁶ מכון פורשטיין לקידום כושר הלמידה הוא מכון לשיפור החינוך לאוכלוסייה הכללית במסגרת החינוך הפורמלי ובמסגרות אחרות, מיסודו של פרופ' ראובן פורשטיין.

אי לכך, האתגר העיקרי בתחום התעסוקה היה הגדלת היקף המשרה בקרב האימהות וקידום במקום העבודה בקרב חלק מן האימהות ומרבית האבות – משימה מאתגרת מאוד באופן כללי ומאתגרת אף יותר בקרב האוכלוסייה יוצאת אתיופיה, בשל החסמים התעסוקתיים והחברתיים שעמם היא מתמודדת³⁷.

לשם כך שוחחו המלווים עם ההורים על דרכים לשיפור מצבם התעסוקתי ועל החסמים להשתלבות בשוק התעסוקה. נוסף לכך, חלק מן ההורים השתתפו בקורסים ובסדנאות בתחום התעסוקה, ובהם אבחון תעסוקתי רגיש תרבות (53% מן האימהות ו-44% מן האבות שקבעו יעד בתחום), הכשרה מקצועית (36% ו-39%, בהתאמה) וקורסים בלימוד מיומנויות רכות בתחום התעסוקה (26% ו-37%, בהתאמה). כפי שהוזכר קודם לכן, רק מעטים מן ההורים השתתפו בהכשרה בתוך מקום העבודה.

כדי לבחון את השינוי שחל במצבם התעסוקתי של ההורים נבנה מדד מסכם הכולל שלושה תחומים: השמה במקום עבודה (למשתתפי התכנית שלא עבדו), קידום במקום העבודה³⁸ והגדלת היקף משרה (למשתתפי התכנית שעבדו במשרה חלקית). שיפור במצב התעסוקתי הוגדר כשיפור באחד משלושת התחומים לפחות.

מתוך 284 אימהות ו-57 אבות שביקשו לשפר את מצבם התעסוקתי באחד משלושת התחומים, 181 אימהות ו-30 אבות השיגו את היעד (שהם 64% מן האימהות ו-53% מן האבות שקבעו יעד לשיפור המצב התעסוקתי, ו-51% ו-23% מכלל האימהות והאבות).

בקרב האימהות עיקר השיפור חל בתחום ההשמה (68% מן האימהות שקבעו יעד בתחום) ובקרב האבות ההישג המשמעותי הוא קידום במקום העבודה (51% מן האבות שקבעו יעד בתחום) (ראו לוח 7).

בחינת הנתונים ברמת המשפחה מראה שמתוך 296 משפחות שבהן אחד ההורים לפחות ביקש לשפר את מצבו התעסוקתי במסגרת התכנית, בקרב 205 משפחות (שהן 69% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום ו-57% מכלל המשפחות) אחד ההורים לפחות הצליח לעשות זאת.

לוח 7: האימהות והאבות שהשיגו את היעד בתחום התעסוקה, מתוך ההורים שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי המלווים (במספרים ובאחוזים)

אימהות		אבות	
מספר האימהות שקבעו יעד בתחום	אחוז האימהות שהשיגו את היעד	מספר האבות שקבעו יעד בתחום	אחוז האבות שהשיגו את היעד
284	64	57	53
94	68	3	100
259	32	51	51
101	27	3	33

* שיפור באחד משלושת המדדים לפחות.
** מרבית האבות המועסקים עבדו במשרה מלאה.

³⁷ רבים מיוצאי אתיופיה (ובמיוחד העולים המטופלים במש"ח) מתמודדים עם כמה חסמים בתחום התעסוקה: היעדר השכלה פורמלית ושליטה מועטה בעברית, המונעים קבלה לקורסים של התמ"ת ולמשרות רבות ומצריכים לימודי שפה והשלמת השכלה לאורך זמן עוד לפני הכשרה מקצועית; מחסור בזמן ללימודים ולהכשרות אחרי שעות העבודה; היעדר ניסיון תעסוקתי; עלויות גבוהות של מסגרות לטיפול בילדים; חוסר פניות להשתלב בקורסים בשל קשיים כלכליים וחשש לאבד מקום עבודה, אפילו תמורת מקום טוב יותר.

³⁸ קידום בעבודה כולל שיפור בלפחות אחד מן המדדים האלה: עלייה בשכר ללא עלייה בהיקף משרה; קידום בתפקיד בעבודה; מעבר מהעסקה קבלנית להעסקה ישירה; שיפור בתנאים הסוציאליים; מעבר למשלח יד מקצועי.

מעניין לציין כי נוסף למשתתפים שקבעו במסגרת התכנית יעד לשיפור מצבם התעסוקתי, היו 26 אבות ששיפרו את מצבם התעסוקתי למרות שלא קבעו זאת כיעד להתערבות ולכן לא נעשתה התערבות מכוונת במסגרת התכנית כדי להשיגו.

שיעור המועסקים. כדי לבדוק האם השיפור בשיעור המועסקים בתכנית קשור לשינויים כלליים שעברו על כלל אוכלוסיית יוצאי אתיופיה, השווה השינוי בשיעור המועסקים המשתתפים בתכנית לנתון המקביל בקרב כלל אוכלוסיית יוצאי אתיופיה בגילי 22-64, בשנת 2011 לעומת שנת 2013 (התקופה המקבילה לתקופה שבה פעלה התכנית)³⁹. הבדיקה נערכה רק על נשים (בתכנית ובישראל) מכיוון ששיעור הגברים המועסקים המשתתפים בתכנית היה גבוה מאוד כבר במדידה הראשונה (87%) ולא השתנה משמעותית במדידה השנייה.

הבדיקה הראתה שהשיפור בקרב הנשים משתתפות התכנית גבוה משמעותית מן השיפור בקרב הנשים בכלל אוכלוסיית יוצאי אתיופיה בישראל בגילי 22-64: שיפור של 5 נקודות אחוז בקרב הנשים בכלל האוכלוסייה, לעומת 15 נקודות אחוז בקרב הנשים המשתתפות בתכנית⁴⁰.

שכר מעבודה. כאמור, במחקר הנוכחי השכר הוא אחד המרכיבים של מדד הקידום בעבודה, ועם זאת מנהלת התכנית ומפעיליה התעניינו באופן מיוחד בשכר המשתתפים בתכנית, כמדד בעל תרומה משמעותית ליכולת של המשפחה להגיע לעצמאות כלכלית ותפקודית.

עלייה בשכר הוגדרה עלייה של 10% לפחות, מבלי שהיה גידול בהיקף המשרה – בקרב 29% מכלל האימהות המועסקות ו-36% מן האבות המועסקים היה גידול בשכר מעבודה. את העלייה בשכר ניתן לייחס לקידום בתפקיד (15% מן האימהות ו-10% מן האבות ששכרם עלה), למעבר להעסקה ישירה או לפי משרה (26% מן האימהות ששכרן עלה) או לשינוי במשלח היד (28% מן האימהות ו-17% מן האבות).

הכנסה מעבודה למשפחה. בקרב 22% מכלל 359 המשפחות חל שיפור בהכנסה המשפחתית. משפחות אלה כללו משפחות שבהן אחד ההורים לפחות התחיל לעבוד, הגדיל את היקף המשרה או שהכנסתו מעבודה במשרה מלאה עלתה ב-10% לפחות.

ב. שיפור בניהול תקציב משפחה מאוזן

כדי להגיע לעצמאות כלכלית ותפקודית, נעשה מאמץ בקרב 149 משפחות שקבעו יעד בתחום זה לשפר את יכולתן לנהל תקציב משפחתי מאוזן. לשם כך שוחחו המלווים עם ההורים על הנושא וחלקם השתתפו בסדנאות לניהול תקציב (בקרב 79% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום השתתף בסדנה אחד ההורים לפחות).

להערכת המלווים, 75% מקרב 149 המשפחות שיפרו את יכולתן לנהל תקציב משפחה מאוזן, במובן זה שההורים קבעו סדרי עדיפויות להוצאות הכספיות המשפחתיות והקפידו על איזון ההוצאות מול ההכנסות.

³⁹ עיבוד מיוחד של מכון ברוקדייל לנתוני סקר כוח אדם של הלמ"ס, משנים שונות.

⁴⁰ 64% מן הנשים בכלל האוכלוסייה בשנת 2011 לעומת 69% בשנת 2013; 72% מן הנשים משתתפות התכנית בשנת 2011 לעומת 87% בשנת 2013.

6.3 שיפור הידע על זכויות ועל הדרכים למיצוין

המלווים נשאלו עד כמה המשפחות יודעות מהן הזכויות המגיעות להן וכן עד כמה הן יודעות מה עליהן לעשות לצורך מיצוין. עם הצטרפותן לתכנית העריכו המלווים כי 116 משפחות (32% מכלל המשפחות) לא הכירו או כמעט לא הכירו את הזכויות המגיעות להן, ולא ידעו כיצד למצותן (הקלות במס, הטבות של הביטוח הלאומי וכד'). 154 משפחות ביקשו לדעת יותר על זכויותיהם ולדעת כיצד למצותן במסגרת התכנית.

במסגרת הפגישות הפרטניות עם המשפחות שוחחו המלווים על הנושא עם ההורים ותיווכו את הקשר של 40% מכלל המשפחות מול השירותים בקהילה. מתוך 154 המשפחות שקבעו יעד בתחום, 79 (שהן 51% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום ו-22% מכלל המשפחות) שיפרו בתום ההתערבות את הידע שלהן על הזכויות המגיעות להן ועל הדרכים למיצוין.

6.4 שיפור המעורבות בחינוך

רבים מן ההורים יוצאי אתיפיה אינם מכירים את מערכת החינוך שילדיהם לומדים בה והם מתקשים לקיים דיאלוג עם הגורמים הרלוונטיים בה (למשל, וורגן, 2007; שליפר, 2004). דוגמה לכך עולה מממצאי מחקר הערכה של תכנית PACT⁴¹, שהראה שלפני ההתערבות הייתה המעורבות של ההורים יוצאי אתיפיה במסגרות החינוכיות של ילדיהם בני 3, 6 ו-8 נמוכה משמעותית ממעורבותם של ההורים שאינם יוצאי אתיפיה (חביב ואחרים, 2012).

כדי לבחון את רמת המעורבות של ההורים בחינוך ילדיהם, נשאלו המלווים סדרת שאלות הנוגעות למידת המעורבות של ההורים בלימודים של הילדים ולקשר שלהם עם מסגרת החינוך. נבנה מדד מסכם ולפיו רמת מעורבות תקינה הוגדרה אם סומנה תשובה חיובית בלפחות 4 מתוך 5 פריטים שהוצגו למלווים. הפריטים עסקו בהיכרות של ההורים עם נציגי המסגרות החינוכיות ובקשר עמם, ובמעורבותם במטלות הבית של הילדים (ראו לוח 8).

עם הצטרפותם לתכנית, רמת המעורבות בחינוך של ההורים ב-225 משפחות (63% מכלל המשפחות) לא הייתה תקינה. הם לא הכירו מספיק את מסגרת החינוך שילדיהם לומדים בה והתקשו לפעול בהקשר החינוכי-לימודי כדי לסייע להם. ההורים ב-178 משפחות ביקשו לשפר את מידת מעורבותם בחינוך ילדיהם.

כדי להגביר את המעורבות של ההורים בלימודי הילדים ניתן בתכנית משקל רב להגברת מודעותם, לרכישת ידע ולתיווך בינם לבין מסגרת החינוך. במסגרת הפגישות עם המשפחה שוחחו המלווים עם ההורים על הקשר עם בית הספר ועל מעורבותם במטלות הבית של הילדים, ותיווכו את הקשר של 54% מן המשפחות מול נציגי בית הספר או הגן; נוסף לכך, ההורים השתתפו בסדנאות הורות שתרמו אף הן להעלאת המודעות שלהם לחשיבות של מעורבותם בחינוך הילדים (ב-73% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום, אחד ההורים לפחות השתתף בסדנאות).

⁴¹ פרויקט PACT (Parents and Children Together) הוא יוזמה משותפת של ג'וינט ישראל, משרדי ממשלה ורשויות מקומיות, שמטרתו לקדם ילדים בגיל הרך בני העדה האתיופית על מנת לחזק את השתלבותם המוצלחת במערכת החינוך ובחברה הישראלית.

מתוך 178 משפחות שקבעו יעד לשפר את מעורבותם בחינוך ילדיהם, 106 משפחות (שהן 59% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום ו-30% מכלל המשפחות) השיגו את היעד – כלומר, תפקדו באופן תקין ב-4 מתוך 5 הפריטים.

לוח 8: המשפחות ששיפרו את מעורבותן בחינוך הילדים, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי המלווים (באחוזים)

מספר המשפחות שקבעו יעד בתחום	178
ההורים בודקים שהילד מכין שיעורי בית*	74
ההורים באים לאסיפות הורים	70
ההורים מכירים את שם המורה/גננת של הילד	63
ההורים מתקשרים מיזמתם למורה/גננת במקרה הצורך	53
ההורים שואלים את הילד על בית הספר/הגן	41
מדד מסכם: שיעור המשפחות ששיפרו את מעורבותן בחינוך הילדים, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום**	59

* רק להורים לילדים שלומדים בבית הספר
 ** אחוז המשפחות שהשיבו בחיוב על 4 פריטים לפחות במדידה השנייה מתוך מספר המשפחות שהשיבו בחיוב על 3 פריטים ומטה במדידה הראשונה וגם קבעו יעד בתחום.
 הערה: הפריטים המפורטים בלוח מציגים את אחוז המשפחות שתפקודן בפריט הבודד השתפר, מתוך המשפחות שתפקודן בפריט זה לא היה תקין בתחילת התכנית.

6.5 הרחבת הרשתות החברתיות של המשפחה

רשת חברתית תומכת הכוללת קרובי משפחה, חברים, שכנים ועמיתים לעבודה היא משאב משמעותי בסיוע למשפחה. רשת כזו או מסגרת קהילתית הן מקור לתמיכה רגשית, לעזרה הדדית, לחילופי משאבים חומריים ולשמירה על הילדים (Netting, Kettner & Mcmurtry, 1993), והיא משמשת לעתים תחליף או השלמה לתמיכה מוסדית (אוסלנדר, חקלאי רוסט וליטווין, 1991). במסגרת התכנית נעשה מאמץ להרחיב את הרשתות החברתיות של המשפחות כאמצעי להגיע לעצמאות תפקודית.

כדי לבחון האם יש למשפחה תמיכה חברתית מספקת, נשאלו המלווים האם למשפחה יש מספיק קרובי משפחה, שכנים או חברים שאפשר לפנות אליהם לעזרה בשעת הצורך. עם הצטרפותן לתכנית, העריכו המלווים כי ל-157 משפחות (שהן 44% מכלל המשפחות) לא הייתה תמיכה חברתית מספקת וחלקן אף חיו בבידוד יחסי באזור מגוריהן. 193 משפחות ביקשו להרחיב את הרשת החברתית במסגרת התכנית.

כדי להרחיב את הרשת החברתית של המשפחה, המלווים עשו מאמץ כדי לחבר את המשפחות עם משפחות אחרות שאתן הן נפגשו בסדנאות, בקורסים ובטיולים. חלקן אמנם התאפיינו בצרכים ובמשאבים הדומים למשפחות שהשתתפו בתכנית אולם לאחרות היו ניסיון ומשאבים אחרים שיכלו לסייע להן.

למרות המאמצים, מתוך 193 המשפחות שקבעו עם המלווה יעד להרחיב את הרשתות החברתיות שלהן, 19% בלבד השיגו את היעד. משיחות עם מפעילי התכנית עלה שבמהלך ההתערבות הבינו המלווים שלחלק מן המשפחות כבר היו קשרים עם שכנים ובני משפחה באזור מגוריהם. מרבית הקשרים סיפקו להן משאבים רגשיים, עזרה הדדית ושמירה על הילדים, אולם במידה לא מספקת.

6.6 סיום הקשר של המשפחות עם המחלקה לשירותים חברתיים

כאמור, מטרת העל של תכנית החומש היא לאפשר למשפחות ללא מסמני סיכון להגיע לעצמאות תפקודית וכלכלית. לדברי מנהלת התכנית, סיום הקשר עם המש"ח וסגירת התיק לא היו חלק ממטרות התכנית בתחילתה. אולם במהלך הזמן ולאור התקדמות המשפחות, הוחלט כי בחלק מן המקרים ניתן לסגור את התיק במש"ח.

לפי נתוני המחלקות שהשתתפו בתכנית מיולי 2014, 46% מן המשפחות ללא מסמני סיכון, שהמידע עליהן נכלל בדוח הנוכחי, סיימו או היו לקראת סיום הקשר שלהן עם המחלקות; אשר ל-19% מהן, התיק נסגר (ראו תרשים 1). אשר ל-27% מן המשפחות הייתה המלצה של המחלקה על סגירת התיק מידית או בסוף השנה. לשם השוואה, בשנת 2012 נסגרו 5% מכלל התיקים שטופלו בכל המש"חים בשנה זו⁴².

נתוני המחלקות לשירותים חברתיים מיולי 2014 הראו ש-54% מן המשפחות עדיין מטופלות במחלקות, למרות הישגיהן בתכנית. את המשפחות האלה חילקנו לשלוש קטגוריות, לפי קריטריונים שנקבעו בשיתוף מנהלי התכנית במחלקות:

1. 13% מן המשפחות סיימו את השתתפותן בתכנית והמשיכו להיות מטופלות במחלקה, ולעמוד בקשר אינטנסיבי עם עו"ס במחלקה

2. 34% מן המשפחות סיימו את השתתפותן בתכנית והמשיכו להיות מטופלות במחלקה, במעקב בלבד של עו"ס במחלקה

א. בנוגע ל-10% מהן אמנם הייתה המלצה של המלווה לסגור את התיק, אולם העו"ס במחלקה זיהה קשיים חדשים והוחלט על המשך מעקב
ב. בנוגע ל-23% מן המשפחות לא התקבל מידע על הסיבה להמשך המעקב של עו"ס במחלקה.

3. 8% מן המשפחות סירבו לסגור את התיק במחלקה, למרות הישגיהן והמלצת המלווה והמחלקה לסגור את התיק, משתי סיבות עיקריות:

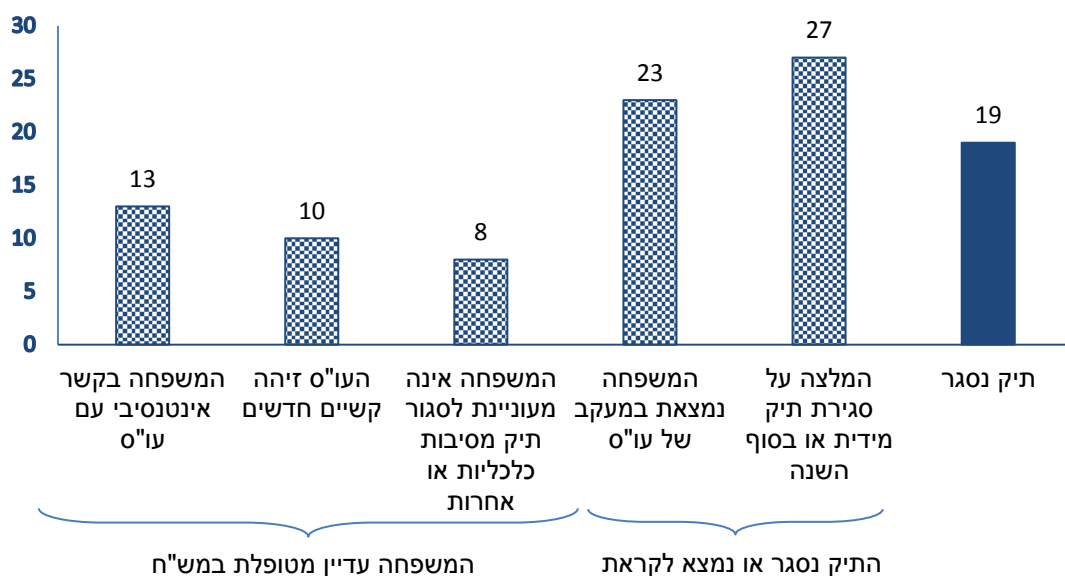
א. 4% מן המשפחות הצהירו כי הן זקוקות לקשר עם המחלקה כדי לקבל הטבות כלכליות (למשל, לשם קבלת הנחות למסגרות חינוך)

ב. 4% מן המשפחות הביעו בפני המלווים חשש לסגור את התיק מאחר שהקשר עם המחלקה לשירותים חברתיים מהווה עבורן רשת ביטחון בעתות מצוקה.

הנתונים מעלים סוגיות חשובות לדיון בנוגע למשמעות של סגירת התיקים במש"ח. שיעור המשפחות בתכנית שסגרו את התיק במש"ח הוא פי ארבעה מן השיעור המקביל לשנה בקרב כלל מטופלי משרד הרווחה. למרות זאת, חלק מן המשפחות חוששות לסיים את הקשר עם המחלקה מכיוון שהוא מהווה בעבורן רשת ביטחון או שהן נעזרות בקשר עם המחלקה לצורך קבלת הטבות כלכליות. במקרים אחרים, למרות שהמשפחות הוגדרו משפחות ללא מסמני סיכון, ולמרות השיפור שחל במצבן במהלך התכנית, מי שמבקש להמשיך את הקשר עם המשפחה הוא העו"ס במש"ח, המזהה קשיים חדשים אצל המשפחה.

⁴² עיבוד מיוחד של האגף למחקר, תכנון והכשרה, משרד הרווחה.

תרשים 1: הקשר של משפחות ללא מסמני סיכון שסיימו את השתתפותן בתכנית עם המחלקה לשירותים חברתיים (באחוזים)



7. סיכום

תכנית החומש פעלה לקידום משפחות ללא מסמני סיכון המוכרות בשבע מחלקות לשירותים חברתיים בשש ערים. מדובר במשפחות עם ילדים, שרמת תפקודן במרבית תחומי החיים היא תקינה, אך יש להן קשיים כלכליים ואחרים הנובעים בעיקר מן העלייה לישראל ומרמת השכלה נמוכה. המטרה העיקרית של התכנית הייתה הוצאתן ממעגל הנזקקות לשירותי הרווחה לעצמאות תפקודית וכלכלית.

לאחר תקופה של שנתיים וחצי בממוצע, שבה זכו המשפחות לליווי צמוד של מלווה, הופנו לקורסים וסדנאות וקיבלו סיוע בפנייה לשירותים שונים, שיפרו 86% מהן את תפקודן בלפחות תחום אחד מתוך 6 תחומי ההתערבות. בממוצע, כל משפחה התקדמה ב-1.8 מתוך 4.3 תחומים שבהם קבעה יעדים שביקשה להשיג במסגרת התכנית. עיקר השיפור ניכר במצב התעסוקתי של ההורים (במיוחד של האימהות), ביכולת לנהל תקציב משפחה מאוזן, במיומנויות העברית של ההורים, במעורבותם בחינוך הילדים ובידע שלהם על זכויותיהם ועל הדרכים למיצוין. כרבע מן המשפחות הגדילו את ההכנסה המשפחתית. כחמישית מן המשפחות גם סגרו את התיק במש"ח, שיעור הגבוה פי ארבעה מן השיעור המקביל לשנה בקרב כלל מטופלי המש"חים, וכרבע נוסף מן המשפחות זכו להמלצה על סגירת התיק בקרוב.

עם זאת, למרות המאמצים הרבים שנעשו בתכנית, היה קושי לגייס את האבות להשתתף בתהליך, ליצור שיתוף פעולה עם מעסיקים, הדרוש להכשרה במקום העבודה, להרחיב את הרשתות החברתיות של המשפחות ולהביא לסגירת התיק במש"ח של חלק מן המשפחות, אם בשל חששן של המשפחות עצמן ואם מכיוון שזוהו אצל המשפחות קשיים חדשים.

ד. משפחות עם מסמני סיכון

תכנית החומש הופעלה בקרב משפחות עם מסמני סיכון בשלוש משבע המחלקות שבהן היא פעלה (ברחובות, בראשון לציון ובעפולה). מובילי התכנית הגדירו אותן כמשפחות בעלות צרכים רבים במיוחד היוצרים מצבי סיכון עבור הילדים (למשל, קשיים בטיפול ההורי ובחלק מן המשפחות אף התמכרויות ואלימות).

העבודה עם משפחות אלה החלה בשנת 2011, כשנה לאחר תחילת העבודה עם המשפחות ללא מסמני הסיכון ועם הצעירים. קבוצה זו היא המורכבת מבין קבוצות היעד של התכנית, ועל כן במחלקות שבהן עבדו עמך הוחלט להקדיש זמן לזיהוי מאפייניהן הייחודיים.

בכל מחלקה הוקמה קבוצת למידה שכללה את מנהלי המחלקות, ראשי הצוותים, העו"סים המטפלים ביוצאי אתיופיה בתוך המחלקה ונציגים של ארגונים מקצועיים בקהילה בתחומי החינוך, הבריאות, התעסוקה, השיכון ומוקדי הקליטה. מטרת הקבוצה היו:

- ◆ לקבוע קריטריונים לבחירת משפחות עם מסמני סיכון אשר יכולות להפיק תועלת מהשתתפות בתכנית
- ◆ לבחון תכניות ומענים קיימים ולנתח את החסמים המונעים שימוש של המשפחות בשירותים הקיימים
- ◆ לגבש, לפי הצורך, תכניות פעולה נוספות המותאמות לצורכיהן של המשפחות עם מסמני הסיכון.

בכל קבוצה גובש פרופיל מאפיינים מתוך הנתונים המנהליים במחלקה ומתוך תיאורי מקרים ודוגמאות שעלו בקבוצות הלמידה האחרות. בין המאפיינים שעלו: מצוקות נפשיות, בעיות בריאות, משפחות מרובות ילדים שלהן קושי בתפקוד ההורי, קשיים חברתיים, קשיים תעסוקתיים וכלכליים ואי-מיצוי זכויות.

בקבוצות הלמידה עלו תופעות נוספות שאפיינו את המשפחות, ובהן הימנעות משימוש בשירותי הבריאות והעדפת דרכי טיפול מסורתיות, פערי גיל גדולים בין האבות לאימהות, אימהות חד-הוריות שלהן ילדים מכמה אבות וחוסר אמון בממסד המתבטא בין היתר בתפיסת המחלקה כמקום המספק עזרה חומרית בלבד. בעקבות הדברים שעלו בקבוצות הלמידה גובשו מטרות ההתערבות ודרכי העבודה עם משפחות אלה.

המטרה העיקרית של תכנית החומש עבור משפחות עם מסמני סיכון היא שיפור מצבן של המשפחות והילדים, תוך שיפור היחסים בין בני המשפחה והקשר הרגשי עם הילדים (מושיב, 2011).

דרך העבודה העיקרית עם המשפחות עם מסמני סיכון היא עבודה טיפולית קבועה ואינטנסיבית של עו"ס המשפחה במחלקה (מרביתם בני העדה האתיופית). העו"ס נפגש עם בני המשפחה כפעם בשבוע לשיחות אישיות, מעודד אותם להשתתף בקורסים ובסדנאות על פי יעדי ההתערבות שהם קבעו ומלווה אותם לשיירות שונים.

1. בסיס המידע

הנתונים שיוצגו להלן מתבססים על מידע שנאסף משאלונים שמילאו העו"סים על אודות המשפחות עם מסמני סיכון, בשתי נקודות זמן.

- ◆ **שאלון צרכים למיפוי צרכי המשפחה בעת הכניסה לתכנית** – סך-הכול התקבלו 163 שאלונים.
- ◆ **שאלון תפוקות ותוצאות לבחינת מצב המשפחה בסיום השתתפות בתכנית** – סך-הכול התקבלו 125 שאלונים.

הפער בין מספר שאלוני הצרכים למספר שאלוני התוצאות נובע משתי סיבות:

- ◆ 11 משפחות שלא התקבל על-אודותיהן שאלון תוצאות מכיוון שעבר זמן קצר מדי מאז החלו את השתתפותן בתכנית ולכן לא ניתן היה למדוד את תוצאות ההתערבות
- ◆ 27 משפחות שנשרו מן התכנית במהלך ההתערבות.

המאפיינים והצרכים של המשפחות שנשרו מן התכנית נבחנו בהשוואה למאפיינים ולצרכים של משפחות שהשתתפו בתכנית. מן ההשוואה עלה כי נתוני המשפחות הנושרות חיוביים יותר מנתונין של המשפחות המשתתפות.

בקרב המשפחות עם מסמני סיכון שנשרו מן התכנית היו פחות משפחות חד-הוריות לעומת המשפחות שהשתתפו בתכנית (44% מן המשפחות הנושרות לעומת 63% מן המשפחות המשתתפות בתכנית), מספר הממוצע של ילדים במשפחה נמוך יותר (3.1 לעומת 3.8), ההורים היו צעירים יותר, במיוחד האבות (גיל ממוצע 40 לעומת 49), האימהות עלו בגיל צעיר יותר (גיל ממוצע 10 לעומת 21), שיעור האבות המועסקים גבוה יותר (75% לעומת 62%), שיעור ההורים שהתקשו לדבר עברית נמוך יותר (50% לעומת 73% בקרב האבות, ו-35% לעומת 65% מן האימהות) ושיעור ההורים המשכילים גבוה יותר – 44% מן האימהות ו-13% מן האבות הנושרים שסיימו תיכון לעומת 19% ו-13% מן המשפחות שהשתתפו בתכנית; ו-32% מן האימהות ו-75% מן האבות הנושרים לא למדו כלל לעומת 65% ו-78% מן המשפחות שהשתתפו בתכנית.

נוסף לכך, בקרב המשפחות הנושרות, לעומת המשפחות שהשתתפו בתכנית, היו פחות מקרי אלימות נגד נשים (4% לעומת 20%) ונגד ילדים (11% לעומת 18%), פחות בעיות בתפקוד האם (56% לעומת 72%) ופחות בעיות הקשורות להתנהגות ולחינוך הילדים (41% לעומת 77%).

כדי לבחון את השינוי שחל בקרב המשתתפים בתכנית, נערכה השוואה של נתונים מקבילים שנאספו משני השאלונים בשתי נקודות הזמן על משפחות שסיימו את ההתערבות או שנמצאות בשלבי סיום (לאחר שנה ושמונה חודשים בממוצע של השתתפות בתכנית). בדוח מוצג מידע רק על משפחות שעל אודותיהן התקבלו שני השאלונים – שאלון הצרכים ושאלון התוצאות. סך-הכול 125 משפחות; 123 אימהות ו-45 אבות.⁴³

2. מאפיינים וכוחות של המשפחות עם מסמני סיכון

2.1 מאפייני המשפחות

מרבית המשפחות עם מסמני סיכון שהשתתפו בתכנית הן משפחות חד-הוריות שבראשן אם. רבות מהן הן משפחות גדולות ובהן 4 ילדים ויותר, מרביתם בני פחות מ-18. ההורים עלו מאתיופיה בגיל מבוגר יחסית ולרובם אין השכלה כלל.

- ◆ **הרכב המשפחה:** 63% מן המשפחות הן משפחות חד-הוריות. מספר המשפחות החד-הוריות גבוה מ-21% בקרב כלל המשפחות יוצאות אתיופיה המוכרות במש"חים⁴⁴.

⁴³ בראש שתיים מן המשפחות החד-הוריות עמד אב.

⁴⁴ נתוני יסוד, 2012.

- ♦ **מספר הילדים וממוצע ילדים במשפחה:** ל-125 משפחות יש 456 ילדים, מתוכם 341 (75% מן הילדים) בני פחות מ-18. לכל משפחה 3.8 ילדים בממוצע. ל-43% מן המשפחות 1-3 ילדים, ול-57% מהן 4 ילדים ויותר.
- ♦ **התפלגות וממוצע גיל ההורים:** ממוצע גיל האבות הוא 49, וטווח הגילים נע מ-26 ועד 69; ממוצע גיל האמהות הוא 38, וטווח הגילים נע מ-21 ועד 65.
- ♦ **שנת עלייה של ההורים:** עם הצטרפותם לתכנית, המשתתפים חיו בישראל 16 שנים בממוצע. 65% מן האבות ו-46% מן האמהות עלו לארץ בשנים 1990-1999; 22% מן האבות ו-43% מן האמהות עלו בשנים 2000-2009; ו-13% מן האבות ו-10% מן האמהות עלו לישראל בשנים 1980-1989.
- ♦ **התפלגות וממוצע גיל עלייה של ההורים:** ממוצע גיל העלייה של האבות הוא 27, וטווח גיל העלייה נע משנה אחת ועד 52 שנים; ממוצע גיל העלייה של האמהות הוא 21, וטווח גיל העלייה נע משנה אחת ועד 46 שנים.
- ♦ **השכלה:** 19% מן האמהות ו-13% מן האבות סיימו את לימודי התיכון. 15% מן האמהות ו-8% מן האבות הם בעלי 10 שנות לימוד לכל היותר. מרבית ההורים, 65% מן האמהות ו-78% מן האבות, לא למדו כלל.

2.2 כוחות המשפחות

עם הצטרפות המשפחות לתכנית, סימנו העו"סים את הכוחות הבולטים שלהן כדי לרתום אותן לתהליך ההתערבות. הם ציינו במיוחד את הרצון של ההורים לשפר את מצבה הכלכלי של המשפחה (77% מן האמהות ו-61% מן האבות), את המוטיבציה הגבוהה של האמהות ושל האבות (58% ו-47%, בהתאמה) ואת פתיחותן של האמהות לנסות דברים חדשים (41%).

3. צרכים של המשפחות עם מסמני סיכון

עם הצטרפותן של המשפחות לתכנית הוערכו צורכיהן בתחומי ההתערבות (המדדים שבאמצעותם נבדקו הצרכים מפורטים בסעיף 6). העו"סים העריכו כי למרבית המשפחות יש בעיות בתפקוד ההורי, ההורים אינם מעורבים בחינוך הילדים במידה מספקת, הם אינם מכירים את הזכויות המגיעות להם ואת הדרכים למיצוין והם מתקשים לנהל את משק הבית ואת תקציב המשפחה. העו"סים אף העריכו כי רוב ההורים אינם שולטים בעברית, גם לאחר שנים ארוכות בישראל. למרות שכשני שלישים מן ההורים היו מועסקים, בקרב כשליש מן המשפחות לא היה מפרנס כלל.

- ♦ **תפקוד הורי:** להורים ב-70% מן המשפחות היו בעיות בתפקוד ההורי, ביחסים עם הילדים ובקשר עם.
- ♦ **מעורבות ההורים בחינוך:** ההורים ב-66% מן המשפחות לא היו מעורבים במסגרות החינוך של ילדיהם או בלימודיהם, או שהיו מעורבים בכך במידה מועטה בלבד.
- ♦ **ידיעת הזכויות והדרכים למיצוין:** ההורים ב-79% מן המשפחות כלל לא הכירו או הכירו במידה מועטה את זכויותיהם ואת הדרכים למיצוין.
- ♦ **ניהול משק הבית:** ל-54% מן המשפחות בתכנית היו קשיים בניהול משק הבית.
- ♦ **ניהול מאוזן של הוצאות המשפחה:** 72% מן המשפחות אינן יודעות כיצד לאזן את הוצאות המשפחה או שהן מתקשות בכך.

- ♦ **ידיעת השפה העברית:** עם הצטרפותם לתכנית 89% מן האבות ו-84% מן האימהות התקשו בלפחות אחת ממיומנויות השפה העברית (דיבור, קריאה וכתבייה).
- ♦ **רשת חברתית תומכת:** ל-69% מן המשפחות לא הייתה תמיכה חברתית או שהייתה להן תמיכה חברתית מועטה בלבד.
- ♦ **תעסוקה:** עם הצטרפותם לתכנית, 62% מן האבות היו מועסקים; 48% במשרה מלאה ו-14% במשרה חלקית. 61% מן האימהות היו מועסקות; 24% במשרה מלאה ו-37% במשרה חלקית.
- ♦ בקרב 67% מן המשפחות לפחות אחד ההורים היה מועסק, אולם בקרב 33% מן המשפחות לא היה מפרנס כלל.

נוסף לכך התבקשו העו"סים לדווח על מהויות הנזקקות העיקריות שאפיינו את המשפחות לפני הצטרפותן לתכנית. על פי דיווחיהם, עיקר הבעיות היו בתחום היחסים במשפחה. בעיקר צוינו בעיות בהתנהגות של הילדים, בתפקוד ההורי וביחסי הורים ילדים, וכן בעיות בניהול משק הבית (בקרב 60%-80% מן המשפחות). בקרב כשליש מן המשפחות היו קשיי תפקוד כתוצאה מבעיות בריאות, בקרב כשליש היו בעיות אלימות (20% נגד נשים ו-18% נגד ילדים) ובקרב כעשירית מן המשפחות היו בעיות של התמכרות לאלכוהול של אחד ההורים.

האתגר שניצב בפני מפעילי התכנית בנוגע למשפחות עם מסמני סיכון הוא שיפור התפקוד ההורי והיחסים במשפחה, שיפור יכולת ההורים לנהל את משק הבית ואת הוצאות המשפחה והעמקת הידע של המשפחה על הזכויות המגיעות לה ועל הדרכים למיצוין.

4. יעדים שהמשפחות עם מסמני סיכון ביקשו להשיג במסגרת התכנית

במסגרת התכנית, כל משפחה הכינה יחד עם עו"ס המשפחה תכנית עבודה הכוללת יעדים שלקראת השגתם היא תעבוד עמו. באופן כללי, נקבעו יעדים ב-8 תחומים עיקריים המשקפים את מטרות התכנית ואת צורכי המשפחות.

בחינת היעדים מעלה כי הושם דגש רב על תפקוד המשפחה כמכלול, בעיקר על התפקוד ההורי (75% מן המשפחות) ועל המעורבות בחינוך (74%), וגם על ניהול משק בית (54%) וניהול תקציב משפחה מאוזן (55%). 65% מן המשפחות קבעו כיעד לדעת יותר על הזכויות המגיעות להן ועל הדרכים למיצוין ו-56% ביקשו להרחיב את הרשת החברתית של המשפחה.

נוסף לכך, ההורים ביקשו לשפר את מיומנויותיהם בעברית (51% מן האימהות ו-36% מן האבות) וגם את מצבם התעסוקתי (49% מן האימהות ו-20% מן האבות). בשיחות עם מפעילי התכנית ועם העו"סים העובדים עם המשפחות עלה כי רבים מן ההורים הבינו ששיפור העברית יסייע להם לשפר את הקשר עם ילדיהם ואת מצבם התעסוקתי.

בממוצע, כל משפחה קבעה יחד עם העו"ס יעדים ב-4.8 תחומים שאותם היא ביקשה להשיג, מתוך 8 תחומים שבהם הושקעו מאמצים במסגרת התכנית.

5. תשומות עיקריות שניתנו במסגרת התכנית

5.1 תהליך ההתערבות ועו"ס המשפחה

במסגרת העבודה עם המשפחות עם מסמני הסיכון, שולבו בשלוש המחלקות שבעה עו"ס משפחה חדשים, חמישה מהם בני העדה האתיופית. על פי התכנון, העו"ס נפגש עם בני המשפחה לשיחות פרטניות פעם בשבוע ומלווה אותם לשירותים שונים בעת הצורך. התדירות הגבוהה של המפגשים והאינטנסיביות של ההתערבות היא בבחינת שינוי בעבודת העו"סים במחלקות, שבשגרה אינם פנויים די הצורך להקדיש זמן למשפחות שעמן הם עובדים בשל עומס עבודה. במסגרת התכנית עבד כל עו"ס עם 18 משפחות בממוצע (טווח של 32-14 משפחות) במהלך שנה ושמונה חודשים בממוצע (טווח של חצי שנה עד שלוש שנים וחצי).

1. מאפייני הקשר של העו"ס עם המשפחה

♦ **תדירות המפגשים והקשר:** העו"סים התבקשו לציין כמה פעמים בחודש בממוצע הם נפגשו עם המשפחה. על פי התכנון המקורי, עו"ס המשפחה אמור להיפגש עם המשפחה פעם בשבוע. עם זאת, בקרב מחצית מן המשפחות תדירות המפגשים היא נמוכה יותר – עם 51% מן המשפחות העו"ס נפגש בממוצע 1-2 פעמים בחודש, ועם 49% מהן הוא נפגש בממוצע 3-4 פעמים בחודש. נוסף לכך העו"סים קיימו קשר טלפוני קבוע עם 98% מן המשפחות.

♦ **מיקום המפגשים:** העו"סים נשאלו מה הן הדרכים השכיחות שבהן הם נפגשים עם המשפחה. העו"סים דיווחו על שלוש דרכים עיקריות:

- פגישה במשרד של העו"ס במחלקה – 98% מן המשפחות
- פגישה בבית המשפחה – 70% מן המשפחות
- תיווך הקשר עם נציגי שירותים בקהילה או נציגי מסגרות חינוכיות – 43% מן המשפחות.

♦ **בני המשפחה שעמם נפגש העו"ס:** העו"סים נשאלו עם מי מבני המשפחה הם נפגשו בדרך כלל.

- **משפחות עם שני הורים:** בכל המשפחות שבהן שני הורים, שניהם השתתפו בתכנית. עם זאת, העו"סים דיווחו על יותר מפגשים עם אימהות לבד מאשר עם אבות לבד: בקרב 70% מן המשפחות התקיימו מפגשים שבהם רק האם השתתפה, בקרב 50% מן המשפחות התקיימו מפגשים שבהם רק האב השתתף; בקרב 46% מן המשפחות התקיימו גם מפגשים של שני ההורים והילדים יחד; ובקרב 44% מן המשפחות התקיימו מפגשים שבהם השתתפו שני ההורים.

בשיחות עם מפעילי התכנית עלה שבתחילת הדרך היה קשה לגייס את שיתוף הפעולה של האבות, קושי שעולה בתכניות משפחתיות רבות. העו"סים השקיעו מאמץ רב ומכוון בגיוס האבות להשתתף בתהליך, ובעקבותיו הם נפגשו גם עם האב ב-72% מן המשפחות שבהן שני הורים. עם זאת, בקרב 28% מן המשפחות האבות לא נכחו במפגשים, למרות שהשתתפו בתכנית.

- **משפחות עם הורה אחד:** במשפחות שבהן הורה אחד, מרבית המפגשים נערכו רק עם האם (96%) ולעתים עם האם והילדים יחד (62%).

בשיחות שנערכו עם מפעילי התכנית הם ציינו את החשיבות של מוצאם האתיופי של מרבית העו"סים לקשר עם המשפחות. העובדה כי הם עצמם עולים מאתיופיה מאפשרת להם לרכוש בהדרגה את אמון המשפחה, ליצור אתה קשר משמעותי ולשמש מתווכים תרבותיים בעבודה בתהליך ההתערבות (להרחבה ראו פרק ו).

2. נושאי השיחה של המשפחות בפגישותיהן עם העובדים הסוציאליים

עבודת העו"ס עם המשפחות כללה שיחות שבמסגרתן שיתפו אותו ההורים בנושאים שמעסיקים אותם. העו"סים נשאלו על הנושאים העיקריים שעליהם הם שוחחו עם המשפחות. לוח 9 מציג את תשובותיהם.

לוח 9: הנושאים שעליהם שוחחו המשפחות עם העובדים הסוציאליים, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים (באחוזים)

מספר המשפחות	125
סך-הכול	100
הכרת המשתתף את כוחותיו, חיזוק כוחות, אמונה עצמית, שיפור הדימוי והעצמי	94
והעלאת הביטחון העצמי	93
תפקוד הורי ויחסים במשפחה	89
תפקוד כהורים (הצבת גבולות, חיזוקים)	60
תקשורת בין ההורים	93
מעורבות בחינוך	92
קשר עם בית הספר/הגן (מעורבות ההורים במסגרת החינוכית)	81
מעורבות הורים בחינוך (הקפדה על הכנת שיעורי בית, הכנת מערכת וכדומה)	86
ידע על זכויות ועל דרכים למיצוין	83
הכרת זכויות אזרחיות (זכויות למענקים, להטבות, הקלות וכד')	60
הכרת מוסדות שונים (בנק, קופ"ח וכד')	86
תעסוקה	82
דרכים לשיפור המצב התעסוקתי	80
חסמים לקידום בתעסוקה	63
מיצוי זכויות במקום עבודה	85
ניהול מאוזן של הוצאות המשפחה	85
הרחבת הרשת החברתית של המשפחה	

מלוח 9 עולה כי את מרבית המשפחות מעסיקים מגוון נושאים, שכן העו"סים דיווחו ששוחחו על כל אחד מן הנושאים עם 60%-94% מן המשפחות. הנושאים שהעו"סים שוחחו עליהם עם שיעורים גבוהים יותר של משפחות הם חיזוק כוחות, שיפור הדימוי העצמי והעלאת הביטחון העצמי (94%), שיפור התפקוד ההורי והיחסים במשפחה (93%) וחיזוק מעורבות ההורים בחינוך הילדים (93%). נזכיר כי אלו מוקדי ההתערבות של התכנית עם אוכלוסייה זו, המאופיינת בקשיים בתחומים אלה.

מעניין לציין כי אף שתחום התעסוקה אינו במוקד תהליך ההתערבות עם המשפחות עם מסמני הסיכון, העו"סים שוחחו עם 82% מן המשפחות על דרכים לשיפור המצב התעסוקתי, ועם 80% – על חסמים המונעים מהם להתקדם בתחום.

5.2 השתתפות בקורסים ובסדנאות

במסגרת התכנית מוצע למשפחות להשתתף בקורסים ובסדנאות במגוון נושאי ההתערבות, כדי לסייע לבני המשפחה להשיג יעדים בתחומים שנקבעו בתכנית העבודה. בעבודה עם המשפחות עם מסמני סיכון הושם דגש על שיפור התפקוד ההורי והיחסים בין בני המשפחה ועל ניהול משק הבית, והן הופנו לקורסים וסדנאות מתאימים. נוסף לכך השתתפו חלק מן ההורים בקורסים לשיפור מיומנויות השפה העברית ובקורסים בתחום התעסוקה.

משיחות שנערכו עם מפעילי התכנית ועם העו"סים עלה כי המשפחות עם מסמני הסיכון ממעטות לצרוך את השירותים המוצעים להן בקהילה, הן בשל היעדר שליטה בעברית (בשיחה, בקריאה ובכתיבה) והן בשל חוסר אמון בממסד (המיוצג על ידי נותני השירותים). בדומה, העו"סים דיווחו כי הם התקשו לעודד אותם להשתתף בקורסים ובסדנאות המוצעים במסגרת התכנית. לדבריהם, המאמצים שהם השקיעו ביצירת אמון עם בני המשפחה תרמו מאוד לעלייה בשיעורי השתתפות בקורסים ובסדנאות.

מדיווחי העו"סים עולה ש-80% מן האימהות ו-62% מן האבות השתתפו בקורס אחד לפחות במסגרת התכנית. בממוצע, האימהות השתתפו ב-2.3 קורסים והאבות ב-1.8 קורסים.

שיעור ההשתתפות הגבוה ביותר היה בקורסים ובסדנאות בתחום המשפחה (68% מן האימהות ו-57% מן האבות). מעניין לראות שבקורסים אלה שיעור ההשתתפות של האבות דומה לשיעור השתתפותן של האימהות (ראו לוח 10). נתון זה משקף את המאמץ הרב של העו"סים לגייס את האבות להשתתף בתכנית ובתשומות שהיא מציעה, ואת ההקפדה על עבודה כוללת עם כל בני המשפחה.

לוח 10: קורסים וסדנאות שבהם השתתפו האימהות והאבות, לפי דיווחי העו"סים (באחוזים)

מספר האימהות והאבות	אימהות	אבות
סדנאות בתחום המשפחה	125	44
פעילות משותפת להורים וילדים	68	57
סדנאות הורות	59	49
סדנת הורים-ילדים	50	45
קורסים בתחום התעסוקה	34	22
אבחון תעסוקתי רגיש תרבות	32	20
הכשרה מקצועית	26	16
קורסים לפיתוח מיומנויות רכות בתעסוקה	13	8
לימוד זכויות במקום העבודה	3	0
הכשרה במקום העבודה	2	0
קורס לשיפור מיומנויות השפה העברית	2	2
סדנה לניהול תקציב המשפחה	28	7
	9	9

5.3 סיוע חומרי שניתן במסגרת התכנית

התכנית סיפקה סיוע חומרי ל-75% מן המשפחות (חלק מהן קיבלו סיוע ביותר מתחום אחד). התכנית סייעה ל-47% מן המשפחות במימון מענים לצרכים לא מסופקים של הילדים – בעיקר במימון חוגים או מסגרות

פנאי לילדים. ב-36% מן המקרים, שבהם המשפחה לא הייתה זכאית לסיוע מן המדינה או שהסיוע לא היה מספיק, התכנית סייעה במימון מסגרות לילדים (למשל, משפחות, מעון או צהרון), כדי שהאימהות תוכלנה להשתתף בקורסים שהתכנית מציעה. 13% מן המשפחות קיבלו סיוע ברכישת מצרכים בסיסיים (כמו רהיטים בסיסיים ומוצרי מזון), ו-6% קיבלו סיבסוד לאבחון או לטיפול בילד.

6. תוצאות העבודה עם המשפחות עם מסמני סיכון

בחלק זה מוצגים השינויים שחלו בקרב המשפחות בתקופה שבין איסוף הנתונים הראשון (שאלון צרכים) לאיסוף הנתונים השני והאחרון (שאלון תוצאות) – תקופה של שנה ושמונה חודשים בממוצע.

התוצאות מוצגות בכל תחום התערבות בנפרד, בנוגע למשתתפים שקבעו יחד עם העו"ס יעד לשפר את תפקודם בתחום. נציין כי בחלק מתחומי ההתערבות, מספר המשפחות שקבעו יעד גדול במעט ממספר המשפחות שהעו"סים זיהו שיש להם בעיה בתחום. מפעילי התכנית נתנו לכך שני הסברים: בחלק מן המקרים, חלק מן הבעיות או הצרכים התגלו בשלבים מתקדמים יותר של התהליך ולכן לא קיבלו ביטוי בנתוני המדידה הראשונה. במקרים אחרים, העו"ס העריך כי למשפחות לא היה צורך משמעותי בתחום, אך הן בכל זאת ביקשו לשפר את תפקודם בתחום זה במסגרת התכנית.

כדי לעמוד על השינויים שחלו בקרב המשפחות השוינו בין דיווחי העובדים הסוציאליים על מדדים המשקפים את המטרות הכלליות של התכנית והיעדים הספציפיים של המשפחות במדידה הראשונה לבין דיווחיהם על אותם מדדים במדידה השנייה.

נזכיר כי שינוי משמעותי הוגדר בשתי דרכים, על פי המשתנה הנבדק (להרחבה ראו פרק ב). במרבית התחומים שנבדקו בתכנית נקבע יעד להשגה. במקרים אלו השגת המשתתף את היעד היא אינדיקציה לשינוי משמעותי או לתוצאה חיובית. בחלק מן התחומים הוגדרו כמה שלבים של התקדמות משמעותית, והתקדמות הוגדרה כשיפור באחד מהם לפחות. המדדים לבחינת תחומי ההתערבות נקבעו בשיתוף מפעילי התכנית ובהסתמך על מדדים שבהם נעשה שימוש בהערכת תכניות דומות.

באופן כללי, 85% מן המשפחות שיפרו את תפקודן או השיגו את היעדים שקבעו בלפחות אחד מתוך 8 תחומי ההתערבות. כל משפחה התקדמה בממוצע ב-2 מתוך 4.8 התחומים שבהם קבעה יעדים להשגה במסגרת התכנית.

לוח 11 להלן מסכם את שיעור המשפחות שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעד שקבעו יחד עם העו"ס במסגרת התכנית, בתחומי ההתערבות השונים. שיעורן מוצג מתוך מספר המשפחות שקבעו יעד בתחום (עמודה 3) וכן מתוך כלל המשפחות שהשתתפו בתכנית (עמודה 4).

לוח 11: המשפחות שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעדים שקבעו לעצמן במסגרת התכנית, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום ומתוך כלל המשפחות, לפי דיווחי העו"סים (במספרים ובאחוזים)

מספר המשפחות או ההורים שקבעו יעד בתחום	אחוז המשפחות או ההורים שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעד, מתוך המשפחות או ההורים שקבעו יעד בתחום	אחוז המשפחות או ההורים שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעד, מתוך כלל המשפחות או ההורים בתכנית (N=125)
תפקוד הורי	94	45
מעורבות בחינוך	92	38
ניהול משק בית	68	51
ניהול תקציב משפחה	69	59
ידע על זכויות ועל דרכים למיצוין	81	77
מצב תעסוקתי – לפחות אחד במשפחה	60	35
מצב תעסוקתי – אימהות	60	28
מצב תעסוקתי – אבות	9	44
מיומנויות השפה העברית – לפחות אחד במשפחה	63	60
מיומנויות השפה העברית – אימהות	63	52
מיומנויות השפה העברית – אבות	16	44
הרחבת רשתות חברתיות	70	54

* מתוך כלל האימהות בתכנית

** מתוך כלל האבות בתכנית

6.1 שיפור התפקוד ההורי

כאמור, במסגרת העבודה עם המשפחות עם מסמני הסיכון, תכנית החומש שמה דגש רב על שיפור התפקוד ההורי במובן של היחסים עם הילדים ושל הקשר הרגשי עמם. כדי לבחון את השינוי בתפקוד ההורי נבנה מדד מסכם, ולפיו תפקוד הורי טוב הוגדר אם סומנה תשובה חיובית בלפחות 3 מתוך 7 פריטים שהוצגו לעו"סים. הפריטים עסקו בקשר של ההורים עם הילדים, בפעילויות משותפות להורים ולילדים ובתדירות שלהן (ראו לוח 12).

עם הצטרפות המשפחות לתכנית, דיווחו העו"סים כי ב-80 מהן (70% מכלל המשפחות) היו להורים קשיים בתפקוד ההורי. ב-94 משפחות נקבע יעד לשפר את התפקוד ההורי במסגרת העבודה בתכנית.

כדי לשפר את התפקוד ההורי השתתפו ההורים בסדנאות הורות ובפעילויות משותפות, ובסדנאות להורים ולילדים שניתנו במסגרת שירותי המחלקה (ב-85 מן המשפחות שקבעו יעד בתחום השתתף לפחות אחד מן ההורים בסדנה אחת לפחות). בתחום התפקוד ההורי הייתה חשיבות להתערבות שנעשית בתוך בית המשפחה כדי לשקף להורים, בהקשר הביתי והימדי, דרכי התקשרות עם הילדים וקשיים שעולים מתוך יחסיהם. לשם כך הדריכו העו"סים את ההורים במסגרת הפגישות בבית המשפחה ובמקרים מסוימים אף נעזרו בסומכת בביתם.

מתוך 94 המשפחות שקבעו עם העו"סים יעד בתחום, ב-41 משפחות (שהן 45% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום ו-33% מכלל המשפחות) ההורים שיפרו את התפקוד ההורי. השיפור ניכר בעיקר בשיחות שקיימו ההורים עם הילדים (41%), בצפייה משותפת בטלוויזיה (35%) ובמשחק משותף עמם (31%).

10 נוח 12: המשפחות ששיפרו את התפקוד ההורי, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים (באחוזים)

מספר המשפחות שקבעו יעד בתחום	94
לשוחח עם הילדים על מה שמעניין את הילד	41
לצפות יחד בטלוויזיה בתכנית שהילד אוהב	35
לשחק או לצייר ביחד עם הילדים (בבית או בחוץ)	31
ללכת לפעילויות העשרה עם הילדים כמו ספרייה, מתנ"ס, משחקייה	25
להכין יחד אוכל	16
לספר סיפורים (באמהרית או בעברית) או לספר בדיחות ולחוד חידות	16
לשחק יחד במחשב	7
מדד מסכם: שיעור המשפחות ששיפרו את התפקוד ההורי, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום*	45

* אחוז המשפחות שהשיבו בחיוב על 3 פריטים ויותר במדידה השנייה מתוך מספר המשפחות שהשיבו בחיוב על 2 פריטים ופחות במדידה הראשונה וגם קבעו יעד בתחום
הערה: הפריטים המפורטים בלוח מציגים את אחוז המשפחות שתפקודם בפריט הבודד השתפר, מתוך המשפחות שתפקודם בפריט זה לא היה תקין בתחילת התכנית

6.2 שיפור המעורבות בחינוך

כדי לבחון את השינוי שחל במעורבות ההורים בחינוך הילדים, נבנה מדד מסכם ולפיו רמת מעורבות תקינה הוגדרה אם סומנה תשובה חיובית על לפחות 4 מתוך 5 פריטים שהוצגו לעו"סים. הפריטים עסקו בהיכרות של ההורים עם נציגי המסגרות החינוכיות ובקשר עמם, ובמעורבותם במטלות הבית של הילדים (ראו לוח 13).

עם הצטרפותם לתכנית, רמת המעורבות של ההורים ב-82 משפחות (66% מכלל המשפחות) לא הייתה תקינה. הם לא הכירו מספיק את מערכת החינוך שילדיהם לומדים בה ולא ידעו מה נדרש מהם לעשות בהקשר החינוכי-לימודי כדי לסייע לילדיהם. ההורים ב-92 משפחות ביקשו לשפר את מידת מעורבותם בחינוך ילדיהם.

כדי להעלות את מידת המעורבות של ההורים בלימודים של הילדים ניתן בתכנית משקל רב להעלאת המודעות, לרכישת ידע ולתיווך בין ההורים לבין מסגרות החינוך. במסגרת הפגישות עם המשפחה, העו"סים שוחחו עם ההורים על הקשר עם בית הספר ועל מעורבותם במטלות הבית של הילדים; העו"סים תיווכו את הקשר של 59% מן המשפחות מול נציגי בית הספר או הגן; נוסף לכך, ההורים השתתפו בסדנאות הורות שתרמו אף הן להעלאת מודעותם לחשיבות של מעורבותם בחינוך הילדים (ב-54% מן המשפחות, אחד ההורים לפחות השתתף בסדנאות).

מתוך 92 המשפחות שקבעו יחד עם העו"ס יעד לשפר את המידה שבה הם מעורבים בחינוך הילדים, 35 השיגו את היעד – כלומר, הן מתפקדות באופן תקין ב-4 מתוך 5 הפריטים (שהן 38% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום ו-28% מכלל המשפחות) (ראו לוח 13).

לוח 13: המשפחות ששיפרו את מעורבותן בחינוך הילדים, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים (באחוזים)

מספר המשפחות שקבעו יעד בתחום	92
ההורים מכירים את שם המורה/הגננת של הילד	64
ההורים שואלים את הילד על בית הספר/הגן	55
ההורים מתקשרים מיזמתם למורה/לגננת במקרה הצורך	44
ההורים משתתפים באסיפות הורים	40
ההורים בודקים שהילד מכין שיעורי בית*	37
מדד מסכם: שיעור המשפחות ששיפרו את מעורבותן בחינוך הילדים, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום**	38

* רק להורים לילדים שלומדים בבית הספר
 ** אחוז המשפחות שהשיבו בחיוב על 4 פריטים ויותר במדידה השנייה מתוך מספר המשפחות שהשיבו בחיוב על 3 פריטים ופחות במדידה הראשונה וגם קבעו יעד בתחום
 הערה: הפריטים המפורטים בלוח מציגים את אחוז המשפחות שתפקודן בפריט הבודד השתפר, מתוך המשפחות שתפקודן בפריט זה לא היה תקין בתחילת התכנית

6.3 שיפור יכולת הניהול של משק הבית

ממפגשי קבוצות הלמידה שנערכו לפני ההתערבות עלה כי רבות מן המשפחות מתגוררות בדירות קטנות וצפופות שאינן מתוחזקות כראוי. מאחר שמצב הדירות והניהול הלקוי של משק הבית פגע ביכולת התפקוד היום-יומי של הילדים והוריהם, הוחלט על השקעת משאבים כדי לקדם את תפקוד המשפחות במובן זה, בעיקר באמצעות עבודה שוטפת של העו"סים עם המשפחות בביתן.

כדי לבחון את השינוי שחל ביכולת של ההורים לנהל את משק הבית נבנה מדד מסכם ולפיו ניהול טוב של משק הבית הוגדר אם סומנה תשובה חיובית על לפחות 3 פריטים מתוך 5 פריטים שהוצגו לעו"סים. הפריטים עסקו בתחזוקת הדירה בהתאמתה לצורכי המשפחה (ראו לוח 14).

עם הצטרפות המשפחות לתכנית, העו"סים דיווחו כי להורים ב-68 משפחות (שהן 54% מכלל המשפחות) היו קשיים בניהול משק הבית. כל המשפחות האלה ביקשו לשפר את תפקודן בתחום זה במסגרת התכנית. 35 מהן (שהן 51% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום ו-28% מכלל המשפחות) השיגו את היעד (ראו לוח 14).

לוח 14: המשפחות ששיפרו את ניהול משק הבית, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים (באחוזים)

מספר המשפחות שקבעו יעד בתחום	68
הבית נקי ומסודר	52
ריהוט הבית מתאים לצורכי המשפחה	46
יש מספיק ריהוט בבית	45
הבית מתוחזק בצורה סבירה (הארונות תקינים, הברזים אינם נוזלים, הרצפות אינן שבורות וכד')	45
הבית מחומם/מקורר מספיק (בהתאם לעונה)	33
מדד מסכם: שיעור המשפחות ששיפרו את ניהול משק הבית, מתוך המשפחות שקבעו יעד בתחום*	51

* אחוז המשפחות שהשיבו בחיוב על 3 פריטים ויותר במדידה השנייה מתוך מספר המשפחות שהשיבו בחיוב על 2 פריטים ופחות במדידה הראשונה וגם קבעו יעד בתחום
 הערה: הפריטים המפורטים בלוח מציגים את אחוז המשפחות שתפקודן בפריט הבודד השתפר, מתוך המשפחות שתפקודן בפריט זה לא היה תקין בתחילת התכנית

6.4 שיפור הניהול של תקציב משפחה מאוזן

העו"סים נשאלו עד כמה המשפחה מנהלת תקציב משפחה מאוזן. מדיווחיהם עלה כי עם הצטרפות לתכנית, 90 משפחות (שהן 72% מכלל המשפחות) לא ידעו כלל לנהל תקציב משפחה מאוזן או שהתקשו בכך (22% ועוד 50%, בהתאמה). 69 מהן ביקשו לשפר את יכולתן לנהל את תקציב המשפחה וליצור סדרי עדיפויות כלכליים במסגרת התכנית.

לשם כך עבדו העו"סים עם המשפחות במסגרת הפגישות שנערכו בבתים, וחלק מן ההורים השתתפו גם בסדנאות לניהול תקציב (ב-22% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום השתתף בסדנאות לפחות אחד מן ההורים).

להערכת העו"סים, 41 משפחות (שהן 59% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום ו-33% מכלל המשפחות) שיפרו או שיפרו מאוד את יכולתן לנהל את תקציב המשפחה.

6.5 שיפור הידע על זכויות ועל הדרכים למיצוין

ממפגשי קבוצות הלמידה שנערכו בתהליך המקדים להתערבות עם המשפחות עלה כי הן נתקלות בקשיים בבירור זכויותיהן (הטבות של המוסד לביטוח לאומי ושל שירותים שונים, וכד') ובהבנתן, וכי הן מתקשות לקיים קשר עם נציגי השירותים והמוסדות השונים. כדי לבחון זאת נשאלו העו"סים עד כמה המשפחות מכירות את הזכויות המגיעות להן ועד כמה הן יודעות מה אפשר לעשות כדי למצותן.

עם הצטרפותן לתכנית, 99 משפחות (שהן 79% מכלל המשפחות) לא הכירו או כמעט ולא הכירו את הזכויות המגיעות להן (20% ועוד 59%, בהתאמה). 81 מהן ביקשו להכיר את הזכויות המגיעות להן ולדעת כיצד למצותן. לשם כך שוחחו העו"סים על הנושא עם ההורים במסגרת הפגישות עם המשפחה ותיווכו את הקשר של 66% מהן מול השירותים בקהילה.

מתוך 81 המשפחות שקבעו יעד בתחום, 63 (שהן 77% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום ו-50% מכלל המשפחות) שיפרו בתום ההתערבות את הידע שלהן על זכויות המגיעות להן ועל הדרכים למיצוין.

6.6 שיפור המצב התעסוקתי

עם הצטרפותם לתכנית, 48 אימהות ו-17 אבות לא היו מועסקים (39% מן האימהות ו-38% מן האבות). 33 מן האימהות ו-4 מן האבות האלה ביקשו, במסגרת התכנית, להשתלב בשוק התעסוקה.

נזכיר כי תעסוקה לא הייתה במוקד ההתערבות עם אוכלוסייה זו, אך כחלק מן הראייה הכוללת של המשפחה ועל פי בקשת המשפחות, עם הורים שביקשו זאת נעשתה עבודה לשיפור המצב התעסוקתי. העו"סים שוחחו עם ההורים על דרכים לשיפור מצבם התעסוקתי ועל החסמים להשתלבות בשוק התעסוקה. נוסף לכך, חלק מן ההורים השתתפו בקורסים ובסדנאות בתחום התעסוקה הכוללים בעיקר אבחון תעסוקתי רגיש תרבות (97% מן האימהות ו-100% מן האבות שקבעו יעד בתחום) והכשרה מקצועית (49% מן האימהות ו-100% מן האבות שקבעו יעד בתחום).

מתוך 33 אימהות ו-4 אבות שביקשו להשתלב בתעסוקה במסגרת התכנית, 14 אימהות ואב אחד (שהם 42% מן האימהות ו-25% מן האבות שקבעו יעד לשיפור המצב התעסוקתי, ו-11% ו-2% מכלל האימהות והאבות) השיגו אותו (ראו לוח 15).

נוסף להם, 27 אימהות ו-5 אבות ביקשו להיעזר בעו"ס ובתשומות התכנית כדי להגדיל את היקף המשרה, ומהם 3 אימהות (11% מן האימהות שקבעו יעד בתחום) ו-3 אבות (60% מן האבות שקבעו יעד בתחום) השיגו את היעד. בהקשר זה חשוב לציין שחלק מן האימהות החד-הוריות שעבדו במשרה חלקית לא רצו להגדיל את היקפה, במיוחד בשל חוסר רצון לוותר על ההטבות הכלכליות שהן מקבלות בשל שכר הנמוך, ולמרות הצעת העו"סים לסייע להן במימון העלות הכרוכה בהשמת ילדים במסגרות לשעות אחר הצהריים.

לוח 15: האימהות והאבות שהשיגו את היעד בתחום התעסוקה, מתוך ההורים שקבעו יעד בתחום, לפי דיווחי העובדים הסוציאליים (במספרים ובאחוזים)

אימהות		אבות	
מספר האימהות שקבעו יעד בתחום	אחוז האימהות שהשיגו את היעד	מספר האבות שקבעו יעד בתחום	אחוז האבות שהשיגו את היעד
60	28	9	44
33	42	4	25
27	11	5	60

* השמה או הגדלת היקף משרה

6.7 שיפור מיומנויות השפה העברית

במסגרת התכנית, שיפור מיומנויות השפה העברית וחיזוק היכולות האורייניות הם בין הדרכים המרכזיות לסיוע להורים לשפר את יכולותיהם במיצוי זכויותיהם ולשפר את מצבם התעסוקתי, אך גם כדי לבסס את סמכותם כהורים לילדים הממעטים לדבר באמהרית.

עם הצטרפותם לתכנית, 130 אימהות (84% מכלל האימהות) ו-40 אבות (89% מכלל האבות) התקשו לפחות באחת ממיומנויות השפה העברית (דיבור, קריאה וכתיבה). 73% מן האבות ו-65% מן האימהות התקשו בדיבור, 80% מן האבות ו-81% מן האימהות התקשו בקריאה ו-82% מן האבות ו-84% מן האימהות התקשו בכתיבה. מרבית ההורים (76% מן האבות ו-74% מן האימהות) אף לא ידעו לקרוא ולכתוב בשפת אמם (אמהרית או תיגרית).

מתוכם, 63 אימהות ו-16 אבות ביקשו לשפר את מיומנויותיהם בעברית במסגרת התכנית. עם זאת, רק 34 אימהות ו-3 אבות מהם השתתפו בקורסים לשיפור מיומנויות השפה העברית (54% מן האימהות ו-19% מן האבות שקבעו יעד בתחום). מתוך אלה שביקשו לשפר את מיומנויותיהם בעברית, 33 אימהות ו-7 אבות (שהם 52% מן האימהות ו-44% מן האבות שקבעו יעד בתחום, ו-27% ו-16% מכלל האימהות והאבות) שיפרו לפחות אחת ממיומנויות השפה העברית (ראו לוח 16).

משיחות עם מפעילי התכנית עלה כי יש מקרים שבהם המשתתפים שיפרו את מיומנויותיהם בעברית גם מבלי שהשתתפו בקורס. להבנתם, השיפור נבע מהשתתפות בקורסים ובסדנאות בתחומים אחרים שבהם התנהלו השיחות בעברית.

לוח 16: האימהות והאבות ששיפרו את מיומנויותיהם בשפה העברית, מתוך ההורים שקבעו יעד בתחום, לפי דיווח העובדים הסוציאליים (באחוזים)

אימהות	אבות	
63	16	מספר האימהות והאבות שקבעו יעד בתחום
29	15	דיבור
12	18	קריאה
11	11	כתיבה
52	44	מדד מסכם: שיפור בלפחות אחת ממיומנויות השפה

6.8 הרחבת הרשתות החברתיות של המשפחה

רשת חברתית תומכת הכוללת קרובי משפחה, חברים, שכנים ועמיתים לעבודה היא משאב חשוב בסיוע למשפחה להגיע לעצמאות תפקודית. כדי לבחון האם יש למשפחה תמיכה חברתית מספקת, נשאלו העו"סים האם למשפחה יש מספיק קרובי משפחה, שכנים או חברים שאפשר לפנות אליהם לעזרה בשעת הצורך. העו"סים העריכו כי ל-86 משפחות (שהן 69% מכלל המשפחות) לא הייתה בעת הצטרפותן לתכנית תמיכה חברתית או שהייתה להם תמיכה חברתית מועטה. במסגרת התכנית נעשה מאמץ להרחיב את הרשתות החברתיות של המשפחות, במיוחד במסגרת המפגשים עם העו"ס ובמסגרת קורסים וטיולים שבהם הן השתתפו ונפגשו עם משפחות אחרות.

מתוך 86 המשפחות שהעו"סים העריכו כי אין להן תמיכה חברתית מספיקה, 70 משפחות קבעו לעצמן כיעד להרחיב את הרשת החברתית. 38 השיגו את היעד, במובן זה שיצרו קשרים עם משפחות אחרות, יכלו לשתף אותן בבעיותיהן ולהיעזר בהן בעת הצורך (54% מן המשפחות שקבעו יעד בתחום ו-30% מכלל המשפחות).

7. סיכום

תכנית החומש הופעלה בקרב משפחות עם מסמני סיכון בשלוש משבע המחלקות לשירותים חברתיים שבהן היא פעלה. למשפחות אלה צרכים רבים במיוחד היוצרים מצבי סיכון עבור הילדים (למשל, קשיים בטיפול ההורי ובחלק מן המשפחות אף התמכרויות ואלומות). המטרה העיקרית של התכנית הייתה לשפר את מצבן של המשפחות והילדים, תוך שיפור היחסים בין בני המשפחה וחיזוק הקשר הרגשי עם הילדים.

לאחר תקופה של שנה ושמונה חודשים בממוצע בתכנית, שבה זכו המשפחות לליווי צמוד של עו"ס, הופנו לקורסים ולסדנאות וקיבלו סיוע בפנייה לשירותים שונים, 85% מן המשפחות שיפרו את תפקודן או השיגו את היעדים שקבעו בלפחות תחום אחד מתוך 8 תחומי ההתערבות. כל משפחה התקדמה בממוצע ב-2 מתוך 4.8 תחומים שבהם קבעה להשיג יעדים במסגרת התכנית. עיקר השיפור בא לביטוי בידע שרכשו על זכויות ועל דרכים למיצוין, בניהול תקציב משפחה מאוזן, בשיפור מיומנויות בשפה העברית, בניהול משק בית, בהרחבת הרשת החברתית ובשיפור התפקוד ההורי.

נוסף לכך, מובילי התכנית סימנו את השיעור הגבוה של השתתפות המשפחות בקורסים ובסדנאות כהישג משמעותי של התכנית בקרב אוכלוסייה זו. לדבריהם, על פי רוב משפחות שלהן מאפיינים וצרכים דומים המטופלות במסגרת ממועטות לצורך את השירותים המוצעים להן בקהילה, בשל היעדר שליטה בעברית ובשל חוסר אמון בממסד. הישג נוסף שסימנו מובילי התכנית הוא ההצלחה לגייס שיעור גבוה מקרב האבות לקחת חלק פעיל בתכנית.

ה. צעירים בני 18-25

כאמור, במסגרת תכנית החומש נעשתה עבודה עם צעירים בני 18-25 בשבע מחלקות לשירותים חברתיים בשש ערים. קבוצה זו הוגדרה על ידי מובילי התכנית כצעירים בני 18 עד 25, רווקים מרקע סוציאקונומי קשה או כאלה הנמצאים בבית ללא מעש.

על פי התכנון המקורי, התכנית נועדה לטפל באוכלוסייה של צעירים בסכנה חמורה הנמצאים בקצה רצף הסיכון⁴⁵. ההנחה הייתה כי בשל חסמים תרבותיים אין אנשי המקצוע מצליחים להבין מהי הסיבה העמוקה להגעתם למצבים קשים. אולם התכנית, באמצעות שירותי המבחן, הצליחה להגיע לקבוצה קטנה מאוד של צעירים העונים על קריטריונים אלה. לפיכך, אותרו לתכנית, על סמך היכרות עם משפחותיהם ומתוך מידע שהתקבל מן השירות לטיפול במתבגרים, צעירות וצעירים ומשירותי המבחן לנוער ולמבוגרים, צעירים בסיכון מרקע סוציאקונומי קשה, חוסר מעש וסכנה להתדרדרות, אך בעלי פוטנציאל להשתלבות נורמטיבית בחברה עם ליווי מתאים.

המטרה העיקרית של תכנית החומש עבור צעירים בני 18-25 היא קידום צעירים וצעירות במצוקה, בדגש על השלמת השכלה, הכשרה מקצועית, חיזוק הזהות האישית ושילוב בחברה (מושיב, 2011).

דרך העבודה עם הצעירים נשענת על מודל שפותח במשי"ח באשקלון. המודל כולל ליווי אישי על ידי מלווה (אקדמאי שאינו עו"ס) או עו"ס נוער וצעירים, הנפגש עם הצעיר לשיחות פרטניות ומלווה אותו לאורך התהליך. בהתערבות מושם דגש על השכלה ותעסוקה. נוסף לכך, הצעירים נפגשים אחת לשבוע בסדנה להעצמה, במהלכה הם מעלים את חלומותיהם ושאפותיהם ויחד עם המנחים בונים תכנית עבודה.

1. בסיס המידע

הנתונים שיוצגו להלן מתבססים על מידע שנאסף מן השאלונים שמילאו העו"סים והמלווים על אודות הצעירים, בשתי נקודות זמן.

♦ **שאלון צרכים למיפוי צרכי הצעיר בעת הצטרפותו לתכנית** – סך-הכול התקבלו 269 שאלונים.

♦ **שאלון תפוקות ותוצאות לבחינת מצב הצעיר בסיום השתתפותו בתכנית** – סך-הכול התקבלו 180 שאלונים.

הפער בין מספר שאלוני הצרכים למספר שאלוני התוצאות נובע משתי סיבות:

♦ 31 צעירים שלא התקבל על-אודותיהם שאלון תוצאות מכיוון שעבר זמן קצר מדי מאז החלו את השתתפותם בתכנית, ולכן לא ניתן היה למדוד את תוצאות ההתערבות

♦ 58 צעירים שנשרו מן התכנית במהלך ההתערבות.

המאפיינים והצרכים של הצעירים שנשרו מן התכנית נבחנו בהשוואה למאפייניהם ולצורכיהם של צעירים משתתפי התכנית. מן ההשוואה עלה שכשני שלישים מן הצעירים שנשרו היו צעירות (64% צעירות בקרב

⁴⁵ צעירים עוברי חוק או צעירים במצוקה קשה, הנמצאים בקצה הרצף הטיפולי-חינוכי: מתקשים בתפקוד אישי וחברתי, נמצאים בתהליכי ניתוק חברתי ובסכנת התדרדרות לעבריינות וסטייה חברתית.

הנושרים לעומת 47% בקרב המשתתפים), בקרב הצעירים הנושרים היה שיעור גבוה יותר של משכילים – 98% מן הצעירים הנושרים לעומת 80% מן הצעירים המשתתפים סיימו תיכון, ו-48% מן הנושרים לעומת 16% מן המשתתפים השלימו את בחינות הבגרות, ושיעור משפחות הצעירים שהתאפיינו בבעיות קשות היה נמוך יותר בקרב הצעירים הנושרים בהשוואה לצעירים המשתתפים (28% לעומת 35%).

כדי לבחון את השינוי שהתרחש בקרב המשתתפים, נערכה השוואה של נתונים מקבילים שנאספו משני השאלונים בשתי נקודות הזמן, על צעירים שסיימו את ההתערבות או שנמצאים בשלבי סיום מתקדמים (לאחר שנה וחצי במוצע של השתתפות בתכנית). בדוח מוצג מידע רק על צעירים שעל אודותיהם התקבלו שני השאלונים – שאלון הצרכים ושאלון התוצאות. סך-הכול 180 משתתפים; 95 צעירים ו-85 צעירות.

2. מאפיינים וכוחות של הצעירים ושל משפחותיהם

רוב הצעירים שהשתתפו בתכנית נולדו באתיופיה אך עלו לישראל בגיל צעיר. מרבית הצעירים מגיעים ממשפחות מוכרות לשירותי הרווחה, כרבע מהן נתונות בקשיים כלכליים ולכשליש מן ההורים בעיות בריאות קשות. כמחצית מן הצעירים עצמם היו בקשר עם שירותים שונים בעת הצטרפותם לתכנית או בעברם.

2.1 מאפייני הצעירים

- ♦ **גיל בעת הצטרפות לתכנית:** עם הצטרפותם לתכנית היו הצעירים בני 22.1 שנים במוצע. 61% היו בני 18-22; 29% היו בני 23-25; ו-10% היו בני יותר מ-25.
- ♦ **ארץ לידה:** 29% מן הצעירים נולדו בישראל ו-71% נולדו באתיופיה. יותר צעירים מצעירות נולדו באתיופיה (73% מן הצעירים לעומת 68% מן הצעירות).
- ♦ **גיל עלייה:** מבין הנולדים באתיופיה, 59% עלו לארץ עד גיל 5, 27% עלו בגיל 6-10 ו-13% עלו בגיל 15-11. גיל העלייה הממוצע הוא 5.6.
- ♦ **קשר עם שירותים שונים:** 43% מכלל הצעירים (50% מן הצעירים לעומת 35% מן הצעירות) היו בקשר עם שירותים שונים בעת הצטרפותם לתכנית או בעברם (שירות מבחן, לשכת הרווחה, היחידה לקידום נוער וכד').

2.2 כוחות הצעירים

עם הצטרפות המשפחות לתכנית, סימנו המלווים והעו"סים את הכוחות הבולטים של הצעירים כדי לרתום אותם לתהליך ההתערבות. במיוחד הם ציינו את המוטיבציה והרצון לשינוי (69% מן הצעירים). המלווים והעו"סים ציינו גם את ההבנה שיש לצעירים בנוגע למצבם ולצורכיהם, את קבלת האחריות על מצבם, את יכולתם לתפקד במסגרת ואת היותם אופטימיים בנוגע לעתידם (47%-52% מן הצעירים).

המלווים והעו"סים הדגישו כוחות שונים של הצעירות והצעירים. הם העריכו שהצעירות מתפקדות טוב יותר במסגרות (51% מן הצעירות לעומת 43% מן הצעירים), מתמידות יותר במסגרות (50% לעומת 42%) ושהן אופטימיות יותר (54% לעומת 42%). מנגד, הם העריכו שיותר צעירים הם בעלי תושייה (38% מן הצעירים לעומת 19% מן הצעירות), כושר מנהיגות (29% לעומת 14%), כישורים חברתיים (39% לעומת 29%) ודימוי עצמי חיובי (51% מן הצעירים לעומת 42% מן הצעירות).

2.3 מאפיינים של משפחות הצעירים

- ♦ 81% מן המשפחות מוכרות לשירותי הרווחה
- ♦ ל-35% מן המשפחות יש בעיות המקשות על התפקוד היום-יומי (רובן בעיות בריאות של אחד ההורים)
- ♦ 27% מן המשפחות מתקשות לספק לעצמן צורכי קיום בסיסיים.

3. צרכים של הצעירים

עם הצטרפותם של הצעירים לתכנית הוערכו צורכיהם בתחומי ההתערבות (המדדים שבאמצעותם נבדקו הצרכים מפורטים בסעיף 6).

- ♦ **השכלה:** 80% מן הצעירים סיימו 12 ש"ל – 16% מהם עם בגרות מלאה, 26% עם בגרות חלקית ו-39% עם תעודת סיום תיכון. 19% מן הצעירים סיימו 9 ש"ל, ו-6 צעירים (3% מכלל הצעירים) היו רשומים למכינה קדם אקדמית או למכללה. בירור עם מפעילי התכנית העלה כי בשל המחויבות לכלכלת הבית ולטיפול במשפחה, הם התקשו להחזיק מעמד במסגרות הלימודים ולכן הצטרפו לתכנית.
- ♦ **תעסוקה:** 59% מן הצעירים היו מועסקים בעבודה לא יציבה שהשכר בה נמוך (צעיר אחד עבד ושירת בצבא באותה עת).

♦ שירות צבאי:

- **שירות צבאי/לאומי לצעירים בגיל שירות (לבני 18-21 ולבנות 18-20):** מתוך 57 צעירים בגיל שירות צבאי, 23% היו לקראת גיוס, 14% משרתים, 42% אינם משרתים ולא שירתו בעבר ו-21% מן הצעירים שירתו בעבר. שיעור הצעירים שאינם משרתים ולא שירתו בעבר היה גבוה משיעור הצעירות בקבוצת גיל זו – 51% מן הצעירים לעומת 22% מן הצעירות. להערכת המלווים והעו"סים, רוב הצעירים שבעת הצטרפותם לתכנית שירתו בצבא או עריקים או שהתקשו להתמיד בשירות עקב מחויבות לעזור למשפחה; ואילו הצעירים שהיו לקראת גיוס נזקקו לתמיכה כדי להתגייס.
- **שירות צבאי/לאומי לצעירים מעל גיל שירות (לבני 21 ויותר ולבנות 20 ויותר):** מתוך 123 צעירים מעל גיל שירות, 57% שירתו בעבר שירות מלא או שירות לאומי, 10% שירתו שירות חלקי ו-33% לא שירתו כלל. שיעור הצעירים שלא שירתו בעבר היה גבוה משיעור הצעירות – 46% מן הצעירים בני 21 ויותר, לעומת 21% מן הצעירות בנות 20 ויותר.⁴⁶

♦ התנהגויות סיכון:

- 46% מן הצעירים היו חשופים לסביבה עבריינית או שלילית (53% מן הצעירים לעומת 40% מן הצעירות): 19% גם השתתפו בפעילות שלילית או עבריינית בעצמם⁴⁷, ו-11% אף היו מטופלים בשירות מבחן בעת הצטרפותם לתכנית או בעברם (13% מן הצעירים ו-9% מן הצעירות).
- 25% מן הצעירים היו חסרי מעש וללא מסגרת⁴⁸; 27% מן הצעירים ו-22% מן הצעירות.

⁴⁶ על פי נתוני צה"ל שיעור המתגייסים בקרב יוצאי אתיופיה (ילידי הארץ וילידי אתיופיה) גבוה מהשיעור המקביל בכלל האוכלוסייה, וגבוה במיוחד בקרב יוצאי אתיופיה ילידי ישראל (91% בקרב הבנים ו-79% בקרב הבנות). למרות זאת, שיעור המסיימים את השירות בטרם עת ושיעור הכלואים בעת השירות הצבאי גבוהים יותר בקרב יוצאי אתיופיה לעומת כלל האוכלוסייה (קוד-דבידוביץ', 2011).

⁴⁷ הצעיר מתאפיין בלפחות אחת מן התנהגויות האלה: שתיית אלכוהול עד שכרות, שימוש בסמים, הימורים, שוטטות, אלימות, חשיפה לתקיפה מינית, ונשיאת נשק קר או חם.

⁴⁸ צעיר חסר מעש הוא צעיר ללא מסגרת – שאינו עובד, לומד או משרת בצבא.

- ♦ **קשרים חברתיים בקבוצת הגיל:** ל-21% מן הצעירים לא היו קשרים עם בני גילם או שהיו להם קשרים מעטים ורופפים עמם.
- ♦ **קשרים עם המשפחה:** ל-32% מן הצעירים היו קשרים רופפים עם הוריהם או עם בני משפחה אחרים ול-31% מהם לא הייתה תמיכה משפחתית מספקת.
- ♦ **הערכה עצמית ודימוי עצמי:** המלווים והעו"סים העריכו כי 38% מן הצעירים היו בעלי הערכה עצמית נמוכה ודימוי עצמי שלילי.

האתגר שניצב בפני מפעילי התכנית הוא לכוון את הצעירים למסלול חיים נורמטיבי שבו אופק תעסוקתי, בדגש על שילוב במסגרת נורמטיבית והרחבת הרשתות החברתיות כאמצעי להתקדמות במסלולי העבודה וההשכלה והתרחקות מגורמים מעכבים, ובהם סביבה עבריינית.

4. יעדים שהצעירים ביקשו להשיג במסגרת התכנית

במסגרת תכנית העבודה קבעו הצעירים יעדים ב-6 תחומים עיקריים, המשקפים את מטרות התכנית ואת צורכיהם. יש לשים לב כי בתחומי ההתנהגות והקשרים החברתיים והמשפחתיים, שיעור הצעירים שקבעו יעד הוא גבוה משיעור הצעירים שהמלווים והעו"סים דיווחו שיש להם בעיה בתחום. בממוצע, כל צעיר קבע עם המלווה יעדים ב-3 תחומים, ואותם הוא ביקש להשיג במסגרת התכנית, בשני מסלולים עיקריים:

עיסוק הצעיר – 65% מן הצעירים ביקשו למצוא עבודה או לשפר את משלח היד; 52% ביקשו לשפר את השכלתם (השלמת השכלה לבעלי תעודת בגרות חלקית או 12 ש"ל, והרשמה למסלולי השכלה גבוהה לבעלי תעודת בגרות מלאה); ו-14% מן הצעירים ביקשו להתגייס לצבא או לשירות לאומי ולהתמיד בכך.

התנהגות וקשרים חברתיים – 63% מן הצעירים קבעו עם המלווה יעד ליצור או להרחיב את הקשרים החברתיים עם בני גילם; 46% ביקשו לחזק קשרים עם ההורים או עם בני משפחה אחרים; ו-18% מן הצעירים שאפו לצמצם את ההתנהגות השלילית או את הקשר שלהם עם סביבה עבריינית.

5. תשומות עיקריות שניתנו במסגרת התכנית

העבודה עם הצעירים הותאמה לצורך שלהם בהתערבות קצרת מועד באופן יחסי, כשנה וחצי בממוצע. לכל צעיר מונה מלווה או עו"ס אשר ליווה אותו בתהליך ההתערבות והפנה אותו לקורסים ולסדנאות על פי יעדי ההתערבות.

5.1 תהליך ההתערבות והמלווה

5.1.1 העובד הסוציאלי והמלווה

את תפקיד המלווה מילאו 8 עו"סים, עובדי נוער וצעירים (6 מהם בני העדה האתיופית) ו-7 מלווים אקדמאים שאינם עו"סים (כולם בני העדה האתיופית).

נזכיר כי על פי התכנון המקורי, התכנית נועדה לטפל בצעירים בסכנה חמורה, עוברי חוק או שהיו בסכנה להתדרדרות לעבריינות. העו"סים היו אמורים לטפל בצעירים שהיו בקשר עם קצין שירות מבחן, ואילו המלווים – במקרים המורכבים פחות. כאמור, בפועל השתתפו בתכנית מעט צעירים שהיו בקשר עם שירות

מבחן, ולכן החליטו מנהלי התכנית להקצות את המקרים המורכבים יותר (ובהם אלה שבהם לא הייתה מעורבות בעבריינות) לעו"סים, ואת המורכבים פחות – למלווים.

בחינת המאפיינים והצרכים של הצעירים העלתה כי מתוך 180 הצעירים, ל-100 היו צרכים מורכבים יותר (57 צעירים ו-47 צעירות). מדובר בצעירים שהיו בקשר עם שירות מבחן בעת ההצטרפות לתכנית או בעבר, השתתפו בפעילות עבריינית או שסביבתם הייתה עבריינית, או שהיו חסרי מעש וללא מסגרת. 74% מהם עבדו עם עו"ס ו-26% עם מלווה. מתוך 80 הצעירים הנותרים (בעלי צרכים מורכבים פחות), 41% עבדו עם עו"ס ו-59% עבדו עם מלווה.

5.1.2 תהליך הליווי

המלווה או העו"ס נפגשו עם הצעיר ושוחחו אתו בקביעות, עזרו לו לבנות תכנית התערבות ולממש אותה, והפנו אותו לקורסים ולסדנאות בתחומי ההתערבות. כל מלווה עבד בממוצע עם 22 צעירים (טווח של 40-16 צעירים), במשך שנה וחצי בממוצע (טווח של חצי שנה עד שנתיים וחצי). המלווים והעו"סים נשאלו מה הן הדרכים השכיחות שבהן הם נפגשו עם הצעירים. תשובותיהם הצביעו על שתי דרכים עיקריות:

1. פגישות

- ◆ 67% נפגשו לפני/אחרי סדנה או קורס
- ◆ 35% נפגשו בבית הצעיר או במקום אחר.

2. דרכי התקשרות נוספות

- ◆ שיחות טלפוניות – 90% מן הצעירים
- ◆ ליווי לשירות בקהילה וסיוע בתיווך המפגש – 36% מן הצעירים.

5.2 השתתפות בקורסים ובסדנאות

במסגרת התכנית הוצע לצעירים להשתתף בקורסים ובסדנאות במגוון נושאי ההתערבות. אלה נועדו לסייע להם להשיג יעדים בתחומים שנקבעו בתכנית העבודה. מדיווח המלווים והעו"סים עולה כי 89% מן הצעירים השתתפו בקורס אחד לפחות במסגרת התכנית (ראו תרשים 2), וכי כל צעיר השתתף ב-2 קורסים בממוצע.

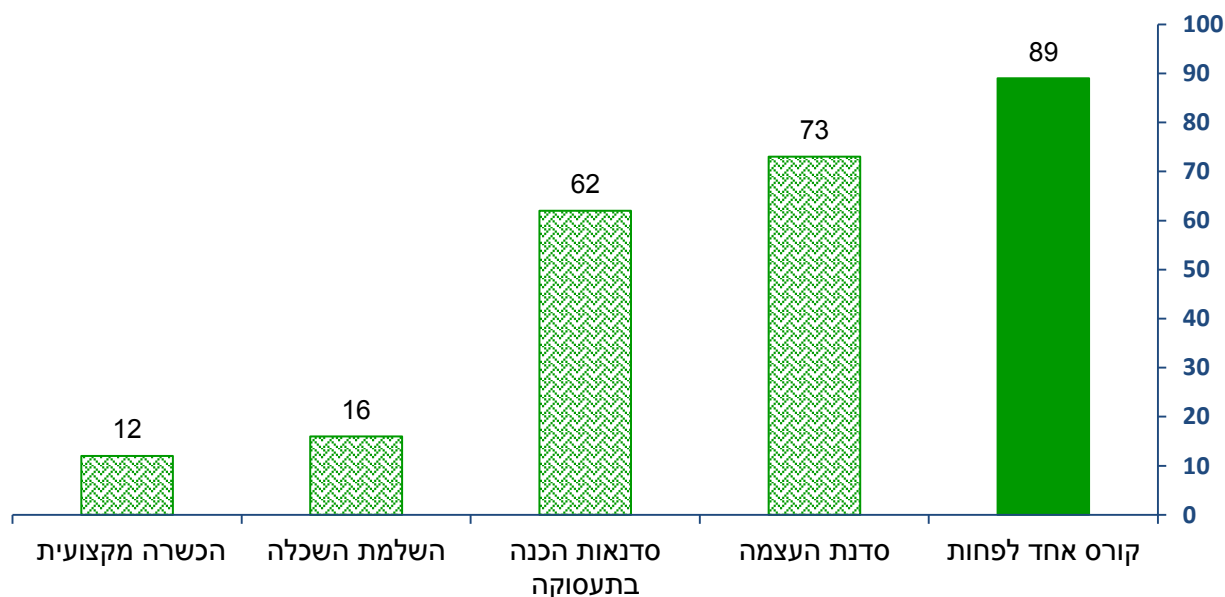
הקורסים והסדנאות שבהם השתתפו הצעירים תואמים את שני התחומים העיקריים שבהם הם ביקשו לשנות את חייהם – תעסוקה וחיזוק ההתנהגות הנורמטיבית.

62% מן הצעירים השתתפו בסדנאות הכנה לתעסוקה, אבחון תעסוקתי והכנה להשמה, ו-12% השתתפו בהכשרה מקצועית; 16% מן הצעירים השתתפו בתכניות להשלמת השכלה.

יש לשים לב ששיעור הצעירים שהשתתפו במסלולים להשלמת השכלה תיכונית הוא נמוך יחסית לשיעור הצעירים שקבעו עם המלווה או העו"ס יעד בתחום (16% לעומת 33%). הסבר אחד שהציעו מפעילי התכנית הוא הקושי של הצעירים להתחייב לתהליכים ארוכי טווח והצורך בתוצאות מהירות. לפי הסבר אחר, בהתבסס על הערכותיהם של העו"סים והמלווים, יש לעבוד עם הצעיר על נושאים אחרים, על פי רוב חברתיים-רגשיים, שיאפשרו לו להשתתף בקורס במועד מאוחר יותר ללא הליווי הצמוד.

73% מן הצעירים השתתפו בסדנת העצמה. בעבודה עם הצעירים הושם דגש רב על העצמה של הצעיר, על חיזוק האמונה ביכולת ושיפור הדימוי העצמי (שלהערכת המלווים והעו"סים היו נמוכים בתחילת הדרך אצל 38% מן הצעירים). סדנת ההעצמה היא רכיב מרכזי במודל העבודה עם הצעירים, ומטרתה לסייע להם לעלות על מסלול חיים נורמטיבי. במרבית היישובים השלב הראשון של הסדנה נמשך שלושה ימים אינטנסיביים, לרבות לינה⁴⁹. לאחר מכן הצעירים נפגשים בקבוצות פעם בשבוע. בתום הסדנה נשמר הקשר במתכונת של תחזוק ומעקב ברשתות החברתיות האינטרנטיות.

תרשים 2: השתתפות הצעירים בקורסים ובסדנאות במסגרת התכנית, לפי דיווחי המלווים והעו"סים (באחוזים)



משיחות עם המלווים והעו"סים עלה כי בשלבים שונים של התכנית הם ראו שחלק מן הצעירים לא התפנו לעסוק בפעילות שהוצעה להם בתכנית, מכיוון שהיו מחויבים לתמוך כלכלית במשפחותיהם ולסייע להם בחיי היום-יום. תופעה זו חיזקה אצל המלווים את ההבנה שיש צורך לראות את הצעיר בהקשר המשפחתי ולעבוד גם עם הוריו. אולם תובנה זו קיבלה ביטוי מעשי בעבודה עם מעטים מן הצעירים בלבד (להרחבה ראו פרק ו).

5.3 סיוע חומרי שניתן במסגרת התכנית

כדי לאפשר את השתתפותם בתכנית, ניתן סיוע כספי ל-28% מן הצעירים. בין היתר נועד הסיוע למימון מסלולים להשלמת השכלה ולהכשרה מקצועית, לסיוע באבחון דידקטי או לסיוע ברכישת מוצרים בסיסיים.

⁴⁹ במקרים שבהם הצעירים לא השתתפו בסדנה מרוכזת של שלושה ימים, הם נפגשו אחת לשבוע כבר מן המפגש הראשון.

6. תוצאות העבודה עם הצעירים

בחלק זה מוצגים השינויים שחלו בקרב צעירים בתקופה שבין איסוף הנתונים הראשון (שאלון הצרכים) לאיסוף הנתונים השני והאחרון (שאלון התוצאות), תקופה של שנה וחצי בממוצע.

כדי לעמוד על השינויים שחלו בקרב הצעירים השוונו בין דיווחי המלווים והעו"סים על מדדים המשקפים את המטרות הכלליות של התכנית והיעדים הספציפיים של הצעירים במדידה הראשונה לבין דיווחיהם על אותם מדדים במדידה השנייה.

נזכיר כי שינוי משמעותי הוגדר בשתי דרכים, על פי המשתנה הנבדק (להרחבה ראו פרק ב). במרבית התחומים שנבדקו בתכנית נקבע יעד להשגה. במקרים אלו השגת המשתנה את היעד היא אינדיקציה לשינוי משמעותי או לתוצאה חיובית. בחלק מן התחומים הוגדרו כמה שלבים של התקדמות משמעותית, והתקדמות הוגדרה כשיפור באחד מהם לפחות. המדדים לבחינת תחומי ההתערבות נקבעו בשיתוף מפעילי התכנית ובהסתמך על מדדים שבהם נעשה שימוש בהערכת תכניות דומות.

באופן כללי, 84% מן הצעירים התקדמו או השיגו את היעד בתחום אחד לפחות מתוך 6 תחומי ההתערבות. בממוצע, כל צעיר השיג יעדים ב-2 מתוך 3 תחומים שבהם ביקש להשיג יעדים במסגרת התכנית. נוסף ונדגיש כי בתום השתתפותם בתכנית, 7 צעירים בלבד נותרו ללא מעש (לעומת 45 בתחילת התכנית).

לוח 17 להלן מסכם את שיעור הצעירים שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעד שקבעו עם המלווה או העו"ס במסגרת התכנית, בתחומי ההתערבות השונים. שיעור מוצג מתוך מספר הצעירים שקבעו יעד בתחום (עמודה 3) וגם מתוך כלל הצעירים שהשתתפו בתכנית (עמודה 4).

לוח 17: צעירים שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעדים שקבעו לעצמם במסגרת התכנית, מתוך הצעירים שקבעו יעד בתחום ומתוך כלל הצעירים, לפי דיווחי המלווים והעובדים הסוציאליים (במספרים ובאחוזים)

מספר הצעירים שקבעו יעד בתחום	אחוז הצעירים שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעד, מתוך הצעירים שקבעו יעד בתחום	אחוז הצעירים שהתקדמו לקראת השגת היעד או שהשיגו את היעד, מתוך כלל הצעירים בתכנית (N=180)
שיפור סטטוס ההשכלה	93	47
שיפור סטטוס התעסוקתי	117	44
גיוס או התמדה בשירות צבאי	26	62
צמצום התנהגות שלילית	32	69
הרחבת הרשת החברתית	114	83
חיזוק קשרי המשפחה	83	83

6.1 השכלה

עם הצטרפותם לתכנית, 80% מן הצעירים סיימו את לימודי התיכון – 16% עם תעודת בגרות מלאה, 26% עם תעודת בגרות חלקית ו-39% עם תעודת סיום תיכון. 19% מן הצעירים לא סיימו את לימודי התיכון.

בתחילת דרכה, האתגר של תכנית החומש עם הצעירים בתחום ההשכלה היה השלמת השכלה לאלה שלא סיימו את לימודי התיכון או שסיימו אותם מבלי שהשלימו את בחינות הבגרות. אולם במהלך הפעלת

התכנית זיהו מפעיליה כי קבוצת הצעירים שלהם תעודת בגרות מלאה אינה מקבלת מענה מן התכנית בתחום זה. אף שבתחילה לימודים במוסד להשכלה גבוהה לא נמנו עם יעדי התכנית עם הצעירים, ככל שהצעירים למדו להאמין בעצמם וביכולותיהם, האפשרות ללמוד במוסד להשכלה גבוהה הפכה בת-ביצוע והעו"סים והמלווים החלו לעבוד עמם כדי להשיגה.

לשם כך שוחחו העו"סים והמלווים עם הצעירים במסגרת הפגישות האישיות וסדנת ההעצמה, וחלק מן הצעירים השתתפו גם בקורס להשלמת השכלה (16%).

מתוך 180 הצעירים, 93 (52%) קבעו יעד כלשהו בתחום ההשכלה :

♦ 62 צעירים ביקשו להשלים את השכלתם התיכונית, 37% מהם החלו ללמוד במסלול להשלמת השכלה תיכונית או שהשלימו את לימודיהם. במסגרת התכנית, גם התחלה של לימודים נחשבת התקדמות.

♦ 31 צעירים ביקשו ללמוד במוסד להשכלה גבוהה, 68% מהם נרשמו למוסד להשכלה גבוהה או שכבר החלו את מסלול הלימודים (ראו לוח 18).

משיחות עם המלווים והעו"סים עולה כי מבין הצעירים שהשלימו את בחינות הבגרות היו כמה שסימנו לימודים במוסד להשכלה גבוהה כיעד שאליו הם שואפים להגיע בעתיד (שלא במסגרת התכנית).

לוח 18: צעירים שהשיגו את היעד בתחום ההשכלה, מתוך הצעירים שקבעו יעד בתחום (במספרים ובאחוזים)

מספר הצעירים שקבעו יעד בתחום	אחוז הצעירים שהשיגו את היעד
62	37
31	68
93	47

לימודים במסלול להשלמת השכלה

הרשמה ללימודים או לימודים במוסד להשכלה גבוהה

מדד מסכם: שיפור בלפחות אחד ממדדי ההשכלה

6.2 תעסוקה

עם הצטרפותם לתכנית היו 59% מן הצעירים מועסקים, אולם בעבודה לא יציבה ששכר נמוך בצדה. הצעירים היו מועסקים בעבודות בלתי מקצועיות שרובן אינן מצריכות הכשרה ושאינן בהן אופק תעסוקתי. לדברי המלווים והעו"סים, רבים מהם לא התמידו במקום עבודה לאורך זמן ואימצו דפוס של מעבר ממקום עבודה אחד לאחר בכל כמה חודשים.

האתגר של התכנית בעבודה עם הצעירים בתחום התעסוקה הוא השמת אלה שלא היו מועסקים ומעבר למשלח יד מקצועי לצעירים המועסקים. לשם כך שוחחו המלווים והעו"סים עם הצעירים במסגרת הפגישות האישיות וסדנת ההעצמה וחלק מן הצעירים גם השתתפו בסדנאות הכנה לתעסוקה (62%) ובהכשרה מקצועית (12%).

מתוך 117 צעירים שקבעו יעד לשפר את מצב התעסוקה, 44% התקדמו מאוד או השיגו את היעד. מרביתם מצאו עבודה (59% מתוך 68 הצעירים שקבעו יעד למצוא עבודה) וחלקם שיפרו את משלח היד (21% מתוך 52 שקבעו יעד לשפר את משלח היד), (ראו לוח 19).

לוח 19: צעירים שהשיגו את היעד בתחום התעסוקה, מתוך הצעירים שקבעו יעד בתחום (במספרים ובאחוזים)

מספר הצעירים שקבעו יעד בתחום	אחוז הצעירים שהשיגו את היעד
68	59
52	21
117*	44

* שלושה צעירים קבעו כיעד השמה במקום עבודה ולאחר מכן גם שיפור במשלח יד

6.3 שירות צבאי

בעבור בני נוער וצעירים עולים רבים, השירות הצבאי והשירות הלאומי הם מדד המבטא תחושת שייכות והשתלבות בחברה הישראלית. השירות מאפשר להם להכיר את החברה בישראל ומשמש מסגרת לרכישת ניסיון ומיומנויות מקצועיות שעשויים לשמש את בני הנוער והצעירים העולים בעתידם המקצועי (כאהן-סטרבצ'ינסקי, לוי וקונסטנטינוב, 2010).

על פי נתוני צה"ל משנת 2011, שיעור המתגייסים בקרב יוצאי אתיופיה (ילידי הארץ וילידי אתיופיה) גבוה מן השיעור המקביל בכלל האוכלוסייה, וגבוה במיוחד בקרב יוצאי אתיופיה ילידי ישראל (91% בקרב הבנים ו-79% בקרב הבנות). למרות זאת, שיעור המסיימים את השירות בטרם עת ושיעור הכלואים בעת השירות הצבאי גבוהים יותר בקרב יוצאי אתיופיה לעומת כלל האוכלוסייה (קוך-דבדוביץ', 2011). על כן הושם דגש בתכנית על עידוד הצעירים להתגייס לצבא ועל התמדה בשירות, כאמצעי לכוונם למסלול חיים נורמטיבי.

עם הצטרפותם לתכנית, 57 מן הצעירים היו בגיל השירות הצבאי⁵⁰; 23% מהם היו לקראת גיוס, 14% שירתו באותה עת, 21% שירתו בעבר ו-42% לא התגייסו כלל. האתגר של התכנית היה לעודד את גיוסם של הצעירים שלא התגייסו או שהיו לקראת גיוס ולעודד התמדה בשירות של המשרתים בצבא (שברובם ערקו מן הצבא או התקשו להתמיד בשירות). על כך עבדו המלווים והעו"סים עם הצעירים במסגרת הפגישות האישיות.

26 צעירים קבעו יעד בתחום השירות הצבאי (14% מכלל הצעירים ו-46% מן הצעירים בגיל השירות); 17 קבעו יעד להתגייס ו-9 שירתו באותה עת וקבעו יעד להתמיד בשירות. מתוך 17 הצעירים שקבעו יעד להתגייס (10 שהיו לקראת גיוס אך התלבטו ועוד 7 שהיו בגיל גיוס אך לא שירתו) – 9 צעירים התגייסו; ומתוך 9 צעירים שכבר שירתו אך התקשו להשלים את השירות, 7 השלימו את השירות הצבאי (סך-הכול 16 צעירים המהווים 62% מן הצעירים שקבעו יעד בתחום).

6.4 צמצום של השתתפות בפעילות עבריינית או שלילית ושל חשיפה לסביבה עבריינית או שלילית

מדיווחי המלווים והעו"סים עולה כי עם הצטרפותם לתכנית היו 84 צעירים (46% מכלל הצעירים) חשופים לסביבה עבריינית או שלילית. 35 מהם אף השתתפו בפעילות עבריינית או שלילית, כגון שימוש לרעה באלכוהול ובסמים, שוטטות, תקיפה ואלימות (20 מהם טופלו בשירות מבחן בעת הצטרפותם לתכנית (11% מכלל הצעירים)).

⁵⁰ גיל השירות הצבאי חושב בנפרד לבנים (18-21) ולבנות (18-20).

מתוך 84 הצעירים, 32 בלבד קבעו עם המלווה או העו"ס יעד לצמצם את החשיפה לסביבה עבריינית שלילית או השתתפותם בפעילות כזו, 22 מהם צמצמו את החשיפה לסביבה עבריינית או שלילית ואת השתתפותם בפעילות כזו, במידה רבה (69% מן הצעירים שקבעו יעד בתחום ו-12% מכלל הצעירים) (ראו לוח 20).

משיחות עם מפעילי התכנית עלה כי הם התקשו לנתק חלק מן הצעירים מן הסביבה העבריינית או השלילית שהיו חשופים אליה, כדי לקדם למסלול חיים נורמטיבי.

לוח 20: צעירים שצמצמו את החשיפה שלהם לסביבה עבריינית או שלילית ואת השתתפותם בפעילות כזו, מתוך הצעירים שקבעו יעד בתחום (במספרים ובאחוזים)

מספר הצעירים שקבעו יעד בתחום	אחוז הצעירים שהשיגו את היעד
צמצום חשיפה לסביבה עבריינית או שלילית*	31
צמצום השתתפות בפעילות עבריינית או שלילית**	18
מדד מסכם: צמצום בלפחות אחד ממדדי הפעילות העבריינית או השלילית	32
	68
	72
	69

* העו"ס או המלווה נשאלו אם הצעיר חשף לסביבה עבריינית או שלילית כחסם להתקדמותו.
 ** השתתפות בפעילות שלילית או עבריינית הוגדרה כאשר העו"ס או המלווה השיבו שהצעיר מטופל בשירות מבחן ו/או מאופיין בלפחות אחת מהתנהגויות הסיכון (למשל, שתיית אלכוהול עד שכרות, שימוש בסמים, הימורים, שוטטות, אלימות, נשיאת נשק קר או חס). צעיר צמצם השתתפות בפעילות עבריינית או שלילית אם מספר התנהגויות הסיכון שלו בסוף התכנית ירד בהשוואה למספרן בתחילתה.

6.5 הרחבת הרשת החברתית וחיזוק קשרי משפחה

למהגרים רבים אובדת התמיכה של הסביבה המוכרת, התמיכה של המשפחה המורחבת והשליטה בשפה. קבוצת בני הגיל משמעותית במיוחד בתהליך הקליטה וההתבגרות של עולי אתיופיה, שכן היא עשויה לספק תמיכה ותחושת שייכות (בוסטין, 2004). לאור זאת, בתכנית נעשה מאמץ להרחיב את הרשת החברתית הנורמטיבית ואת התמיכה החברתית של המשתתפים הצעירים.

לצד זאת נעשה מאמץ לחזק את הקשרים עם בני המשפחה הגרעינית והמורחבת בקרב הצעירים שנזקקו לכך. שכן כאמור, משיחות עם המלווים והעו"סים עלה כי בשלבים שונים של התכנית חלק מן הצעירים לא התפנו לעסוק בפעילויות התכנית, מכיוון שהיו מחויבים לתמוך כלכלית במשפחותיהם ולסייע להם בחיי היום-יום. לפיכך, נעשה מאמץ לראות את הצעיר בהקשר המשפחתי ולחזק את הקשר עם הוריו.

הרחבת הרשת החברתית. עם הצטרפותם לתכנית, ל-38 צעירים (21% מכלל הצעירים) היו קשרים מעטים ורופפים עם בני גילם. למרות זאת, בתכנית הושם דגש רב על יצירת קשרים עם צעירים נורמטיביים או הרחבת הקשרים הקיימים עמם. לפיכך מספר גדול יותר של צעירים, 114 צעירים שהם 63% מכלל הצעירים, קבעו עם המלווים והעו"סים יעד להרחיב את הרשת החברתית הנורמטיבית שלהם.

על פי דיווחי המלווים והעו"סים, 83% מ-114 הצעירים התקדמו או התקדמו מאוד לקראת השגת היעד, במובן זה שהרחיבו או הידקו את הקשרים הקיימים עם נערים נורמטיביים בני גילם. משיחות עם מפעילי התכנית עולה כי חלק מן הקשרים נוצרו במסגרת הסדנאות וחלקם נוצרו במסגרות אחרות לאחר שהצעירים הרגישו מוכנים לכך.

חיזוק קשרי משפחה. עם הצטרפותם לתכנית, 58 צעירים (32% מכלל הצעירים) היו בקשרים רופפים עם הוריהם או עם בני משפחה אחרים. למרות זאת, המלווים והעו"סים עבדו עם 83 צעירים (שהם 47% מכלל הצעירים) במטרה לחזק את קשריהם עם ההורים ובני המשפחה האחרים. מדיווח המלווים והעו"סים עולה כי 80% מהם התקדמו או התקדמו מאוד לקראת השגת היעד, במובן זה שחיזקו את הקשרים עם בני משפחותיהם או חידשו אותם.

7. הבדלים בין צעירים לצעירות

במסגרת בדיקת מאפייני הצעירים ותוצאות העבודה עמם, נבחנו גם ההבדלים בין הצעירים לצעירות. אלה הוצגו לאורך הפרק והם מרוכזים כאן. ההשוואה העלתה כי בעת כניסתן לתכנית היו הצעירות משכילות יותר מן הצעירים (ל-54% מן הצעירות הייתה תעודת בגרות מלאה או חלקית לעומת 27% מן הצעירים), יותר צעירות שירתו בצבא או בשירות לאומי (79% לעומת 54%), פחות צעירות היו חשופות לסביבה שלילית (40% לעומת 53%), פחות מהן אופיינו בהתנהגות שלילית בעצמן (13% לעומת 25%), ופחות צעירות היו ללא מעש וחסרות מסגרת (22% מן הצעירות לעומת 27% מן הצעירים).

המלווים והעו"סים העריכו כי יש הבדלים גם בכוחות ששימשו את הצעירים בתהליך העבודה בתכנית. להערכתם, הצעירות תפקדו טוב יותר במסגרות (51% מן הצעירות לעומת 43% מן הצעירים), התמידו יותר במסגרות (50% לעומת 42%) והיו אופטימיות יותר (54% לעומת 42%). לעומת זאת, הם העריכו כי יותר צעירים התאפיינו בתושייה (38% מן הצעירים לעומת 19% מן הצעירות), כושר מנהיגות (29% לעומת 14%), כישורים חברתיים (39% לעומת 29%) ודימוי עצמי חיובי (51% לעומת 42%).

בתום תהליך ההתערבות, המלווים והעו"סים דיווחו כי שיעור הצעירים והצעירות שהתקדמו בתחום אחד לפחות מתוך 6 תחומי ההתערבות הוא דומה – 85% מן הצעירים ו-82% מן הצעירות. עם זאת, יותר צעירות התקדמו בתחום התעסוקה (52% מן הצעירות שקבעו יעד בתחום לעומת 37% מן הצעירים), ופחות מהן נותרו ללא מסגרת בסיום התכנית (11% מן הצעירות שקבעו יעד בתחום לעומת 19% מן הצעירים); אולם יותר צעירים צמצמו את ההתנהגות השלילית (86% מן הצעירים שקבעו יעד בתחום לעומת 67% מן הצעירות).

8. סיכום

תכנית החומש עבדה עם צעירים וצעירות בני 18-25, רווקים מרקע סוציאקונומי קשה או כאלה הנמצאים בבית ללא מעש. המטרה הייתה לקדם את הצעירים בדגש על השלמת השכלה והכשרה מקצועית, תוך חיזוק זהותם העצמית ושילובם בחברה. הפעילות עם הצעירים כללה ליווי אינטנסיבי של מלווה או עו"ס צעירים והשתתפות בקורסים ובסדנאות. בתכנית הושם דגש על סדנת העצמה, שנועדה להעצים את הצעיר, לחזק את אמונתו ביכולותיו ולשפר את הדימוי העצמי שלו.

מתוך 180 הצעירים שהשתתפו בתכנית, 84% התקדמו בתחום אחד לפחות מתוך 6 תחומי ההתערבות. בממוצע, כל צעיר השיג יעדים ב-2 מתוך 3 תחומים שבהם נקבעו יעדים.

התחומים שבהם שיעור הצעירים ששיפרו את מצבם היה הגבוה ביותר הם הרחבת הרשת החברתית של הצעיר וחיזוק קשריו עם בני משפחתו. אחוז ניכר מן הצעירים שיפרו גם את סטטוס ההשכלה ואת מצבם התעסוקתי. בתום התכנית, 7 צעירים בלבד נותרו ללא מסגרת מתוך 45 צעירים בתחילת התכנית.

בדיקת הנתונים הראתה שיש הבדלים בין הצעירים לצעירות. בעת הצטרפותן לתכנית, היו נתוני הצעירות חיוביים יותר מנתוני הצעירים, בתחום ההשכלה, השירות הצבאי וההתנהגות. בתום ההתערבות לא נמצא הבדל בשיעור הצעירים והצעירות ששיפרו את מצבם בתחום אחד לפחות, אולם יותר צעירות השתפרו בתחום התעסוקה ומצאו מסגרת (לימודית או תעסוקתית) ויותר צעירים חיזקו את ההתנהגות הנורמטיבית.

עם זאת, המלווים והעו"סים התקשו לנתק חלק מן הצעירים מן הסביבה העבריינית או השלילית שהיו חשופים לה כדי לקדם אותם למסלול חיים נורמטיבי. רבים מן הצעירים התקשו להתחייב לתהליכים ארוכי טווח, ולכן חלקם ויתרו על ההזדמנות ליטול חלק במסלולים להשלמת השכלה או הכשרה מקצועית. במקרים אחרים הצעירים היו מחויבים לתמוך כלכלית במשפחותיהם ולא התפנו לפעילות שהציעה התכנית. במקרים אלה הובן כי יש לעבוד גם עם הורי הצעיר ומשפחתו, אולם תובנה זו קיבלה ביטוי מעשי בעבודה עם מעטים מן הצעירים בלבד.

1. תובנות שעלו מן המעקב אחר תכנית החומש

בפרק זה יוצגו תובנות שעלו מן המעקב אחר התנהלות התכנית ומשיחות שנערכו עם עובדי המחלקות, המלווים והעו"סים, בנוגע לדרכי הפעולה של התכנית. אלה יכולות לשמש הן כלי להמשך העבודה עם מטופלי המחלקות, יוצאי אתיופיה, והן כלי לפיתוח דרכי עבודה עם אוכלוסיות אחרות.

1. עקרונות עבודה בסיסיים בתכנית

1.1 עבודה ממוקדת, אינטנסיבית ולאורך זמן

תכנית החומש היא דוגמה חשובה לעבודה ממוקדת ואינטנסיבית עם משפחות וצעירים המוכרים במחלקות. משיחות עם מנהלי התכנית עלה כי עד להצטרפותם לתכנית, היו המשתתפים, בעיקר מקרב המשפחות ללא מסמני סיכון, מוכרים במחלקות, אך הם פגשו עם איש מקצוע בתדירות נמוכה ועל פי צרכים שעלו.

במסגרת התכנית, שכללה הקצאה של מכסת משפחות וצעירים נמוכה מן הרגיל לעו"סים ולמלווים, התקיימו עם המשתתפים מפגשים קבועים ותכופים, וניתנו להם תשומות לפי צורכיהם. המשתתפים התחייבו ללוח זמנים ולתכנית עבודה ממוקדת וקיבלו עליהם אחריות לתהליך. המלווה או העו"ס היו זמינים למשתתפים, סיפקו להם תמיכה אישית וליווי מקצועי, והיוו עולם כתובת קבועה ובידם סל מענים גמיש שהותאם לצרכים ולמטרות שנקבעו בתכנית העבודה.

1.2 שימוש במידע לתכנון ההתערבות ולמעקב

בתכנית נעשה שימוש עקבי ולאורך זמן בנתונים. המידע שנאסף בעת ההיערכות לתכנית השפיע על גיבוש הקבוצות השונות שנכללו בה ועל התוויית דרכי הפעולה עמן. המידע שנאסף על המשתתפים לאורך התכנית סייע בקביעת היעדים הקונקרטיים לכל משתתף ולמעקב אחר ההתקדמות. מידע על כלל המשתתפים בתכנית, ברמה הארצית וברמת היישוב, הוצג בפורום ארצי ובמחלקות בצמתים חשובים ושימש בסיס לחידוד דרכי העבודה בתכנית.

בהתאם לכך, יש חשיבות לאיסוף נתונים מדויק ולאורך זמן על אוכלוסיית יוצאי אתיופיה המוכרות במחלקות, כדי לאפשר טיפול דיפרנציאלי על פי הצרכים הייחודיים של הקבוצות השונות.

1.3 כוח האדם בתכנית

התכנית המחישה את האפשרויות הטמונות בשימוש בכוח אדם מרקע מקצועי מגוון, שלו קרבה תרבותית לקבוצת היעד.

♦ **תפקיד המלווה.** ההתערבות עם המשפחות ללא מסמני סיכון ועם חלק מן הצעירים נעשתה על ידי מלווה, אקדמאי שאינו עו"ס. תפקיד המלווה, שהוא תפקיד חדש במש"חים, נבנה במיוחד לעבודה עם משפחות אלה ועם הצעירים והוא התבסס על תפקיד הרכז בתכנית "עצמאות".

♦ **הערך המוסף של עבודת המלווה עם משתתפי התכנית** טמון בהכשרתו. המלווה הוכשר לעבוד עם המשתתפים על פי שיטת האימון האישי, שהיא גישה משימתית החותרת למציאת פתרונות תוך מיקוד בכוחות המשפחה או הפרט. מכיוון שהמלווים לא עברו הכשרה פורמלית בתחומי הטיפול, עבודתם לא כוונה לאתר קשיים ולהתעמק בסיבות להם ובדרכי טיפול ארוכות טווח.

♦ על כן, המלווים מיקדו את המאמץ במציאת פתרונות ובהבניית כוחות המשתתף כמשאב. לדברי מפעילי התכנית, דרך עבודה זו סייעה בידי המשתתפים למקד את מאמצייהם במשימותיהם ולהתקדם לקראת השגת היעדים.

♦ **תפקיד עו"ס המשפחה.** ההתערבות עם המשפחות עם מסמני הסיכון נעשתה על ידי עו"ס משפחה במחלקה. התדירות הגבוהה של המפגשים והאינטנסיביות של ההתערבות היא בבחינת שינוי בעבודת העו"סים במחלקות, שבשגרה אינם פנויים דיים עבור משפחות שעמן הם עובדים, בשל עומס עבודה. עבודת עו"ס המשפחה, המתמקדת בכוחות המשפחה, עולה בקנה אחד עם הרפורמה בשירותי הרווחה, המדגישה עבודה עם מטופלי הרווחה בראייה משפחתית.

♦ **כוח אדם מקרב יוצאי אתיופיה.** כ-90% מן המלווים והעו"סים בתכנית היו מקרב בני העדה האתיופית. לזהות התרבותית בין איש המקצוע למשפחה או הצעיר בתכנית הייתה חשיבות רבה בכל הנוגע ליצירת אמון ולהצלחת תהליך ההתערבות, במיוחד בקרב המשפחות. ניתן למנות כמה יתרונות שעלו משיחות עם מפעילי התכנית וקיבלו תמיכה בספרות המקצועית:

- יתרון בולט של אנשי מקצוע בני העדה האתיופית בעבודה עם האוכלוסייה האתיופית הוא ידיעת השפה והבקיאות בקודים התרבותיים האתיופים (עשהאל-אייל, 2012). להיכרות, להבנה ולקבלה של איש המקצוע את הקודים של התרבות האתיופית חשיבות בהגברת האמון של המשתתף, המהווה "כרטיס כניסה" הכרחי להתערבות.

- בשל הרקע המשותף, איש המקצוע משמש גם "מגשר תרבות" מול השירותים השונים.

- בשל היותו בן העדה, איש המקצוע משמש מודל למשתתפים, הרואים בו דוגמה להשתלבות מוצלחת של בן העדה בחברה הישראלית ולהתמודדות מוצלחת עם קשיים דומים לאלה שהם מתמודדים עמם.

- בשל הרקע המשותף והניסיון האישי של איש המקצוע כבן העדה האתיופית, הוא מיטיב להבין את קשיי המשתתפים בתהליך ההשתלבות בחברה הישראלית, ובה בעת הוא יודע כיצד ניתן להתמודד עמם ולעודד את המשתתפים שלא לוותר.

מעניין לציין כי לדברי מפעילי התכנית, הצעירים שהשתתפו בתכנית ראו במוצאו של איש המקצוע מאפיין חסר חשיבות. לדבריהם, הסיבה לכך היא שחלק מן הצעירים נולדו בישראל ומרביתם עלו בגיל צעיר, ולכן גדלו אל תוך התרבות הישראלית ולעתים אף שימשו בעצמם מתווכים תרבותיים בעבור הוריהם.

בהקשר זה יצוין כי שילוב כוח אדם מקצועי מקרב יוצאי אתיופיה תואם את המלצותיה של הממשלה במסגרת "דרך חדשה"⁵¹, לייצוג הולם של יוצאי אתיופיה בשירות המדינה ובמגזרים אחרים. ראוי לציין כי עם סיום עבודתם בתכנית שולבו רבים מן העו"סים יוצאי אתיופיה במערכות הרווחה.

⁵¹ בפברואר 2014 החליטה הממשלה להניע תהליך התייעצות לגיבוש מדיניות חדשה לשילוב ישראלים יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית. בהחלטת ממשלה 324 מיום 31 ביולי 2015, אימצה הממשלה את המלצות התהליך וגיבשה אבני יסוד למדיניות ממשלה חדשה.

כתוצאה מהתנסותם בתכנית, רבים מן המלווים יצאו ללימודי עבודה סוציאלית, ולאחר שרכשו את המקצוע השתלבו במערכת הרווחה.

על אף היתרונות הבולטים של מוצאם האתיופי של אנשי המקצוע, בין מפעילי התכנית נשמעו קולות אחרים שראו במוצאם האתיופי של אנשי המקצוע חיסרון. אף שקולות אלה היו מעטים, הם זוכים לתמיכה בספרות המקצועית והם חיוניים להבנת התמונה המלאה בנושא ההתאמה התרבותית בתכנית. לפי גישה זו, העובדים בני העדה האתיופית עלולים להזדהות יתר על המידה עם קשיי המשתתפים ולוותר להם במאמציהם. על אנשי המקצוע בני העדה מופעלים לחצים לנאמנות לדרך האתיופית, גם במקרים שזו מתנגשת עם הזהות התפקידית (עשהאל-אייל, 2012 ; אשטו, 2008). נוסף לכך, המשתתפים יוצאי אתיופיה עלולים שלא לשתף את אנשי המקצוע בכל הקשיים מחשש לחשיפה בפני נציג של העדה.

♦ **מנהלת התכנית ביישוב.** בכל מחלקה מונתה מנהלת תכנית שאחראית להובלת התכנית ביישוב במסגרת המש"ח. התפקיד נבנה לאחר כשנה מתחילת התכנית, כמענה לצורכי הניהול המקומיים ועל בסיס תפקיד המנהל היישובי בתכנית "עצמאות". משיחות עם המנהלת הארצית של התכנית ועם מפעילי התכנית עולה כי התפקיד הוא חיוני לפעילות תקינה של התכנית ולהקפדה על יישומה. מנהלת התכנית ביישוב החליפה את מנהלי המחלקות לשירותים חברתיים שלא היו פנויים לנהל אותה, ונתנה מענה חשוב גם לניהול המלווים ולמיצובם כחלק מעובדי המחלקה, מכיוון שאלה לא היו עו"סים.

2. עבודה עם קבוצות שונות באוכלוסייה

2.1 התאמת העבודה למאפייני הקבוצות

התכנית פעלה מתוך ההנחה שאוכלוסיית יוצאי אתיופיה אינה מקשה אחת אלא מורכבת ממגוון קבוצות בעלות מאפיינים וצרכים שונים. בעת ההיערכות לבניית התכנית נעשה מיפוי של האוכלוסייה יוצאת אתיופיה המוכרת במש"חים. במסגרת המיפוי זהו שלוש קבוצות מובחנות שהיוו את שלוש קבוצות היעד של התכנית. לכל אחת מהן מאפיינים וצרכים מובחנים, ועל פיהם הותאמו להן מודלים שונים של עבודה, והוגדרו יעדים ודפוסי טיפול דיפרנציאליים.

2.2 עבודה עם אבות

התכנית מתבססת על ראייה כוללת שבה המשפחה היא ציר ההתערבות המרכזי. עם זאת, מפעילי התכנית מספרים שבתחילת הדרך היה קשה לגייס שיתוף פעולה מצד האבות, קושי שעולה בתכניות משפחתיות רבות. על כן נעשה מאמץ מכוון לגיוס האבות להשתתף בתהליך, ובעקבותיו לקחו חלק בתכנית 77% מכלל האבות במשפחות ללא מסמני סיכון וכל האבות במשפחות עם מסמני סיכון.

למרות זאת, ניתוח תהליך העבודה עם המשפחות ללא מסמני סיכון מראה כי במשפחות שבהן שני הורים, מרבית העבודה נעשתה עם האימהות; המפגשים עם המשפחה נערכו ברובם עמן ושיעורים גבוהים יותר של אימהות השתתפו בקורסים ובסדנאות שהוצעו במסגרת התכנית.

מן השיחות עם מפעילי התכנית עלה כי גיוס האבות בקרב המשפחות ללא מסמני סיכון נותר אתגר של ממש, למרות מאמצי המלווים והעלייה בשיעור האבות שהשתתפו בתכנית ככל שהתפתחה.

2.3 עבודה עם צעירים

העבודה עם הצעירים הותאמה לצורך שלהם בהתערבות קצרת מועד באופן יחסי. ההתערבות כוונה לסייע להם לפרוץ את "תקרת הזכוכית" שאפיינה את חייהם ולעלות על מסלול חיים נורמטיבי. מפעילי התכנית רואים בה תכנית מניעה לצעירים, מאחר שללא הסיוע, יש להניח שרבים מהם יהיו בעתיד נטל על שירותי הרווחה.

העבודה עם הצעירים משתתפי התכנית נעשתה עמם פרטנית, ובמנותק ממשפחותיהם, למרות ש-90% מהם גרו עם הוריהם. עם התפתחות התכנית ראו המלווים והעו"סים את המחויבות הרבה של הצעירים לתמוך כלכלית במשפחותיהם ולסייע להם בחיי היום-יום, ואת ההשפעה ההדדית של הקשר על חייהם. תופעה זו חיזקה בקרב המלווים את ההבנה שיש צורך לראות את הצעיר בהקשר המשפחתי, ובאופן פרדוקסלי, לשנות את ההתערבות כך שתהיה בהלימה לגישה הכוללנית-משפחתית של התכנית, כפי שהיא מופעלת בקרב המשפחות.

בשנה האחרונה לפעילות התכנית יצרו המלווים קשר עם הוריהם של חלק מן הצעירים. הכוונה הייתה לבנות קשר עם ההורים כדי לשמור על איזון בין הצרכים הכלכליים של המשפחה ובין הצרכים הרגשיים וההתפתחותיים של הצעיר ורצונו להתקדם. לדברי מפעילי התכנית, השיחות עם ההורים עזרו לעתים לאזן בין הפיתוח האישי של הצעיר לבין התמיכה במשפחה. עם זאת, ההבנה שיש לראות את הצעיר בהקשר של משפחתו ולעבוד גם עם הוריו עלתה בשלבים מאוחרים של התכנית וקיבלה ביטוי מעשי בעבודה עם מעטים מן הצעירים בלבד.

התובנות שנרכשו בשטח ועלו במידע שנאסף על המשתתפים אמנם לא הבשילו לכדי מעשה בתקופת הפעלת התכנית, אולם הן הוצגו לפני ועדת ההיגוי של התכנית והגורמים הרלוונטיים במשרד הרווחה ובמש"חים. גורמים אלה אימצו את התובנות והמליצו על שילובן בדרכי העבודה עם צעירים בעתיד.

2.4 עבודה עם משפחות ללא מסמני סיכון לשיפור מצבן התעסוקתי

ניתוח ראשוני של נתוני התעסוקה של ההורים במשפחות ללא מסמני סיכון הראה שעם הצטרפותם לתכנית רבים מהם היו מועסקים, אולם בתפקידים בלתי מקצועיים, בשכר נמוך וללא אופק תעסוקתי. הניתוח הוצג למנהלי התכנית והבשיל לכדי ההבנה שהאתגר של מפעיליה היה קידום בתעסוקה, באמצעות הכשרות מקצועיות ומעבר למשלח יד המניב שכר גבוה יותר, או באמצעות הכשרה במקום העבודה. במהלך התכנית התגלו שני ערוצים אלה כמאתגרים במיוחד.

♦ **הכשרות מקצועיות.** בשלבים הראשונים של התכנית הוצעו למשתתפים רבים הכשרות מקצועיות כאמצעי לשיפור מצבם התעסוקתי. אולם מידע שנאסף על המשתתפים במהלך התכנית והובא לפני מנהליה, הראה שכשליש מכלל ההורים כבר השתתפו בעברם בהכשרות מקצועיות, אך רק מעטים מהם עבדו במקצוע שרכשו.

מפעילי התכנית הסבירו כי המשתתפים ראו בהכשרות המקצועיות רשת ביטחון לעתות מצוקה. תובנה זו הבשילה לכדי העדפה של פעילות אחרת בתחום התעסוקה, כמו מציאת מסלולי קידום בתוך מקום העבודה או החלפת מקום העבודה. בשלבים מתקדמים של התכנית, ההכשרות המקצועיות ניתנו למשתתפים רק לאחר בירור מעמיק והבנה שהן יסייעו למשתתף לשפר את מצבו התעסוקתי.

♦ **הכשרות במקום העבודה.** מספר המשתתפים שעברו הכשרה במקום העבודה היה נמוך במיוחד. מפעילי התכנית הסבירו שהיה קושי ליצור שיתוף פעולה עם מעסיקים הדרוש להכשרה במקום העבודה, זאת למרות היתרונות של הכשרה מסוג זה.

מפעילי התכנית הבינו כי יש להבנות קשרי מעסיקים כדי לקדם את חלופת הקידום התעסוקתי במקום העבודה על פני מסלול של הכשרה מקצועית, כאשר הדבר ניתן. משמעו של דבר הוא פיתוח או הרחבה של קשרים עם מעסיקים, ומיפוי ארגונים ומקומות תעסוקה שיכולים לשתף פעולה. עם זאת, מפעילי התכנית התקשו לתרגם תובנה זו לביטוי מעשי משמעותי גם בשלבים מתקדמים של התכנית.

3. סגירת תיקים של המשפחות ללא מסמני סיכון במחלקות לשירותים חברתיים

עבודת התכנית עם משפחות ללא מסמני סיכון היא מענה לתופעה שבה במחלקות לשירותים חברתיים רשומות משפחות במשך שנים רבות, מבלי שהן זוכות לטיפול משמעותי במחלקה או נהנות משירותיה, למעט סיוע כלכלי או מנהלי. לפיכך, עם התפתחות התכנית והשיפור שחל במצבן של המשפחות, הוחלט כי בחלק מן המקרים ניתן לסגור את התיק במש"ח. לפי נתוני המחלקות המשתתפות בתכנית מיולי 2014, שיעור המשפחות בתכנית שסגרו את התיק במש"ח הוא פי ארבעה מן השיעור המקביל בשנת 2012 בקרב כלל מטופלי משרד הרווחה (19% לעומת 5%)⁵². ל-27% נוספים מקרב המשפחות הומלץ על סגירת התיק בקרוב.

עם זאת, רבות מן המשפחות ללא מסמני סיכון המשיכו להיות רשומות במחלקות, גם לאחר שהשיגו את היעדים שביקשו להשיג במסגרת התכנית. חלקן חששו לסיים את הקשר עם המחלקה מכיוון שהן ראו בו רשת ביטחון או שביקשו להמשיך ולהיעזר במחלקה לקבלת הטבות כלכליות. במקרים אחרים מי שביקש להמשיך את הקשר עם המשפחה הוא העו"ס במש"ח, שזיהה קשיים חדשים אצל המשפחה.

מן השיחות עם מנהלת התכנית ומפעיליה עלו כמה תובנות:

1. מכיוון שבתודעה של רבות מן המשפחות המחלקה לשירותים חברתיים מהווה רשת ביטחון, יש לחזק אצלן רשתות ביטחון חלופיות, כמו רשת עמיתים במקום העבודה וגרעינים קהילתיים בבתי כנסת.
2. יש לחזק אצל המשפחה את ההבנה שהמחלקה היא כתובת שאליה ניתן לחזור בעתות מצוקה, גם ללא הצורך ברישום פורמלי לאורך זמן.
3. במסגרת הכשרת העובדים בתכנית, יש לשים דגש על נושא סיום הקשר עם המשפחה ולהבנות אותו כחלק מרכזי בהדרכה.
4. יש להקפיד על בחינה תקופתית של התיקים במחלקות, כדי לזהות תיקים שאינם פעילים ובמקרה הצורך לסגור אותם.

⁵² עיבוד מיוחד של האגף למחקר, תכנון והכשרה, משרד הרווחה.

מקורות

אוסלנדר, ג.; חקלאי רוסט, ע.; ליטווין, ה. 1991. "תפקידי תמיכה של מרכיבי הרשת החברתית של הקשיש". **גרונטולוגיה** 53 : 3-19.

אשטור, ר. 2008. **מטפל טוב מטפל מאותו מוצא! – האמנם? תכנית "חכמת המעשה"**, בית הספר המרכזי להכשרת עובדים בשירותי הרווחה, רמת גן; משרד הרווחה והשירותים החברתיים, האגף למחקר, תכנון והכשרה. באתר קהילת ידע, משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

בוסטין, ע. 2004. **לנצל את ההזדמנות: מערכת הרווחה וקליטת העלייה**. ירושלים: משרד הרווחה, ג'וינט ישראל.

בנק ישראל, 2007. **דין וחשבון 2006**. יחידת ההוצאה לאור, בנק ישראל.

ג'וינט מכון-ברוקדייל, 2001. **שילוב עולים יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית: אתגרים, מדיניות, תכניות וכיווני פעולה**. ג'וינט-מכון ברוקדייל, מ-92-01, ירושלים.

גרוזברד, ע. 2007. **פיצוח הצופן התרבותי**. הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע.

דין וחשבון הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה, בראשות פרופ' הלל שמיד. 2006.

דוח הביניים לרפורמה בשירותי הרווחה המקומיים, בראשות יקותיאל צבע. 2009.

דולב, ט.; רוזנברג, ל.; קונסטנטינוב, ו. 2006. **הערכת פרויקט PACT ברחובות: ממצאים ביחס לתוצאות הפרויקט - בסוף שנת ההפעלה החמישית 2005-2006**. מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, פרסום פנימי, ירושלים.

דותן, ת. 1990. "שינויים בתפקידי הורות במשפחות יהודי אתיופיה עם העלייה לארץ". בתוך: **סוגיות בטיפול במשפחות עם רקע תרבותי שונה**. בית אצ"ן 4, עמ' 61-65, ירושלים.

וולדה-צדיק א. 2006. **שילוב יוצאי אתיופיה בחינוך ובתעסוקה: תמצית ממצאים חדשים**. מאיירס-ג'וינט מכון ברוקדייל, ירושלים.

וורגן, י. 2007. **תלמידים יוצאי אתיופיה – כישורי אוריינות והפניה לחינוך מיוחד**. הכנסת-מרכז המחקר והמידע, ירושלים.

חביב, ג.; מרגולין, ת.; קונסטנטינוב, ו. 2008. **הערכת פרויקט PACT בבאר שבע: ממצאים ביחס לתוצאות הפרויקט בסוף שנת ההפעלה התשיעית 2007-2008**. ג'וינט-מכון ברוקדייל, פרסום פנימי, ירושלים.

חביב, ג.; בן-רבי, ד.; סומך, ס.; קונסטנטינוב, ו.; אנגיל, מ. 2012. **הערכת פרויקט PACT ו-PACT+ לקידום ילדים יוצאי אתיופיה בגיל הרך והוריהם: דוח מסכם**. מאיירס-ג'וינט מכון ברוקדייל, דמ-628-12, ירושלים.

חביב, ג. ; הלבן-אילת, ח. 2010. פעילות המשרד לקליטת העלייה בעבור האוכלוסייה האתיופית: מידע על תכניות המשרד ומידת האפקטיביות שלהן (דוח מספר 3). מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, דמ-10-558, ירושלים.

חביב, ג. ; הלבן-אילת, ח. ; שץ, א. 2010א'. פעילות המשרד לקליטת עלייה בעבור האוכלוסייה האתיופית: הדגשים לעומת המגמות בקהילה, בחינת המידע הקיים על אפקטיביות התכניות והתוויית קווים להמשך פיתוחו (דוח מסכם). מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, דמ-10-536, ירושלים.

חביב, ג. ; הלבן-אילת, ח. ; שץ, א. ; אלמוג י. 2010ב'. מעקב אחרי אינדיקטורים מרכזיים למצבה של האוכלוסייה האתיופית ברמה הארצית (דוח מספר 2). מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, דמ-10-560, ירושלים.

כאהן-סטרבצינסקי, פ. ; לוי, ד. ; קונסטנטינוב, ו. 2010. בני נוער עולים בישראל, תמונת מצב עדכנית. מאירס-ג'וינט מכון ברוקדייל, דמ-10-561, ירושלים.

כהן, ר. ; ספקטור, ג. 2003. גישור תרבותי: העצמת הורים עולים מאתיופיה במפגש תרבותי. משרד החינוך, ירושלים.

מושיב, ד. 2011. מדיניות הטיפול בעולים יוצאי אתיופיה במסגרת שירותי הרווחה – יישום תכנית החומש במשרד הרווחה. בתוך: צבע, י. (עורך), סקירת השירותים החברתיים 2011. ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

סומך, ס. ; ריבקין, ד. ; שחר, א. ; שורק, י. 2012. הערכת תכנית "עצמאות" – תכנית מערכתית כוללת לליווי משפחות עולים מאתיופיה במעבר תרבותי. מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, דמ-12-620, ירושלים.

סלונים-נבו, ו. ; שרגה, י. 1999. "התערבות משפחתית עם עולים מחבר העמים: כיווני מחשבה". בתוך: להיות שונה בישראל. רבין, ק' (עורכת). הוצאת רמות, אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 121-153, תל אביב.

סמיונוב, מ. ; הברפלד, י. ; רייכמן, ר. ; אמית, ק. ; דולב, ק. ; בולוטין צ'אצ'אשווילי, ס. ; היי לברון, ס. 2007. מדד רופין: המדד השנתי להשתלבות של העולים בישראל - דוח 2. המרכז האקדמי רופין, המכון להגירה ושילוב חברתי, עמק חפר.

עשהאל-אייל, ו. 2012. התערבות רגישת-תרבות בגישה של שונות אנושית לטיפול באלימות במשפחה האתיופית מ"זרע ביתא ישראל". בתוך: נ' גריסרו (עורך), היבטים חברתיים, תרבותיים וקליניים של עולי אתיופיה בישראל, עמ' 1-25. הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון, באר שבע.

קוך-דבידוביץ', פ. 2011. השתלבות יוצאי אתיופיה בצה"ל, מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

קינג, י. ; וולדה-צדיק, א. 2006. דפוסי השתלבות בתעסוקה של עולים חדשים גילאי 22 – 64. מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, דמ-06-486, ירושלים.

קרניאל, ש. 2011. תכנית החומש לשיפור הטיפול ביוצאי אתיופיה במסגרת המחלקות לשירותים חברתיים, תדריך הפעלה – מהדורת ניסוי. באתר קהילת הידע, עולים ובין תרבותי.

רואר-סטריאר, ד. 1996. "סגנונות הורות של מהגרים והצעות להתערבות מונעת ולטיפול משפחתי". **חברה ורווחה** ט"ז(4): 467-481.

שבתאי, מ.; וקסן, ל. 2005. "מולועלם": נשים ונערות יוצאות אתיופיה במרחבים, עולמות ומסעות בין תרבויות. ח"מ: לשון צחה, מהד' א.

שלייפר, מ. 2004. "אוריינות הבית בקרב ילדים יוצאי אתיופיה בהשוואה לילדי הארץ". מתוך: **יום עיון בנושא המשפחה ומערכת החינוך בחברה רב-תרבותית, השפעתם על ילדות וילדים בגיל הרך**. מכון טרומן, ירושלים.

שמר, א (בשיתוף עובדי עצמאות). 2010. **תדריך עצמאות – תוכנית מערכתית הוליסטית לליווי משפחות עולים במעבר תרבותי**. אשל-גיונט ישראל, ירושלים.

Hendra R.; Dillman K.N.; Hamilton G.; Lundquist E.; Martinson K.; Wavelet M. 2010. **How Effective Are Different Approaches Aiming to Increase Employment Retention and Advancement? Final Impact for Twelve Models**. <http://www.mdrc.org/publication/how-effective-are-different-approaches-aiming-increase-employment-retention-and>

Netting, F.E.; Kettner, P.M.; McMurtry, S.L. 1993. **Social Work Macro Practice**. Longman, New York.

King, Y & Eyal, Y. 2012. **Vocational and Training (VET). Background Report for Israel OECD Project: Skills Beyond School**. Ministry of Industry Trade and Labor. Jerusalem.

נספח: מודל לוגי לתכנית החומש לשיפור קליטת בני העדה האתיופית, של משרד הרווחה והשירותים החברתיים

1. המערכת הארגונית של התכנית – הרכיבים המשותפים להפעלת התכנית בקרב שלוש קבוצות היעד

צרכים	תשומות	תפוקות	תוצאות ביניים
1. חוסר בידע של המלווים בתחומי ההתערבות של התכנית ובדרכי העבודה בתכנית (למשל, אימון אישי)	1. משאבי בית הספר המרכזי לעבודה סוציאלית	1. הכשרה למלווי התכנית : ♦ מבוא לשירותי רווחה ♦ קורס אימון אישי ♦ הדרכה קבוצתית שוטפת	1. המלווים והעוסקים בתכנית מכירים את התכנים בהכשרה : ♦ מבוא לשירותי רווחה ♦ קורס אימון אישי ♦ הדרכה קבוצתית שוטפת
2. חוסר בידע של המנהלים ביישוב על דרכי הפעולה של התכנית ועל מיפוי השירותים ביישוב	2. תקציב משרד הרווחה לתכנית החומש	2. פרקטיקום למנהלי התכנית ביישובים	2. מנהלי התכנית ביישוב מכירים את מטרות התכנית, את דרכי הפעולה בה ואת השירותים ביישוב
3. היעדר דרכים להאחדה, לתיאום ולארגון העבודה ביישובים וביניהם	3. תקציב משרד הכלכלה לתכנית החומש	3. יצירת ועדות היגוי בכל יישוב 4. יצירת נהלים אחידים לדיווח 5. יצירת חוזה ושיתוף פעולה עם הקרן למפעלי שיקום	3. קיום שוטף של ועדות היגוי בכל יישוב 4. העבודה בתכנית מתנהלת על פי נהלים אחידים לדיווח 5. שיתוף פעולה מועיל עם הקרן למפעלי שיקום

2. משפחות ללא מסמני סיכון

צרכים	תשומות	תפוקות	תוצאות ביניים	תוצאות סופיות
- מצב תעסוקתי ירוד וקשיים כלכליים: - היעדר השתייכות למסגרת תעסוקתית - היקף משרה נמוך - העסקה דרך חברת כוח-אדם - היעדר תנאים סוציאליים או תנאים סוציאליים מעטים - תפקיד ללא אפשרות קידום - שכר נמוך - מפרנס יחיד במשפחה - יכולת מצומצמת לנהל תקציב משפחתי מאוזן - קשיים בעברית (דיבור, קריאה, כתיבה) - יכולת אוריינית נמוכה - קשיים במיצוי זכויות או שימוש בשירותים - רשתות תמיכה דלות - סמכות הורית דלה - היעדר מעורבות הורית בלימודים של הילדים - ילדים מתקשים בלימודים	- מלווה לכל 25 משפחות, 100% משרה 2 X מלווים בכל שכונה - משאבי הקרן למפעלי שיקום - סבסוד שירותים ופעילויות (למשל, מעונות יום ל-3 חודשים, קייטנות)	- עבודה שוטפת של המלווה מול הלקוח: - שיחות פרטניות - ליווי לשירותים - תעסוקה (הקרן למפעלי שיקום): - יצירת קשר עם מעסיקים פוטנציאליים - איתור מקומות תעסוקה - אבחון תעסוקתי רגיש תרבות/תצפית במקום התעסוקה - הכשרה תעסוקתית (למשל, מיומנויות רכות, היכרות עם זכויות בעבודה) - קורס עברית תעסוקתית - הכשרה מקצועית (במקום העבודה או מחוצה לו) - קורס ניהול תקציב המשפחה - קורס עברית/מיומנויות למידה - קורס היכרות עם מיומנויות מחשב - תגבור לימודי לילדים	- יצירת אמון בין המלווה למשפחה - חתימה על הסכם בין מלווה למשפחה - תעסוקה: - נכונות לשינוי מצב תעסוקתי קיים - חיפוש עבודה - היכרות עם זכויות - שיפור מיומנויות תעסוקה - עלייה במספר בעלי התעודות בעלות ערך בשוק העבודה - שיפור ביכולת לנהל תקציב משפחתי מאוזן - היכרות עם שירותים בקהילה	- שיפור במצב התעסוקתי (היקף התעסוקה ואיכותה) וברמת ההכנסה: - השמה במסגרת תעסוקתית - הרחבת היקף התעסוקה - מעבר מהעסקה דרך חברת כוח-אדם להעסקה ישירה - עלייה במס' תנאים סוציאליים - קידום בתפקיד באותו מקום - מעבר לעבודה המתאימה למקצוע בו הוכשר - שכר גבוה יותר - עלייה במס' המשפחות הדו-הוריות שבהן שני ההורים עובדים - שימוש מושכל בתקציב משפחתי - מניעת חובות - שיפור בשליטה בעברית - שיפור ביכולת אוריינית - שיפור במיומנויות מחשב - צריכה מושכלת של שירותים בקהילה - הרחבת הרשת החברתית והעמקת הקשרים ברשת הקיימת - חיזוק/השבת הסמכות ההורית - הגברת המעורבות ההורית בלימודים של הילדים (מגיע לאסיפות הורים, מתעניין בשיעורי בית, דואג לציוד מתאים וכד') - שיפור בציוני הילדים

3. משפחות עם מסמני סיכון

צרכים	תשומות	תפוקות	תוצאות ביניים	תוצאות סופיות
1. התנהגויות שמגבירות סיכון של בני המשפחה : ♦ שימוש באלכוהול ♦ אלימות כלפי ילדים ♦ אלימות כלפי אישה ♦ הזנחה של ילדים 2. מצב תעסוקתי ירוד וקשיים כלכליים : ♦ היעדר השתייכות למסגרת תעסוקתית ♦ העסקה דרך חברת כוח-אדם ♦ היעדר תנאים סוציאליים או תנאים סוציאליים מעטים ♦ היקף משרה נמוך ♦ שכר נמוך 3. קשיים בעברית (דיבור, קריאה, כתיבה) 4. קשיים במיצוי זכויות או שימוש בשירותים 5. רשתות תמיכה דלות 6. קשר עם הילדים : ♦ סמכות הורית דלה ♦ אובדן תקשורת מול ילדים ומתבגרים 7. היעדר מעורבות הורית בלימודים של הילדים 8. ניהול לקוי של משק בית	1. עו"ס לכל 25 משפחות, 100% משרה X 2 עו"סים בכל שכונה (בשלוש ערים) 2. סבסוד שירותים ופעילויות (למשל, מעונות יום, קייטנות) 3. קשיים בעברית (דיבור, קריאה, כתיבה) 4. קשיים במיצוי זכויות או שימוש בשירותים 5. רשתות תמיכה דלות 6. קשר עם הילדים : ♦ סמכות הורית דלה ♦ אובדן תקשורת מול ילדים ומתבגרים 7. היעדר מעורבות הורית בלימודים של הילדים 8. ניהול לקוי של משק בית	1. עבודה שוטפת של העו"ס מול הלקוח : ♦ שיחות פרטניות אינטנסיביות (פעם בשבוע) בין העו"ס להורה ♦ ליווי לשירותים 2. תעסוקה : ♦ יצירת קשר עם מעסיקים פוטנציאליים ♦ איתור מקומות תעסוקה ♦ קורס עברית/מיומנויות למידה	1. יצירת אמון בין העו"ס למשפחה 2. חתימה על הסכם בין העו"ס למשפחה 3. תעסוקה : ♦ נכונות לשינוי מצב תעסוקתי קיים ♦ חיפוש עבודה 4. היכרות עם שירותים בקהילה	1. הפחתה בהתנהגויות מגבירות סיכון של בני המשפחה : ♦ שימוש באלכוהול ♦ אלימות כלפי ילדים ♦ אלימות כלפי אישה ♦ הזנחה של ילדים 2. שיפור במצב התעסוקתי (היקף התעסוקה ואיכותה) וברמת ההכנסה : ♦ השמה במסגרת תעסוקתית ♦ מעבר מהעסקה דרך חברת כוח-אדם להעסקה ישירה ♦ עלייה במס' תנאים סוציאליים ♦ הרחבת היקף התעסוקה ♦ שכר גבוה יותר ♦ עלייה במס' המשפחות הדו-הוריות שבהן שני ההורים עובדים 3. שיפור בשליטה בעברית 4. צריכה מושכלת של שירותים בקהילה 5. הרחבת הרשת החברתית והעמקת הקשרים ברשת הקיימת 6. קשר עם הילדים : ♦ חיזוק סמכות הורית ♦ חיזוק תקשורת מול ילדים ומתבגרים 7. הגברת המעורבות ההורית בלימודים של הילדים 8. ניהול תקין של משק בית

4. צעירים בני 18-25

צרכים	תשומות	תפוקות	תוצאות ביניים	תוצאות סופיות
1. השכלה של פחות מ-12 שנות לימוד	1. עו"ס או מלווה צעירים לכל 30 צעירים בשנה, 100% משרה	1. איתור מאומץ של צעירים מתאימים ביישוב	1. יצירת קשר של אמון עם הצעיר	1. השלמת 12 שנות לימוד
2. אין תעודת בגרות			2. שיפור בדימוי עצמי	2. השלמת תעודת בגרות
3. היעדר השתייכות למסגרת לימודים	2. משאבי הקרן למפעלי שיקום	2. עבודה שוטפת של העו"ס/מלווה מול הלקוח:		3. השתלבות במסגרת לימודים
4. היעדר השתייכות למסגרת צבאית		♦ שיחות פרטניות		4. השתלבות במסגרת צבאית
5. היעדר השתייכות למסגרת תעסוקתית		♦ הפניה וליווי לשירותים/ייעוץ		5. שיפור במצב התעסוקתי (היקף התעסוקה ואיכותה)
6. היעדר הכשרה מקצועית		3. סדנת העצמה או סדנת אימון לצעיר		6. קבלת תעודה בעלת ערך בשוק העבודה
7. התנהגות לא נורמטיבית (אלימות, עבירות, סביבה עבריינית)		4. מסלול להשלמת 12 שנות לימוד		7. הפחתה בהתנהגות לא נורמטיבית: למשל, הפסקת קשר עם סביבה עבריינית, אלימות
8. דימוי עצמי שלילי		5. מסלול להשלמת מבחני בגרות		8. יצירת רשת חברתית או הרחבת הרשת הקיימת
9. רשתות תמיכה דלות		6. אבחון תעסוקתי (קרן למפעלי שיקום)		
		7. הכנה להשמה (סדנת הכנה לעבודה הכוללת מיומנויות רכות, מיצוי זכויות, השלמת השכלה מכוונת תעסוקה)		
		8. אפיקים (רחובות)		
		9. הכשרה מקצועית		